

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

Sh.R.Barotov

TA'LIMDA PSIXOLOGIK XIZMAT

**Bakalavriatning 5310200 – psixologiya ta'lim
yo'nalishi talabalari uchun
O'QUV QO'LLANMA**

Buxoro - 2007

**'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

Sh.R.Barotov

TA'LIMDA PSIXOLOGIK XIZMAT

**Bakalavriatning 5310200 – psixologiya ta'lim
yo'nalishi talabalari, 5A 310201 – umumiy psixologiya, psixologiya
tarixi mutaxassisligi magistrarlari uchun**

O'QUV QO'LLANMA

Buxoro - 2007

ANNOTATSIYA.

Mazkur o'quv qo'llanmada psixologik xizmatning nazariy va amaliy masalalariga bag'ishlangan ayrim muammolar ustida mulohaza yuritiladi. Ayni paytda, O'zbekistonda mavjud psixologik xizmatning bugungi holati, asosiy yo'nalishlari va umumta'lim muassasalarida muallif tomonidan olib borilgan ayrim tajribalarning natijalari haqida ilmiy xulosalar qilinadi.

Ushbu o'quv qo'llanma maktab, kollej va litseylarning amaliyotchi psixologlari, aspirantlar va ilmiy xodimlar, oliy o'quv yurtlarining psixologiya, pedagogika psixologiya yo'nalishi talabalari va magistrantlariga mo'ljallangan.

В учебном пособии автор знакомит читателей с основами организации современной психологической службы как в Узбекистане, так и за её пределами. Раскрываются трудности в организации психологической службы школы, даются практические рекомендации по их устранению.

In this Educational textbook the author introduce readers with the basis of modern psychological science and psychological service, shows its place in a system of other sciences about human as in Uzbekistan and abroad. This monograph shows the problems of psychological cal service, methodological, theory in psychological service and also tells about the spheres of this subject in today`s Uzbekistan . The book is intended for psychologists, students of high schools and holders of master`s degree.

Tuzuvchi:

p.f.d. prof. SH.R.Barotov

Taqrizchilar:

p.f.n. A.R.Bahriev

p.f.n. E.Halimov

Ushbu o'quv qo'llanma Buxoro davlat universiteti Ilmiy kengashida ko'rib chiqilgan va nashrga tavsiya etilgan. (Buxoro davlat universiteti Ilmiy kengashining 8-yig'ilish bayonnomasi 29.03.2007 yil.)

KIRISH

Inson psixologiyasini tushinish, tahlil qilish va rivojlantirishga jiddiy e'tibor berish masalasi hamma zamonlarda va hamma davlatlarda ham ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning etakchi vazifalaridan biri bo'lib kelgan.

XX asr bo'sag'asida psixologiya fani va uning ilg'or vakillari o'zlarining navbatdagi jahonshumul ilmiy maqsadlari - insonga, ayni paytda, jamiyatga psixologik xizmat ko'rsatish tizimining muqarrarligini nazariy-ilmiy jihatdan asoslab berishga muvaffaq bo'ldilar.

Umuman, psixologik xizmat ko'rsatish muammosi ma'lum ma'noda, ilmiy psixologiyaning etakchi yo'nalishlaridan biri sifatida ko'p bor munozaralar manbai bo'lgan. Bu xaqda qadimgi va dastlabki psixologik tasavvurlar makoni bo'lmish hindiston, Xitoy, Egipt, Vavilon, O'rta Osiyo, Gretsiyadan, shuningdek, jon (ruh) xaqidagi I- kitobning muallifi Aristoteldan va temperament (mijoz) ta'limotining asoschilari Galen', Gippokrat va Ibn Sinolardan tortib, to hozirga qadar psixologlar o'z fikr-mulohazalarini bildirganlar va bildirib kelmoqdalar.

Tarix va ijtimoiy hayot tamoyillari shuni ko'rsatmoqdaki, jamiyatning har tomonlama rivojlanishi va unda yuksak darajadagi hayot, turmush tarzining qaror toptirilishi, avvalo har

bir faoliyat ko'rsatuvchi shaxsdagi o'ziga xos psixologik salohiyatning ne chog'lik to'la-to'kis namoyon etilayotganligi bilan belgilanadi. Zero, har bir mamlakatning porloq kelajagini odamlardagi ijodiy, intellektual va ma'naviy taraqqiyot yo'liga xizmat qiluvchi davlat mexanizmsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. SHu bosdan bo'lsa kerak, hozirgi kunda barcha rivojlangan va rivojlanish yo'lidan borayotgan mamlakatlarda birinchi galda o'z fuqarolarining ma'naviy va intellektual, jismoniy va ruhiy barkamolligiga va undan ijtimoiy manfaatlar uchun samarali foydalanish yo'llarini izlashga jiddiy e'tiborni qaratmoqdalar. SHu nuqtai nazardan, har bir mamlakatda inson va uning faoliyati o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy-psixologik xizmat tizimining joriy etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Qolaversa, Prezident I.A.Karimovning "Ma'naviyat va ma'rifat jamoatchilik Markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini oshirish to'g'risida"gi farmoyishi orqali qat'iy ta'kidlanganidek, bugungi kunda "odamlarning o'zliklarini chuqur anglashini, mustaqillikning qadrini tobora teran tushunishni, milliy tafakkurning kengayishi va takomillashuvini, tarixiy hurlik, mustaqillik ruhining uyg'unlashini ta'minlash ma'naviyat sohasidagi siyosatimizning asosiy maqsadiga aylanishi lozim"(Toshkent-1996).

Prezidentimiz o'zining O'zbekistonning bugungi istiqbol va istiqbol yo'lini ifodalovchi boshqa qator ma'ruzalari va asarlarida ham iqtisodiyot bilan ma'naviyat, inson ruhiyatining barkamolligi,

hayotning o'zaro ajralmas, bir-birini to'ldiradigan, o'zaro ta'sir va aks ta'sir etadigan muhim omillari ekanligini va ayni paytda bugungi iqtisodiy o'nnglanish, iqtisodiy tiklanish, iqtisodiy rivojlanishni, ma'naviy o'nnglanish, ma'naviy poklanish, ma'naviy yuksalish harakatlari bilan tamomila uyg'un bo'lishini ta'minlashning muqarrar ijtimoiy zarurat ekanligini qayta-qayta ta'kidlaydi. SHuningdek, Prezident I.A.Karimovning Respublika Oliy Majlisi IX sessiyasidagi "Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" mavzusidagi so'zlagan nutqidan kelib chiqqan holda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risidagi Qonun va Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dastur (1997 yil 29 avgust) ning amalda qo'llanilishi bugungi shaxs faoliyatidan, uning ijtimoiy taraqqiyotiga xizmat qiluvchi omillaridan yanada unumliroq foyda-

lanish yo'llarini izlashga da'vat etadi. Bu esa, avvalo inson ma'naviyati, ruhiyati va ijtimoiy kamoloti bilan shug'ullanuvchi psixologlar oldiga bir muncha jiddiy va mas'uliyatli vazifalarni qo'yadi. Bu vazifalarning bajarilishi esa har bir shaxs va uning faoliyatini bugungi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot tamoyillari qo'ygan talablar asosida qaror toptirishga ko'maklashuvchi psixologik xizmat jarayonining muvaffaqiyatli tatbiq etilishiga ham bog'liq ekanligi shubhasizdir. Zero, shaxs va uning faoliyatini har tomonlama rivojlantirish muammosiga psixologiyaning amaliy-tatbiqiy yo'nalishlari asosida yondashish zarurligi haqida

ko'pgina olimlar o'z fikr-mulohazalarini bildirganlar va bildirib kelmoqdalar.

Ayniqsa, I.V.Dubrovina (Moskva) va X.Y.Leymets, YU.L.Sierd (Tallin) larning ko'p yillik tadqiqotlari natijasi o'laroq, umumta'lim maktablarida psixologik xizmatning joriy etilishi bu boradagi MDh mamlakatlarida qo'yilgan ilk qadam ekanligini alohida qayd etish mumkin. Qolaversa, o'zbek olimlaridan E.G'oziev, M.G.Davletshin, G'.B.SHoumarov, B.R.Qodirov, R.Gaynutdinov, V.M.Karimova, N.A.Sog'inovlarning ham O'zbekiston o'rta, umumta'lim maktablari va oila tizimlarida psixologik xizmatni joriy etish borasida olib borayotgan qator nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy ishlari Respublikamizda psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish uchun ma'lum darajada asos bo'lmoqda. SHunday bo'lsada, shuni alohida kayd etish kerakki, hanuzgacha O'zbekistonda mukammal dasturga va amaliy tajribalar yakuniga asoslangan yagona psixologik xizmat tizimini boshqaruvchi rasmiy maqomga ega bo'lgan Markazning mavjud emasligi va ayni paytda, psixologik xizmat tizimining bugungi holati va uning amaliy faoliyat yo'nalishlarini har tomonlama, chuqur tahlil qiluvchi va shu tahlillar asosida psixologik xizmatning istiqbollari ochib beruvchi maxsus tadqiqotlarning taqchilligi nihoyatda dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Demak, tabiiyki, mazkur muammoni bartaraf etish uchun, O'zbekistonda psixologik xizmatning joriy etilishi, bugungi holati va istiqbollari o'rganishga,

tahlil qilishga va izohlashga bag'ishlangan psixologik va sotsial-psixologik tadqiqotlarning olib borilishi kelajagi buyuk bo'lgan O'zbekistonimiz ravnaqi uchun kechiktirib bo'lmas davr va davlat taqozosidir.

Yuqorida aytib o'tilganlar bilan bir qatorda, O'zbekistonda psixologik xizmat muammosining dolzarbligi quyidagi jihatlar bilan ham belgilanadi: dastavval, shuni ta'kidlash kerakki, "...bizning amaldagi ta'lim-tarbiya tizimimiz bugungi zamonaviy taraqqiy topgan demokratik davlatlar talablariga javob bera olmasligi ko'p joylarda yaqqol ko'rinmoqda. Bugungi kunda mutaxassis kadrlarni tayyorlash, ta'lim va bilim berish tizimi hayotimizda, jamiyatimizda bo'layotgan islohot, yangilanish jarayonlari talablari bilan yaqindan bog'lanmaganligi har tomonlama sezilmoqda" (I.A.Karimovning Oliy Majlis to'qqizinchi sessiyasida so'zlagan nutqidan. -Ma'rifat ro'znomasi, 1997 yil 30 avgust, 1-bet). SHundan kelib chiqqan holda, bugungi ta'lim muassasalarida, mehnat jamoalarida bo'lajak kadrlarni har jihatdan tayyorlash bilan bog'liq psixologik xizmatning ilmiy-tashkiliy jihatlariga va ayniqsa, ijtimoiy-psixologik muhofaza imkoniyatlarini tadqiq qilishga oid maxsus o'tkazilgan tadqiqotlarning nihoyatda tanqisligi; ijtimoiy psixologiya, etnopsixologiya fanlarida bugungi psixologik xizmat tatbiqini qamrab oluvchi vazifalarning aniq va batafsil belgilanganmaganligi; bir necha yillardan buyon talaygina ta'lim

va mehnat jamoalarida psixologik xizmat ko'rsatish jarayoni amalga oshirilib kelsa-da va ayni paytda, o'zbekistonlik psixolog-olimler tomonidan ilg'or psixologiya ilmining hayotga, amaliyotga tatbiqiga oid qator yakunlangan tadqiqotlar, ko'rsatmalar, tavsiyalar mavjud bo'lsa-da, O'zbekistondagi psixologik xizmat samaradorligini alohida tadqiq qilinmaganligi; ta'lim va mehnat muassasalarida tashkil etilgan psixologik xizmat tajribalari misolida o'quvchi va ishchi-xodimlar muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlashdagi ijtimoiy psixologik muhofaza imkoniyatlarini o'rganish va kamol toptirish bilan bog'liq bugungi O'zbekistonning o'z istiqbol va istiqbol yo'li, ijtimoiy - iqtisodiy taraqqiyoti talablariga javob beruvchi ilmiy-amaliy tavsiyalarning ishlab chiqilmaganligi kabilarni bugungi dolzarb muammolardan biri sifatida qayd etish mumkin. Mazkur muammoni bartaraf etish yullarini izlash borasida muallif ayrim nazariy va empirik tadqiqotlar olib bordi va uning dastlabki natijalarini ushbu o'quv qo'llanmada kayd etishni lozim topdi. SHuningdek, aytish joizki, o'quv qo'llanma birinchi bor taqdim etilayotganligi sababli ayrim juz'iy kamchiliklardan ham holi bo'lmasligi tabiiy. SHu boisdan, bildirilgan taklif va mulohazalar uchun muallif oldindan o'z minnatdorchiligini bildiradi.

I bob PSIXOLOGIK XIZMATNING METODOLOGIK VA NAZARIY ASOSLARI.

Ma'lumki, ijtimoiy psixologiya fanida aynan psixologik xizmat muammosiga bag'ishlangan va uning barcha yo'nalishlarini batafsil bayon etishga qodir ilmiy adabiyotlar etarli bo'lmasa-da, bugungi kunda fan olamida va jamiyat taraqqiyotida psixologik xizmat muammosining zarurligini ko'rsata oluvchi va uning "metodologik ildizlarini" asoslab bera oluvchi ilmiy tadqiqodlarni alohida qayd etish mumkin.

Mazkur adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, ulardagi psixologik xizmat metodologiyasiga taalluqli ayrim umumiy jihatlarni ijtimoiy psixologiya fani nuqtai nazaridan tadqiq qilishimizga to'g'ri keladi.

CHunonchi, barcha tadqiqotchilar ham ijtimoiy psixologiyaning metodologik tamoyillariga amal qilgan holda psixologik xizmat uchun muhim bo'lgan u yoki bu jihatni nazariy-ilmiy tarzda asoslab beradilar. Bular ichida psixologik xizmatning muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun muhim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni Andreeva G.M., Davletshin M.G., Zabrodin YU.M.,Karnegi D., Karimova V.M., Parigin B.D., Snigireva T.V., Filippov A.V., SHixirev P.N., SHoumarov G'.B., YAdov V.A., G'oziev E.G'.; shaxs faolligi bilan bog'liq tadqiqotlarni Abul'xanova-Slavskaya K.A.,Anufriev E.A., Grimak L.P., Lomov B.F., Leytes N.S.,Golubeva E.A., Qodirov

B.R., Lipkina A.I., Petrovskiy V.A., Rubinshteyn S.L., Qodirov B.R. ; ijtimoiy ustanovka bilan bog'liq tadqiqotlarni Asmolov A.G., Nadirashvili S.H.A., Uznadze D.N., Shixirev P.N., Allpoqt G.W., ijtimoiy ehtiyojlar va faoliyatdan qoniqish bilan bog'liq tadqiqotlarni Bojovich L.I., Bratko A.A., Vilyunas V.K., Dodonov B.I., Kitvel T.A. Maslow A.H; shaxsga individual yondashuvning ta'minlanishi bilan bog'liq tadqiqotlarni Klimov E.A., Merlin B.S., Nebilitsin V.D., Peysaxov N.M., Rusalov V.M., Slavina L.S., Strelyau A., Teplov B.M.; shaxsga munosabat tizimi asosida yondashuv istiqbollariga bag'ishlangan tadqiqotlarni Zdravomislov A.G., Kuzmin E.S., Lazurskiy A.F., Muksinov R.I., Myasisev V.N., Stolin V.V. , Serbakov A.I., Bogoslavskiy V.V.; shaxsga hissiy-irodaviy sifatlar asosida yondashuv istiqbollarini tadqiq qiluvchi tadqiqotlarni Bassin F.V., Vasilyuk F.E., Gissen L.D., Zil'berman P.B., Konopkin O.A., Majidov N., Naenko N.I., Prixojan A.M., Rozelnblat V.V., Xekhauzen X., Eberley G., Nevv D.O.; ta'lim muassasalarida psixologik xizmat modelini tadqiq qilishga bag'ishlangan tadqiqotlarni Breinshteyn M.S., Dubrovina I.V., Kala U.V., Rudik V.V., Leymets X.O., Mattes G.O., Pratuivich YU.M., Sierd YU.L. mehnat jamoalarida psixologik xizmat vazifalarini belgilashga qaratilgan tadqiqotlarni (Gerchikov V.I., Zotova O.I., Izard.K., Ishutina G.A., Kovalev G.A., Leonova A.B.H, Loos V.G., Popova I.I., Parigin V.D., Saksakulm T.I., Saylo's S.M.) va nixoyat oilaviy hayotni tashkil etishdagi psixologik xizmat uchun muhim jihatlarni

asoslashga karatilgan tadqiqotlarni (M.Argoy , Bodalev A.A.,Stolin V.V.,Karimova V.M.,Kovalev S.V., Sog'inov N.A., Shoumarov G'.B.) alohida qayd etish mumkin. Bu esa psixologik xizmatning bugungi kundagi ayrim dolzarb jihatlari, muammolari va uning echimlari haqida o'ylashga, fikr mulohaza yuritishga va o'z tadqiqotimiz vazifalarini belgilab olishga nazariy - ilmiy va metodologik manba sifatida yordam beradi, deb o'ylaymiz. Ijtimoiy psixologiya metodologiyasi, printsiplari va vazifalarini belgilashga qaratilgan tadqiqotlar mazmunida psixologik xizmat muammosining ham ma'lum ma'noda yashirinib yotganligini ko'ramiz. Zero, bugungi kungacha yaratilgan barcha ijtimoiy psixologik printsiplarning asosiy mezonlari bo'lgan "shaxs va faoliyat birligi", "ongning faoliyatda taraqqiysi", "muomala", "individual yondoshuv" "munosabat", "turmush tarzi", "ijtimoiy ustanovka", "borliqni ob'ektiv va sub'ektiv aks ettirish", "jamoat", "ijtimoiy qoniqish", "ijtimoiy xulq-atvor" kabilarning jamiyatdagi amaliy o'rni va istiqbolini psixologik xizmat tatbikisiz to'liq tasavvur etib bo'lmaydi. Ayniqsa, olimlar tomonidan bugungi kunda ijtimoiy-psixologik xodisalarga inson taraqqiyoti va qadriyatlari asosida yondoshuv muammosining M.G.Andreeva, YU.M.Zabrodin , D. Karnegi, E.G'oziev, V.M.Karimova, I.S.Kon, C.I. Koralev, B.D.Parigin, E.V.SHoroxova, S.I.B.SHoumarov va shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi psixologik yondashuvni ta'minlash muammosining Abul'xanova-Slavskaya, J.Bruner,

L.S.Vigotskiy, M.G. Davletshin, U.Djems, A.G.Kovalev, A.N.Leont'ev, A.V.Petrovskiy, S.L. Rubinshteyn, V.A.Tokareva, D.I.Feldishteyn, E.Fromm, Qodirov B.R.) o'rtaga tashlanishi psixologik xizmat metodologiyasi haqida jiddiyroq o'ylashni va mulohaza yuritishni taqozo etmoqda.

Bugungi psixologiya fani taraqqiyoti an'analari bilan bog'liq insonning amaliy psixologiyasini, uning jamiyatdagi ijtimoiy faolligi va ijtimoiy tabiatidan ajratib bo'lmaydi. Shu nuqtai nazardan, inson omillarini va uning jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarini to'g'ri va samarali boshqarish jarayoni jamiyatga va jamiyat a'zolariga psixologik xizmat ko'rsatish muqarrarligini talab qiladi. Vaholanki, iqtisod, xuquq, etika, etnografiya, tarix, sotsiologiya va shu kabi barcha fanlarning o'zaro mustahkam hamkorligi natijasida inson psixologiyasining amaliy muammolari hal etilishi lozim.

Hozirgi zamon ijtimoiy psixologik tadqiqotlar masalasi, ayniqsa uning amaliy vazifalari sotsial psixologiya fanining markazida turuvchi psixologik va sotsiologik yondashuv yo'nalishlari asosida hal qilinmoqda. Masalan, Amerika va boshqa barcha g'arb davlatlarida ikki xil ijtimoiy psixologiya: "psixologik ijtimoiy psixologiya" va "sotsiologik ijtimoiy psixologiya" mavjud. Bu yo'nalishlar bir-biriga o'xshasa-da, ularning bir-biridan farqli jihatlari ham mavjud. Ya'ni, psixologik ijtimoiy psixologiya shaxs va faoliyat, muomala, shaxslararo munosabat, shaxsning ijti-

moiy-psixologik tuzilishi, shaxsning kognitiv, konativ, xulq-atvor imkoniyatlarini o'z ichiga olgan ijtimoiy ustanovkalar, shaxs va jamoaning ijtimoiy-ruxiy kechinmalari kabi muammolar ustida tadqiqot olib borishni maqsad qilib olgan bo'lsa, sotsiologik ijtimoiy psixologiyada esa ko'pincha jamiyatning ijtimoiy qatlamlarini tahlil qilish xalqlar psixologiyasi, ommaviy hodisalar psixologiyasi, sinflar, guruxlar, gumanistik psixologiya kabilarga alohida urg'u beriladi. Psixologik xizmat metodologiyasi esa ko'proq birinchi yo'nalish-"psixologik ijtimoiy psixologiya" asoslari zahirida tarkib toptiriladi. Gap shundaki, har bir fanning rivojlanishi yangi dalillar asosida ilmiy yunalishni ochib beruvchi metodik qurilmalarning tuzilishi bilan bevosita bog'liqdir. Chunki, aniq metodologiya bo'lmagan sohada aniq amaliy natijalar ham bo'lmaydi. Zero, ijtimoiy psixologiya fanining yana bir muhim yangi (shakl jihatdan yangi, mazmun jihatdan esa azaliy-kursiv bizniki) vazifasi psixologik xizmat metodologiyasi bilan bog'liq nazariy, amaliy va empirik yo'nalishdagi tadqiqotlar ko'lamini belgilashning bugungi kungacha nechog'lik hal qilinayotganligini tahlil qilishga to'g'ri keladi. Bu borada psixologiya olamida hanuzgacha aniq va mukammal tarzda ishlab chiqilgan va rasmiy tarzda tan olingan yagona ilmiy yo'nalish yoki kontseptsiyaning qabul qilinmaganligi (balki olimlarning ilmiy-psixologik qarashlari turlicha bo'lganligi uchun buning iloji ham yo'qdir-kursiv bizniki) ayon bo'lsa-da, ilg'or g'arb psixologlari, Markaziy hamdo'stlik Davlatlari

psixologlari va O'zbekiston psixologlari tomonidan olib borilgan (yakunlangan) va olib borilayotgan (eksperimental izlanishlarga yo'l ochib berilayotgan) fan olami uchun o'ziga xos salohiyatga va nufuzga ega bo'lgan tadqiqotlar mavjudki, ular qaysidir jihati bilan psixologik xizmat modeli va uning psixologik himoya vositasi sifatidagi mohiyati, ahamiyati va ijtimoiy istiqbollari haqidagi ilmiy-amaliy tasavvurlarimizni shakllantirishga asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ilmiy adabiyotlardan bizga ma'lum bo'lishicha, ijtimoiy psixologik xizmat metodologiyasining umumiy yo'nalishlari G'arb ijtimoiy psixologiya namoyandalari tadqiqotlarini quyidagicha izoxlash mumkin: V.Vundtning 1900 yilda chop etilgan "Xalqlar psixologiyasi" nomli yirik (o'n tomlik) epik asari ijtimoiy psixologiya yunalishlarini yorqinlashtirishga xizmat qilib, inson ma'naviyati, madaniyati va mafkurasini o'rganishning murakkab tomonlarini ochib berdi. Taniqli ingliz psixologi Vil'yam Makdugallning 1908 yilda yozilgan "Ijtimoiy psixologiyaga kirish" asaridagi "ijtimoiy xulq-atvor instinktlari" nazariyasi freydizmga qarshi o'laroq inson instinktlari va faoliyat uyg'unligini ta'minlash muammosini yoritishga ilk bor asos bo'lib xizmat qildi. Binobarin, E.Fromm, J.Saliven, V.Shutts, G.SHeparde, V.Bayon kabi olimlar tomonidan guruxlar psixologiyasi nazariyasini yaratishga asos solindi. Bunda turli xil ijtimoiy psixologik treninglar orkali guruxdagi shaxslararo munosabatlar bilan bog'liq psixologik iqlimni kamol toptirish

yo'llarining ilk bor ko'rsatilishi mehnat jamoalaridagi ijtimoiy psixologik xizmat vazifalarini belgilash uchun ma'lum darajadagi empirik ma'lumot sifatida xizmat qilishi mumkin.

G'arbda yaratilgan kognitivizm doirasidagi nazariyalar psixologik xizmat metodologiyasi uchun muhim ahamiyatga ega. Chunonchi, L.Festingerning kognitiv dissonanslar nazariyasi (insonning faoliyat ob'ektiga nisbatan xulq-atvori yoki munosabatini ongli ravishda o'zgartirishga asoslangan), T.Nyuxomning hamkorlik kommunikativ nazariyasi (o'zgalarga va umumiy faoliyat ob'ektiga ijobiy munosabatlarni tarkib toptirishga asoslangan), CH.Osgud va P.Tanenbaumaning "kongruentlik" (inson kognitiv tuzilishi asosidagi ob'ektni baholashga qaratilgan) nazariyasi, G.Olport, A. Maslau, K.Rodjers kabi ijtimoiy psixologlarning gumanistik doiradagi qator tadqiqiy izlanishlari shular jumlasidandir. Yana shuni qayd etish kerakki, amerikalik taniqli psixolog Abraham Xarol'd Maslauning "Insonga bir butun yondashuv kontsepsiyasi" psixologik xizmat jarayonida insonni tushunish va ijtimoiy motivatsion rivojlantirish muammosi ustida tadqiqotlar olib borilishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Maslauning fikricha, insonning barcha tug'ma potentsial imkoniyatlari faqatgina ijtimoiy shart-sharoitning yaratilishi bilan ruyobga chiqishi va kamol topishi mumkin. Albatta, mazkur fikrlarning ne chog'liq haqiqat ekanligini bugungi kunda har bir insonning o'ziga xos va uning ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlashga

xizmat qiluvchi imkoniyatlari ko'lamini o'rganish va tarbiyalashni asosiy vazifa qilib olgan psixologik xizmatning tashkil etilishini muntazam kuzatishlarimiz natijalari tasdiqlab turibdi.

A.Maslau fan olamida o'ziga xos "motivatsion tizimning ierarxik modeli" ni yaratdiki, (Maslow A.H.) unga muvofiq individ xulq-atvoridagi ijtimoiy jihatdan muhim bo'lgan yuqori extiyojlarning yunalishi quyi extiyojlarning qay tariqa qondirilishi asosidagina tarkib topishi mumkin. Bu jarayon quyidagi tartibga ega:

- 1).Fiziologik extiyojlar.
- 2).Xavfsizlik extiyojlari.
- 3).Mehr va sadoqat extiyojlari.
- 4).Tan olish va baholash ehtiyojlari.
- 5).O'z-o'zini har tomonlama rivojlantirish extiyojlari.

Darhaqiqat, mazkur ierarxik tizim motivatsiyasining ilmiy jihatdan asoslab berilishi birinchidan, ijtimoiy psixologiyadagi extiyojlar va motivlar bilan bog'liq qator tadqiqotlarga hamohang bo'lsa, ikkinchidan, mazkur yo'nalishdagi psixologik xizmat metodologiyasini yaratish uchun alohida istiqbolga ega. Chunki, psixologik xizmatda insonning ijtimoiy extiyojlari muammosi ilmiy jihatdan to'g'ri talqin qilinishi va to'g'ri yunaltirilishi lozim. Bu borada qator taniqli sotsiolog, psixolog va faylasuflar tomonidan e'tirof etilgan ilmiy mulohazalarga tayanish mumkin. Masalan, D.N.Uznadzening "... extiyoj tushunchasi ... tirik organizm uchun zarur bo'lgan va ayni paytda qo'lga

kiritilmagan barcha narsalarga taalluqli" va M.S.Kagan, A.V.Margulis,E.M. Etkindlarning "extiyoj bu-kerakli narsalarning etishmaslik oqibati" , V.A.Yadovning "extiyoj-inson shaxsi va organizm faoliyati uchun kerak bo'lgan zarurat va etishmovchilik mahsuli" L.I.Bojovichning"extiyoj-individ organizmi va u shaxs taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan zarurat". A.V.Petrovskiyning"extiyoj - jonli mavjudot hayot kechirishining konkret shart-sharoitlariga uning qaramligini ifoda etuvchi va bu shart - sharoitlarga nisbatan uning faolligini vujudga keltiruvchi holatdir". kabi fikrlari shaxs taraqqiyotini ta'minlash yo'lida extiyojlarning biologik va ijtimoiy uyg'unligini hisobga olgan holda psixologik xizmatning navbatdagi vazifalarini belgilash imkonini beradi.

Psixologik xizmat metodologiyasini yaratishda insonning hissiy holatini tushunish va uning o'z mehnati mahsullaridan ijtimoiy konikish jarayonini tahlil qilish va rivojlantirishga bag'ishlangan ayrim tadqiqotlarning o'rni va istiqboliga ham alohida e'tiborni qaratish lozim, deb o'ylaymiz. Masalan, F.Xertsberg va uning izdoshlari tomonidan mehnat faoliyatini tashkil etishdagi emotsiogen farqlanish mexanizmlari tadqiq qilindi. (H - 1959). Mazkur izlanish mahsuliga ko'ra mehnat faoliyatini tashkil etishda ijodiylik, mustaqillik, o'z-o'zini bilish, rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarga e'tibor berilsa shaxs faoliyati unumdorligiga ijobiy ta'sir etuvchi hissiy kechinmalarni va aksincha, faqat texnik

jarayondangina iborat bo'lgan mehnat sharoiti yaratilsa shaxs faolligiga salbiy ta'sir etuvchi hissiy kechinmalarning namoyon etilishi kuzatiladi. Darhaqiqat, faoliyatning bajarilishiga nisbatan ijobiy-hissiy kechinmalar shakllantirilmas ekan, faoliyat mahsuli ham insonning o'z faoliyatidan ijtimoiy ma'nodagi qoniqishi ham nixoyatda past saviyada bo'ladi. Psixologik xizmat esa, bizningcha, xuddi ana shu erda o'z ta'sirini, ya'ni faoliyatdan ijtimoiy qoniqish jarayonini ma'lum darajada yuqori saviyaga ko'tara olish san'atini ko'rsatishi lozim.

Ishchi-xodimlarning mehnatdan qoniqish muammosi ustida olib borilgan ayrim tadqiqotlar natijasi psixologik xizmatning metodologik modelini loyihalashtirishga xizmat qilsa ajab emas. Masalan, sobiq sovet psixologiyasi olimlari (N.F.Naumova, A.G.Zdravomislav, V.A.YAdov, V.P.Rojin, T.P.Bogdanova, E.A.Klimov, T.A.Kitvel') mehnatdan qoniqish jarayonini shaxsning munosabatlari motivlari, o'z-o'zini baholash ustanovkasi: kabi ijtimoiy psixologik mezonlar bilan belgilanishini tavsiya etadilar va buni o'zlarining qator empirik tadqiqotlarida asoslab beradilar. G'arb ijtimoiy psixologiya olamida, ayniksa Amerika psixologlari nazdida esa mehnatdan qoniqish "qator ijtimoiy ustanovkalarining o'zaro bir-biriga chambarchas bog'liqligi" "mehnat jarayonini sub'ektiv baholash bilan bog'liq emotsional holatlarning namoyon bo'lishi" (Loch E.A., 1969 y.-316 b.) sifatida talqin qilinadi va mehnat faoliyatining ijtimoiy qimmatini

o'shishga qaratilgan psixologik xizmat uchun muhim ilmiy-amaliy tavsiyalar beriladi.

Albatta, mehnatdan qoniqish jarayonini to'liq tahlil qilish bizning vazifamizga kirmaydi. SHuning uchun, biz faqat "mehnatdan qoniqish"ni ijtimoiy psixologik jarayon sifatida tadqiq qilgan ayrim psixologik tadqiqotlarni psixologik xizmatning metodologik vazifalaridan kelib chiqqan holda qayd etishimiz mumkin. Binobarin, vengriyalik psixologlar I.Balint va M.Muranning tadqiqotlarida psixologik xizmat vazifasini aniqlashga qaratilgan shaxslarning o'z ishidan qoniqishini ta'minlash va o'z ishidan (ya'ni o'z faoliyatidan) qoniqmaslik holatini bartaraf etish yo'llari ko'rsatiladi. SHuningdek, bu olimlarning ilmiy talqinicha, har bir ishchi-xodimning o'z ishidan qoniqishi uning kayfiyatini, faolligini ta'minlasa, ishdan qoniqmaslik esa korxonada yuz beruvchi ayrim favqulotda baxtsiz hodisalarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Darhaqiqat, bugungi kunda deyarli barcha korxonalarda baxtsiz xodisalar juda ko'p uchramoqda. Uni kamaytirish va oldini olish esa, hamisha ham muvaffaqiyatli hal qilinayotgani yo'q. Buning uchun esa muammoning ijtimoiy psixologik ildizlari haqida chukurroq o'ylansa yuzlab, balki minglab odamlar hayoti, salomatligi va ijtimoiy-ruxiy mavqei saqlab qolinishi mumkin. Bu o'rinda aytish mumkinki, psixologik xizmatning tashkil etilishi eng birinchi navbatda korxonalarda yuz beruvchi baxtsiz xodisalardan

saqlanish - himoyalalanish vositasi sifatida o'ta muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Afsuski, bunday xizmatni tashkil etish juda ko'pgina mehnat muassasalarida hozirgacha ijtimoiy muammo bo'lib kelmoqda.

Psixologik xizmat metodologiyasi uchun individual psixologik farqlanish nazariyasining yaratilishini va bu borada o'nlab yirik tadqiqotlarning mavjudligini muhim manbalardan biri sifatida hech mubolag'asiz e'tirof etish mumkin. Differentsial psixologiyaning mahsuli bo'lgan bu yo'nalish, dastavval, nemis psixologi V.Shtern nomi bilan bevosita bog'liqdir. U o'zining 1901-yilda yozgan "individual farqlanish psixologiyasi haqida" nomli asarida har bir individning o'ziga xos psixologik olami mavjudligini eksperimental tarzda tadqiq qiladi.

F.Gal'ton, A.Bine, A.F.Lazurskiy, D.Kettell kabi olimlar bu sohada yangi biro yo'nalishni kashf qildilar. SHundan so'ng differentsial psixologiya har bir individ, yoki guruxdagi qiziqishlar, ustanovkalar, hissiy qo'zg'olishlarni o'lchash va farqlash ob'ekti sifatida maydonga chiqdi va uning bugungi psixologik xizmat metodologiyasi uchun ahamiyatli tomoni shundaki, har bir individ yoki shaxsning o'zigagina xos psixologik parametrlarini aniqlash va tegishli ilmiy mulohaza yurita olishga xizmat qiluvchi kompleks testlar, usullar va metodikalar majmuasi yaratildi.

Binobarin, chet el ilg'or psixologiyasida psixologik xizmat metodologiyasi uchun muhim o'rin tutuvchi quyidagi yo'nalishlarga asos solindi:

1). CH.Spirmen tomonidan "ikki omil" nazariyasi yaratildi. Bu nazariyaga muvofiq insonning har bir faoliyatida barcha faoliyatlar uchun umumiy bo'lgan (1-omil) va aynan mazkur faoliyatga mos bo'lgan (2-omil) barcha xususiyatlar o'zaro bog'liqlikda tadqiq qilinadi. Tadqiqotchi ushbu omillarning inson va faoliyat uyg'unligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan psixologik moyiyati va mazmunini ochib beradi (253;109).

2). L.Terston, Dj.Gilford tomonidan yaratilgan "Mul'tifaktor" nazariyasiga binoan birlamchi aqliy qobilyatlar (idrok tezligi, xotira assosatsiyalari va hokazo) ning har bir individdagi tarkib topganlik ko'lamini tadqiq qilindi va shu asosda har bir shaxs faoliyatiga alohida yondashuvni taqozo etuvchi psixologik xizmatning metodologik printsiplari ishlab chiqildi. Umuman, psixologiyada individual farqlanishning 56 xil yunalishidagi tipi ma'lum va mashhur. Masalan, ob'ektiv va sub'ektiv tip (dastavval, A.Bine tajribalarida qayd etilgan) fikrlovchi faol tip (A.M.Djordantu bo'yicha), ratsionalistlar va empiriklar (U.Djems tadqiqotlari bo'yicha) "chuqur-tor" va "mayda-keng" tip, (G.Gross ma'lumotlari bo'yicha), nazariy, iqtisodiy, estetik, ijtimoiy, siyosiy, diniy tiplar (E.SHpranger tadqiqotlari bo'yicha); shizotimik va tsiklotimik tiplar (E.Krechmer tadqiqotlari bo'yicha); vistserotonik, somatomik,

tserebrotonik tiplar (U.S.Heldon bo'yicha); ekstrovert va introvert tiplar (K.T.YUng va G.YU.Ayzenk ma'lumotlari bo'yicha) haqidagi empirik ma'lumotlarning qayd etilishi, shular jumlasidandir (254; 129).

B.M.Teplov, V.S.Merlin, V.D.Nebilitsin, E.A.Golubeva, B.R.Qodirov va ularning shogirdlari tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlar mazmuni ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy psixologik xizmat uchun muhim bo'lgan har bir shaxsning (individning) tabiiy va tug'ma sifatlarini, oliy nerv faoliyatining o'ziga xos qobiliyat elementlarini va unga ta'sir etuvchi ta'lim-tarbiya, tashqi muxit va faoliyatning ne chog'liq tashkil etilish jarayonini mukammal o'rganish va uni ijtimoiy maqsadlar asosida rivojlantirish yo'llarini belgilash uchun katta imkoniyat yaratdi. Mazkur imkoniyatlar avvalam bor insondagi u yoki bu faoliyatni bajarishga bo'lgan iqtidor kurtaklarini o'rganishni va shu asosda shaxs faolligini kamol toptirish uchun asos sifatida xizmat qilishi mumkin. SHunga muvofiq mahsus tadqiqotlar shuni tasdiqlayaptiki, faoliyatni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun individual xususiyatlar, ayniqsa, har bir shaxs temperamenti va individual uslubiga ham bog'liq. Ayniqsa, mehnat va o'kuv faoliyati jarayonida ushbu holatni kuzatish, tahlil qilish va rivojlantirish bilan bog'liq usullar majmuasining ishlab chiqilishi psixologik xizmatning muxim vazifasi ekanligidan dalolatdir.

Shaxs faoliyatiga individual yondashuv yunalishi bilan bog'liq psixologik xizmatning ma'lum metodologik tamoyillarini ilmiy-tatbiqiy jihatdan asoslab beruvchi olim N.S.Leytes ma'lumotlariga qaraganda, asab tizimi nisbatan kuchsiz bo'lgan kishilarda ko'pincha bir xildagi ishning bajarilishida ma'lum afzalliklar borligi aniqlangan: ularning yuqori sezgirligi ta'sirlanuvchanlik muvaffaqiyatini ta'minlaydi, lekin u yoki bu faoliyat jarayonidagi favqulotda va kuchli qo'zg'aluvchilar asosida namoyon bo'luvchi vaziyatlarda kuchsiz tipdagi kishilar aynan o'zlarining fiziologik xususiyatlariga ko'ra ishni uddalay olmay qolishlari mumkin.

Chunonchi, asab tizimi tipi ancha kuchli bo'lgan kishilar bir xil, ancha sust tipdagi kishilar esa boshqa xil vazifalarni bir muncha oson hal qiladilar. Asab tizimining kuchi bo'yicha farqlanadigan kishilar bir xildagi vazifani hal etishga ko'pincha har xil yo'llar bilan borishlari kerakligini N.S.Leytes o'z asarlarida har tomonlama asoslab berdiki, bu - psixologik xizmatda hisobga olinishi mumkin bo'lgan muhim jarayondir. Zero, faoliyat unumdorligi insonning o'z potentsial imkoniyatlari ko'lamidan oqilona foydalanishning mahsulidir. E.A.Klimov, V.S.Merlin, V.M.Rusalov B.M.Teplov tadqiqotlarida ham shaxs temperamenti asosida uning mashg'ul bo'lgan u yoki bu faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishdagi individual uslubning belgilanishi zarurligini ilmiy jihatdan asoslab beruvchi ma'lumotlar bor. Jumladan,

E.A.Klimovning empirik ma'lumotlari bir necha stanokda ishlashda asab tizimidagi "harakatchan tip"dagi ham, "harakatsiz tip"dagi xodimlar ham birdek yuqori darajadagi ishlab chiqarish muvaffaqiyatlariga erishish mumkinligini tasdiqlaydi. Buning asosiy sababi esa, bir xil mehnat vaziyatida turlicha harakat yo'nalishini tanlay bilish va amalga oshirishdir.

Umuman, yuqorida qayd etilgan olimlarning umumiy fikr-mulohazalariga ko'ra individual uslubning shaxsda darrov paydo bo'lmasligi, balki ko'pincha stixiyali tarzda (ya'ni, individual-hissiy asab sifatleri yordamida) paydo bo'lishi qayd etiladi. Demak, har bir shaxsga psixologik xizmat davomida o'z imkoniyatlari va faoliyat talabi uyg'unligini ta'minlash yo'llarini izlash asosida yondashilsa mazkur shaxs faoliyatidagi individual uslubning tarkib topishi tobora rivojlanib, takomillashib boradi. Bu esa, o'z navbatida shaxs va jamiyatning ijtimoiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etmay qolmaydi.

V.M.Rusalov tadqiqotlarida ijtimoiy psixologiya uchun muhim bo'lgan hamkorlik faoliyati muvaffaqiyati ma'lum jihatlari bilan individual uslub imkoniyatlariga ham bog'liq ekanligi qayd etilib, "xolerik" temperamentli kishi bilan sherik bo'lib ishlaganga qaraganda "flegmatik" va "melanxolik" bilan birgalikda ishlagan xollarda ancha samarali bo'lishi empirik ma'lumotlar asosida tadqiq qilinadi.

Demak, muassasadagi amaliy psixolog har bir shaxs faoliyati hamkorligini tashkil etish jarayonida ushbu imkoniyatlarni hisobga olishi orkali ijtimoiy-psixologik yutuqlarga erishishi mumkin. Mazkur tadqiqotlarning ta'lim va mehnat faoliyati muvaffaqiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan kuzatishlarimiz natijalari ham tasdiqladi va bu esa har bir shaxsni faoliyatdagi muvaffaqiyatsizliklarga nisbatan muxofazalanish (himoyalalanish) quroli sifatida har bir o'quvchi va ishchi xodim uchun xarakterli bo'lgan individual uslub mezonlarini ishlab chiqish va uning psixologik xizmat jarayonida yanada takomillashtirish yo'llarini izlashga da'vat etdi.

Shaxs individual farqlanishining ijtimoiy qimmatini tadqiq qilish muammosi K.K.Platonov asarlarida bir qadar kengroq ko'lamda qayd etiladi. K.Platonovning metodologik xizmati shundaki, u inson ijtimoiy individual olamini tushunishning quyidagi to'rt mezonini ishlab chiqdi va shaxs ijtimoiy individual farqlanish mohiyatini tushunish uchun muhim bo'lgan ushbu ijtimoiy mezonlarning nazariy-ilmiy kontseptsiyasini yaratdi. Ya'ni, 1 - mezon (kategoriya) asosidagi farqlanishga ko'ra insondagi sifatlar o'zgarishi bilan uning mohiyati va ijtimoiy yo'nalishlari ham o'zgaradi. Bu o'rinda shaxs atributlari uning ongliligi, dinamikligi, faollik va betakrorligi kabi barcha sifatlar muhim o'rin tutadi. Inson xususiyatlari va sifatlarini farqlashning 2 - mezoni - boshqa ob'ektlar kabi uning moddiy, funksional va integral sifatlar majmuasini o'z ichiga oluvchi shaxsiy mohiyatidadir.

Farqlanishning 3 - mezoniga psixik hodisalar va psixik holatlar tizilmasiga kiruvchi shaxsning o'zgarish xususiyatlari kiritiladi.

Farqlanishning 4 - mezon - subordinatsion (lotincha *sg'boqdinatico* - tartibga keltirish) shaxs xususiyatlari va sifatleri namoyon bo'lishi bilan bog'liq psixik kechinmalar ierarxiyasi va kordinatsion (lotincha *co* - birgalikda) umumiy ierarxiyadan qat'iy nazar turli xil ijtimoiy-psixologik xususiyatlarni birlashtiruvchi o'z-o'zini idora qiluv va boshqaruv xususiyatlarining tarkib topganlik darajasi bilan belgilanadi.

K.K.Platonovning psixologik xizmat bilan bog'liq ijtimoiy psixologiya metodologiyasini yaratishdagi xizmati shundaki, u ijtimoiy-psixologik individuallik muammosini inson individual olami namoyon bo'lishining eng yuqori darajasi sifatida tadqiq qildi va psixologik xizmat mohiyatini tasavvur qilish uchun muhim bo'lgan shaxsni nafaqat o'zining individual xususiyatlari asosida, balki bu individual xususiyatlarning ijtimoiy mazmuni - o'z-o'zini adekvat baholash va rivojlantirishga asoslangan shart-sharoitlarni yaratish bilan kamol toptirish muqarrarlitgini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Professorlar: E.G'oziev, I.Tursunov, J.Ikromovlarning "XXasr va shaxs kamoloti" mavzusidagi ma'lumotlarida ham psixologik xizmat ko'rsatishda muhim ahamiyat kasb etuvchi individ, shaxs va sub'ekt taraqqiyotining tadqiqotida quyidagi holatlarga jiddiy e'tibor berish zarurligi uktiriladi:

- inson rivojlanishining determinatori hisoblangan asosiy omillar va shart-sharoitlar (ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va yashash muxiti omillari);

- insonning o'ziga taalluqli, asosiy tafsilotlar, uning ichki konuniyatlari, mexanizmlari, e'tiqod bosqichlari barqarorlashuvi va involyutsiya;

- inson yaxlit tuzilishining asosiy tarkiblari, ularning o'zaro aloqalari, shaxsning tashqi ta'sirlarga javobi va munosabati, taraqqiyot jarayonida ularning takomillashuvi (Xalqta'limi,N5). Darhaqiqat, har bir insonning o'z individual olamida sodir etilayotgan barcha ma'naviy va ruxiy kechinmalarini u yashab turgan jamiyat istiqbollariiga mos tarzda tadqiq qilmay turib shaxs va faoliyat, shaxs va jamiyat, shaxs va individuallik o'rtasidagi ijtimoiy mutanosiblikni ta'minlab bo'lmaydi. Zero, psixologik muhofaza vositasi sifatida tadqiq qilinayotgan ijtimoiy psixologik himoya falsafasi ham shuni taqozo etmoqda.

"Insonning individuallik darajasi yana shu bilan ifodalanadiki, undagi faoliyatning usullari va vositalari hech qachon tayyor holdagi barcha uchun bir xil umuminsoniy tajribalardan iborat bo'la olmaydi. har bir inson o'z individual sifatleri va filogenezdagi xususiyatlari (ijtimoiy individuallashuvning shakllanishi) asosida ijtimoiy faollik taqozo etgan faoliyatning mustaqil sub'ektiga aylanib boradi. Bu bilan jamiyat har bir individning o'z hayotiy

poydevori uchun muhim bo'lgan "g'isht"ni o'zi barpo etishida ijtimoiy shart-sharoit yaratib beradi". (Rezvitskiy I.I.-1971).

Bunday shart-sharoit esa har bir shaxsning umumiy va mahsus individual imkoniyatlari ko'lamini ijtimoiy-psixologik jihatdan tahlil qilish va tobora kamol toptira borish yo'llarini izlash asosidagina qaror toptirilishi mumkin. qolaversa, biz olib borayotgan tadqiqotning maqsadi, mazmuni ham xuddi shuni taqozo etadi. SHunga muvofiq, shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ijtimoiy psixologik muhofaza omili sifatida "muvaffaqiyatli individual uslub" omili va uni ifodalovchi 3 mezon : 1-faoliyat va sub'ektiv hissiy kechinmalar mutanosibligi;

2- faoliyat va individual imkoniyatlar mutanosibligi; 3-faoliyat va shaxsga quyilgan talablar mutanosibligi kabi sifatlar belgilandi va bu sifatlarning har bir shaxsda (o'quvchi yoki ishchi- xodimda) ne chog'lik tarkib topa borayotganligini o'rganish, tahlil qilish vazifasini psixologik xizmatning va tadqiqotimizning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qabul qilindi.

Yana shuni qayd etish kerakki, psixologik xizmat metodologiyasi vazifalarini tadqiq qilar ekanmiz, ijtimoiy psixologiyada ma'lum va mashxur bo'lgan "Ustanovka"," Ijtimoiy ustanovka" muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlarga to'xtalmay ilojimiz yo'q. Chunki, psixologik xizmat jarayonining psixologik himoya vositasi sifatidagi asosiy vazifalarini ijtimoiy ustanovka tadqiqisiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Binobarin, ustanovka (psixologiyada) shaxsning muayyan faolligini (idrok, tafakkur, maqsadga muvofiq harakatlar va xokazo) bajarishga qaratilgan, avvalgi tajribasi bilan belgilangan tayyorgarligi; kishining uni muayyan tarzda harakatga undovchi tayyorgarlik formasi hisoblanadi.

Keyinchalik esa, G'arb, ayniqsa, AQSH olimlari tomonidan ijtimoiy ustanovka tushunchasi "attit'yud" so'zi bilan ifodalanib, sotsial psixologiya va sotsiologiya faniga shaxsning gurux a'zosi sifatidagi xulq-atvoriga, uni mexanizmlarini o'rganuvchi ob'ekt sifatida kiritildi. (U.Tomas, F.Znanetskiy, G.Ollport, M.Smit, D.Kats va boshqalar). Demak, ijtimoiy psixologiyada birinchi bo'lib "attit'yud" tushunchasi "individning ijtimoiy maqsadi va moxiyatiga nisbatan psixologik tayyorgarligi sifatida yoki ayrim ijtimoiy sifatlarni anglashga nisbatan namoyon bo'luvchi individning ongli holati" sifatida talqin qilindi va bu talqin qator eksperimental tadqiqotlar asosida mustaxkamlandi.

1935 yildayoq G.Ollport "attit'yud tushunchasi, ehtimol hozirgi zamon amerika ijtimoiy psixologiyasi uchun eng xarakterli va zarurdir", deb ta'kidlagan edi.(G.W. Ollpot.).

G.Ollport attit'yudga shaxsning harakatga tayyorgarlik jarayoni sifatida qarab xulq-atvorni keltirib chiqaruvchi yakunlangan manba ekanligini e'tirof etadi va bu, shaxsning yo'nalishi uchun juda muximdir. Xuddi shunday mulohazani E.Bogardusning "Attit'yud - bu atrof-muxitdagi ayrim omillarga

mos yoki qarama-qarshi (toward oq against) harakat qilish an'anasi" (O'.S.Qogads-1931) degan fikri bilan ham izohlash mumkin. Bu o'rinda muallif shaxsning faoliyatga nisbatan o'z-o'zini psixologik muhofaza qilishi jarayoniga jiddiy e'tibor beradiki, bu e'tibor psixologik muhofazaga asoslangan xizmat jarayonining ayrim ilmiy-nazariy jihatlari haqida fikr-mulohaza yuritish imkonini beradi.

Attit'yudning aniq psixologik tuzilmasini asoslashga oid yangi qarash I.Aytsen va M.Fishbaynlar tomonidan taklif qilingan "komponentlilik" nazariyasi bilan bog'liqdir. Ular murakkab ustanovka tushunchasini faqat affektiv baholash komponenti doirasida kognitiv, affektiv va konativ komponentlari bilan chegaralashni tavsiya etadilar va buni g'arb ijtimoiy psixologiyasidagi ustanovka muammosining 4 jihati: harakat (action), maqsadli ob'ekt (tadek), bajarish konteksti jarayoni (context) va bajarilish vaq- ti (tima) asosida talqin qilinishi bilan ham ifodalash mumkin .

Ijtimoiy ustanovkaning ijtimoiy psixologik muxofaza uchun muhim bo'lgan psixologik tuzilishini aniqlash maqsadida 1942 yilda M.Smit tomonidan tavsiya etilgan " uchkomponentli shaxs ijtimoiy psixologik qurilmasi" ustanovkaning ilmiy jihatlari kengroq ochib berishga va tadqiq qilishga xizmat qiladi. Bunga ko'ra har qanday attit'yud bir-biriga o'zaro bog'liq uch qismdan, ya'ni, kognitiv (ijtimoiy ustanovka ob'ektining anglanganligi), affektiv

(ob'ektni hissiy-emotsional baholash, uni yoqtirish yoki yoqtirmaslik), konativ yoki xulq-atvor (ob'ektga nisbatan u yoki bu darajadagi mas'ullik bilan bog'liq hatti-harakatlar) komponentlaridan iboratdir. Komponentlilik nazariyotchilarining (D.Kreg, R.Kramchfild, M.Fishbayn, I.Aytsen) boshqa bir ta'rifida ham attit'yudning kognitiv komponenti - sub'ektning turli-tuman bilimlari, affektiv komponenti - predmetga nisbatan hissiy baho berish va konativ (xulq-atvor) komponenti predmetga nisbatan ma'lum dasturlash yoki mahsus rejalashtirilgan harakat sifatida talqin qilinadi.

Shuningdek, psixologik xizmat jarayonida hisobga olinishi va tadqiq qilinishi muhim bo'lgan ustanovka muammosi V.M.Snayder tadqiqoti bo'yicha o'z-o'zini kuzatish (seld monitoqing) jarayoni bilan bog'liq holda, shuningdek ustanovka va xulq-atvor hamjihatligidan dalolat beruvchi "layoqatlilik printsipi (aqaitabifity pqinsiplo') zamiridagi empirik ma'lumotlar qayd etilsa, Dyuval' va Vixland tadqiqotlari ustanovkani "o'z-o'ziga diqqatni qaratish" nazariyasi asosida tadqiq qiladi va tegishli ko'rsatmalar beradi .

Umuman olganda, psixologik xizmat metodologiyasini yaratishdagi psixologik muhofaza talqini uchun muhim bo'lgan attityud tushunchasiga, G.M.Andreeva (1988) tomonidan quyidagi to'rt ilmiy yo'nalishni belgilash asosida yanada oydinlik kiritiladi:

1). Muvofiqlashtirish - o'z maqsadlariga erishish uchun xizmat qiluvchi attityudning ob'ektga nisbatan sub'ektni yunaltira olishi;

2). Bilish - u yoki bu ob'ektga nisbatan attityudning soddalashtirilgan xulq-atvor ko'rsatmasini ta'minlay olishi;

3). Ifodalilik - shaxs o'z-o'zini idora qilishida atit'yud shaxs sifatida o'zini ifodalash uchun sub'ektning keskin, tang holatlaridan xalos qilish usuli sifatida namoyon eta olishi;

4). himoya - attityudning shaxs ichki ziddiyatlarini bartaraf etishga xizmat qilishi. Demak, aytish mumkinki, attityudning mazkur to'rtala vazifasi, ham inson va faoliyat taraqqiyoti uyg'unligiga xizmat qiluvchi psixologik muxofazaning qaror toptirilishiga ko'maklashishi tabiiy. CHunki, ijtimoiy taraqqiyot ommillari hamisha inson ustanovkalari kamolotiga hamohangdir. Bu hamohanglikni to'liq his etgan holda attityudni yanada kengroq ko'lamda " ijtimoiy ustanovka" nomi bilan e'tirof etish qabul qilingan(V.A.Yadov,D.N.Uznadze, G.M.Andreeva, P.N.Shixirev, SH.A.Nadirashvili, A.G.Asmolov va boshkalar.). Bu esa ijtimoiy psixologiya fani uchun muhim bo'lgan psixologik muhofaza metodologiyasini nazariy-ilmiy jihatdan yanada oydinlashtirishga xizmat qiladi.CHunonchi, D.N.Uznadze kashfiyotida ustanovka ma'lum extiejlar va ularni qondirish majmuasi mukammal ochib berilgan bo'lsa (Uznadze D.N.-1961), V.A.Yadov qoidalarida ustanovka ma'lum vaziyatlar bilan bog'liq" o'z-o'zini idora qilish" mezoni sifatida o'rganildi va bu, o'z

navbatida, ijtimoiy psixologiya fani taraqqiyotiga " ijtimoiy faoliyat ierarxiyasi", degan yangi tushunchani olib kirdi (Yadov V.A.-1979).

V.A.Yadov faoliyat ierarxiyasi shaxs faolligi va o'z-o'zini idora qilish ko'lamining kengayishi asosida namoyon bo'luvchi ehtiyojlarning qondirilishi bilan belgilashni tavsiya etdi va o'z ilmiy xulosasini quyidagi darajada joylashuvi bilan asoslab berdi:

-Birinci daraja: D.N.Uznadze talqin qilgan oddiy vaziyatlarda namoyon bo'luvchi ehtiyojlar ustanovkasi. Yadov tuzilmasi bo'yicha yangi quyi predmetli vaziyat sharoitidagi xarakter mazkur daraja joylashuvini "ustanovka" sifatida qabul qilish mumkin.qaysiki, bunday daraja g'arb tadqiqotchilarida "SO'T" termini bilan ma'lum va mashhur.

- Ikkinchi daraja - bir oz murakkabroq joylashuv,chunki bunda kichik guruhlarda muomala bilan bog'liq shaxs ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyat kechinmalari kiritiladi. Bu erda shaxs faoliyati bilan bog'liq ijtimoiy ob'ekt talabiga nisbatan ma'lum munosabatlarining tarkib topish jarayoni yotadi. Bu esa g'arbda qabul qilingan " uchkomponentli tuzilma" kognitiv"," affektiv"," xulq atvor" lardan iborat ekanligi bilan alohida ajralib turadi.

- Uchinchi daraja ijtimoiy ustanovka manbai sifatidagi yoki ijtimoiy faollikka nisbatan shaxsning umumiy qiziqishlar yunalishini o'z ichiga oladi. Bunda shaxs o'z ehtiyojlarini

qondirish bilan birga aniq faoliyat turiga nisbatan faollikni ham namoyon qilishi ko'zga tashlanadi. Albatta, bunda ham ijtimoiy qiymatga ega bo'lgan yuqoridagi 3 komponent tizimi ishtirok etadi.

- - To'rtinchi (eng yuqori) darajaning joylashuvi shaxsning ijtimoiy faollik tizimidagi xulq-atvori va faoliyatining ma'lum me'yorda boshqarish bilan bog'liq. Bunda shaxs faolligi jamiyat va uning iqtisodiy, siyosiy va g'oyaviy yunalashdagi printsiplari asosida tarkib toptiriladi.

V.A.Yadov tomonidan ishlab chiqilgan mazkur ierarxik tizimya [392] shaxs faoliyatini to'g'ri tashkil etish bilan bog'liq psixologik muxofaza ierarxiyasi tizimini tasavvur etishda ham ma'lum darajada asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Masalan, taqdim etilgan 1-daraja predmetga nisbatan shaxsning bevosita dastlabki harakatlarini ko'rsatsa, 2-daraja esa shaxsning o'z hatti-harakatlarini idora qila olishi bilan bog'liqlikdan dalolat beradi, 3-daraja hatti harakatlaridagi vaziyatni hal qilish bilan bog'liq kechinmalarni va nihoyat, 4-daraja esa xulq-atvorning bir butunligini yoki shaxs faoliyati bir butunligini ifodalovchi mezon sifatida yakunlanadi.

Psixologik muxofaza va ustanovka uyg'unligining metodologik asoslarini talqin qilar ekanmiz, psixologiya fanida ma'lum va mashhur D.N.Uznadze maktabi tadqiqotchilari tomonidan ustanovka muammosining maxsus predmet sifatida

ishlab chiqilib ilmiy xulosalar chiqarilganligini unutmasligimiz kerak.

Bir qarashda "ustanovka" va "ijtimoiy ustanovka" tushunchasi bir-biriga juda yaqin va o'xshash. Ayniqsa, shaxs, faoliyat, yo'nalish, tayyorgarlik, munosabat tushunchalari ikkala tushuncha uchun ham birday ahamiyat kasb etadi. qolaversa, bularni bir-biridan ajratgan holda ta'riflash ham juda mushkul. Lekin fanda aniqlik va har bir sohaning ilmiy yo'nalishi nuqtai nazaridan, shuningdek, ustanovka muammosining umumiy psixologiyadagi va ijtimoiy psixologiyada tutgan o'rni va o'ziga xos vazifalarini belgilash maqsadida "ustanovka" va "ijtimoiy ustanovka" tushunchalari shartli ravishda qabul qilingan. Balki, bu-ustanovka muammosini yanada chukurroq, yanada mukammalroq o'rganishga xizmat qilar.

Ustanovka muammosining ijtimoiy psixologiya fanining eng muxim ob'ekti ekanligini, hatto D.N.Uznadze tomonidan keltirilgan quyidagi ta'rifda ham ko'rish mumkin: 1.Ustanovka ma'lum faollik holatiga tayyorgarlik.Ayni paytda,sub'ekt ehtiyoji va unga mos ob'ektiv vaziyatning yaratilishi bilan bog'liq sub'ektning bir butun dinamik holatidir. Bu o'rinda ob'ektiv vaziyat bilan bog'liq psixologik himoyalaniishining shaxs faolligiga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillarning o'rni va ahamiyati alohida o'rin tutganligi ko'rinib turibdi. Lekin D.N.Uznadze o'z tadqiqotlarida shaxsning oddiy fiziologik ehtiyojlarini o'rganish va tahlil qilish asosida

ustanovka qonuniyatlarini ochib beradi va ilmiy xulosalar qilish bilan kifoyalanaadi. Ijtimoiy psixologiyada esa bugungi eng muhim va dolzarb muammolardan biri-shakllangan ijtimoiy ustanovkaning hayot va faoliyat mazmuniga qarab o'zgarishi yoki o'zgarmasligini aniq dalillar misolida asoslab berishdir. Bu borada ham g'arbda ma'lum tadqiqotlar mavjud. Binobarin, bixevioristik yo'nalishdagi sotsial psixologik oqim namoyandasi K.Xovlondning fikricha ijtimoiy ustanovka o'rgatish yoki ijtimoiy psixologik ta'sir yo'li bilan o'zgarishi mumkin.YA'ni insondagi turli xil ustanovkalarni o'zgartirish uchun unga nisbatan rag'batlantirish yoki jazolash tizimini o'zgartirish mumkin.

2.Kognitiv yo'nalishdagi sotsial psixologik oqimi namoyandalarining (F.Xayder,T.N'yukom,L.Festinger,CH.Osgu,P.Tannenbaum) fikricha, shaxslar orasidagi nizoli vaziyatlar hosil bo'lganda ongli ravishda u yoki bu shaxs o'z ustanovkasini o'zgartira olishi mumkin.Bu esa o'z navbatida, psixologik muhofaza omili sifatida talqin qilinishi mumkin(kursiv bizniki). Umuman, ijtimoiy ustanovka ongli faoliyat,ijtimoiy mas'ullikni anglash zamirida e'tirof etiladi. Bu esa, ayni paytda, psixologik himoya vositasi sifatida shaxs va uning kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy ustanovka o'zgarishini talqin qilar ekanmiz P.N.SHixirev tomonidan ustanovka insonni o'z-o'zini idora qilishda va samarali faoliyatida namoyon bo'luvchi jarayon ekanligi va

uni o'zgartirish uchun dastavval shu jarayonni o'rganish muhimligi borasida keltirilgan ilmiy dalillari va xulosalari hozirgi zamon ijtimoiy psixologiya fanining amaliyot bilan bog'liq taraqqiyotida muhim o'rin tutganligini ko'ramiz (P.N.SHixirev-1976). SHunday qilib,ijtimoiy ustanovka mezonini bo'yicha yuqorida qayd etilgan tadqiqotlar tahlili psixologik xizmatni tashkil etishdagi bugungi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talablariga mos shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi psixologik himoyalash omillarini ishlab chiqishda va tadqiq qilishda o'ziga xos nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan metodologik yo'nalishlarni ochib beradi.

Psixologik xizmatni nazariy va metodologik asoslari haqida gap borganda psixologik xizmat ob'ekti va sub'ekti hisoblangan shaxsga munosabat tizimi asosida yondashuv istiqbollarni ko'rsatib beruvchi tadqiqotlarga ham alohida to'xtalishga to'g'ri keladi.

Chunki,shaxsning psixologik xizmat jarayonida namoyon bo'luvchi va rivojlantirib borilishi muqarrar bo'lgan o'z-o'ziga, o'zgalarga (shaxslararo) va faoliyatga nisbatan tarkib topayotgan munosabatlarning ijtimoiy saviyasini o'rganmay, tahlil qilmay turib uning o'z-o'zidagi noxush hislardan, o'zgalalar bilan hamkorlik o'rnatishi bilan bog'liq ziddiyatli vaziyatlardan, faoliyatdagi muvoffaqiyatsizliklardan psixologik muxofaza qilishga qaratilgan tadbirlar ko'lamini belgilab bo'lmaydi. SHu nuqtai nazardan, munosabatning turli sohalaridagi ijtimoiy psixologik mezonlari

bo'yicha tadqiqot olib borgan faylasuflar, psixologlar, sotsiologlar, psixofiziologlar va pedagoglar (B.G.Anan'ev, G.M.Andree va, A.A Badalov, E.V.Shoroxova, F.V.Bassin, L.S.Vigotskiy, A.V.Vedenov, YU.M.Zabrodin, A.G.Kovalov, I.S.Kon, T.A.Kitvel, E.S.Kuzmin, M.S.Kagon, I.T.Levikin, V.S.Merlin, V.N.Myasishev, V.S.Magun, I.P.Pavlov, K.K.Platonov, B.D.Parigin, S.L.Rubinshteyn, V.V.Stolin, V.A.Yadov, M.Fischbo'in, G.J.Qoso'nbo'qg kabi olimlarning barchasi munosabatning ma'lum sohalarini ilmiy jihatdan asoslab beradilar. Masalan, mazkur munosabat mezoni filosoflar talqinida shaxs va borliq o'rtasidagi ko'prik sifatida, psixologlar talqinida shaxsning "ichki" va "tashqi" faoliyati o'rtasidagi emotsional, kognitiv va xulq-atvor komponentlari asosida namoyon bo'luvchi intilishlarning mahsuli sifatida, sotsiologlar talqinida shaxsning ijtimoiy iqlimiga nisbatan xayrixolik yoki norozilikning ifodalanishi sifatida, psixofiziologlar talqinida shaxs oliy nerv faoliyatining aks ettirish vositasi sifatida, pedagoglar talqinida esa o'quvchining o'kuv topshiriqlarini "bajonidil" (ixtiyoriy qiziqish orqali) yoki majburan (yuzaki) bajarishga bo'lgan intilishlarning mahsuli sifatida e'tirof etiladi. Psixologik xizmat jarayoni esa xuddi shu tadqiqiy yunalishlarga tayangan holda shaxsning faoliyat jarayonida tarkib topayotgan munosabatlarini o'rganishni tahlil qilishni va shu asosda tegishli tadbirlarni belgilay olishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi. Bu o'rinda professor

E.G'ozievning nazariy-metodologik qimmatga ega bo'lgan quyidagi fikrlarini qayd etish o'rinlidir: "Hozirgi kunda shaxsga sub'ektiv munosabat muammosini ijtimoiy jihatdan turmushda qaror toptirish uchun:-Odam-inson-shaxs-individuallik-sub'ekt-komillik ierarxiyasiga rioya qilish;-shaxsga sub'ektiv munosabat,ya'ni unda robot sifatida barcha xususiyatlarini bir tekis shakllantirish mumkin, degan xato nazariyadan voz kechish, "sub'ekt-sub'ekt" aloqasini vujudga keltirish;

-har qanday sub'ekt-shaxs, lekin har kaysi shaxs sub'ekt emasligi muammosini echish;

-shaxs sub'ekt bo'lishi uchun mustaqillik, shaxsiy pozitsiya, qat'iy maslak, dunyoqarash va ularni hayotga tatbiq qilish imkoniyati mavjudligini tan olish" kabi muammolarning bartaraf etilishi shaxsning ijtimoiy munosabatlar majmuasini kamol toptirishga xizmat qilishi tayin.

Zero, inson munosabatlari uning xulq - atvorida ichki dunyosining shakllanishida, barcha psixologik jarayonlarida muhim boshqaruvchilik rolini o'ynaydi.(V.N.Myasishev-1957). Bunday boshqaruvchilikning yuksak ijtimoiy saviyada tarkib toptirilishi esa insonning hayotdagi ayrim muvaffaqiyatsizliklariga nisbatan psixologik himoyalaniish vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin.

Demak, munosabat psixologiyasi bo'yicha qayd etilgan yuqoridagi mulohazalarning o'ziga xos metodologik asoslari

(tadqiqotlar)."Munosabatlar tizimini" psixologik xizmat jarayonida jiddiy o'rganish va uni har bir shaxsda takomillashtirish lozim bo'lgan ijtimoiy psixologik muxofaza omili (ko'rsatkichlari) sifatida amaliy jihatdan tadqiq qilishga da'vat etadi. SHunga muvofiq,yuqoridagi ilmiy adabiyotlarda tan olingan va qabul qilingan "munosabat" omilining bir-biriga bog'liq uch mezon: 1- o'z-o'ziga faol ijobiy munosabat; 2- o'zgalarga (shaxslararo) faol ijobiy munosabat; 3-faoliyatga faol ijobiy munosabat asosida shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ijtimoiy psixologik muxofaza ko'rsatkichlarini (ta'lim va mehnat muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan o'quvchilar va ishchi-xodimlarining namoyon bo'layotgan munosabatlari timsolida) tadqiq qilish vazifasi tadqiqotimizning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilandi.

Psixologiya fanidagi keyingi qator ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jamiyatdagi har bir shaxs faoliyatidagi ijtimoiy-psixologik samaradorlikni ta'minlamay turib, mazkur shaxsning, aniqrog'i ushbu shaxslardan iborat bo'lgan jamiyatning taraqqiyotini to'laqonli saviyada tasavvur etib bo'lmaydi. Shu boisdan ham shaxs, faoliyat va ijtimoiy muxit uyg'unligiga, ayniqsa shu uyg'unlikning bevosita ta'min etilishiga xizmat qiluvchi shaxs faolligi masalasiga olimlar o'zlarining qator nazariy-ilmiy fikrlarini bayon etganlar. CHunonchi, psixologik xizmat jarayonida o'rganilishi lozim bo'lgan shaxs faolligi

muammosi A.V.Petrovskiy tomonidan "Kishining tevarak atrofda munosabat, birgalikdagi faoliyati va ijodiy ish jarayonida namoyon bo'ladigan ijtimoiy ahamiyatga molik o'zgarishlar qilish layoqatining mahsuli sifatida (A.V.Petrovskiy-1971) tadqiq qilinsa, D.I.Fel'dshteyn tadqiqotlarida esa, psixologik xizmat jarayonida qaror toptirilishi lozim bo'lgan" shaxs taraqqiyotining bosh maqsadi: insonning o'z-o'zini, o'z qobiliyatlarini va imkoniyatlarini mumkin qadar ocha olishi va undan unumli foydalana olishidir. Insonning o'z-o'zini ochishi esa, uning ongli tarzda jamiyat ideallariga mos barcha layoqatlari va imkoniyatlarini rivojlantirishdan to'la-to'kis foydalanish uchun ko'rsatilgan aktiv faoliyat, ekanligi uqtiriladi. (D.I.Fel'dshteyn-1989).

Demak, shaxs faolligi, avvalo, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z imkoniyatlari ko'lamidan unumli foydalana olishga intilish jarayoni ekanki, bu jarayonni muntazam ravishda o'rganish va rivojlantira borish shaxs taraqqiyotini ta'minlovchi jamiyatning muhim vazifalaridan biri hisoblanmog'i muqarrar. Umuman, shaxs faolligini tushunish, tushuntirish va ilmiy jihatdan asoslashga bag'ishlangan va ayni paytda psixologik xizmat vazifalarini belgilash uchun muhim bo'lgan izlanishlarni shartli ravishda ma'lum yo'nalishlarga bo'lish mumkin. Zero, har bir yo'nalish tadqiqotchilari shaxs faolligini u yoki bu g'oyada turib tahlil qiladilar va tegishli xulosalar chiqaradilar. Tadqiqotlarimizni amalga oshirishda esa biz ushbu yo'nalishlarda qayd etilgan

nazariy-ilmiy xulosalarni ma'lum darajada metodologik asos sifatida qabul qildik.

I.Shaxs faoliyatini nafaqat alohida psixologik jarayonlar majmuasi, balki uning bir butun tizimdan iborat bo'lgan ijtimoiy-sub'ektiv mavjudot sifatidagi harakatlari bilan belgilash (B.G.Anan'ev, K.K.Platonov, E.V.Shoroxova, V.S.Merlin va boshqalar). Bunda har bir shaxsga individual va ijtimoiy taraqqiyotga yunaltirilgan umumiy harakatlar majmuasi, deb qaraladi va izoh beriladi. Bu nazariya ma'lum ma'noda, shaxs va faoliyat taraqqiyotidagi uyg'unlikning o'ziga xos ierarxik tizim asosida qaror toptirilishini tadqiq qilishga qaratilgan usullar majmuasini ishlab chiqish zarurligini uq tiradi (dissertatsiyaning ikkinchi bobida qayd etilgan ierarxik tizim ma'lum darajada shu nazariyaga asoslangan).

II.Shaxs faoliyatini shaxsning ijtimoiy muhitga va talablarga bo'lgan munosabatining mahsuli sifatida tadqiq qilish. Barcha "tashqi" ijtimoiy qo'zg'ovchilar shaxsning "ichki" psixologik imkoniyatlarini namoyon qilishga, aniqrog'i rivojlantirishga xizmat qiladi.(S.L.Rubinshteyn) Shu boisdan ham shaxs ob'ektiv borliq bilan faol munosabatda bo'ladi.(Vigotskiy L.S, Bojovich L.I., Filipov A.V., Petrovskiy A.V., qolaversa, inson munosabatlari uning xulq-atvorida, ichki dunyosining shakllanishida aks etgan barcha psixologik jarayonlarida muhim boshqaruvchilik rolini o'ynaydi. SHU bois munosabat inson faolligining bosh mezoni sifatida namoyon

bo'ladi(Myasishev V.N.). Tadqiqotimizda "Munosabat" mezonlarining ishlab chiqilishi (ikkinchi bob) va psixologik xizmat jarayonidagi munosabat ko'rsatkichlarining belgilanishi (uchinchi va to'rtinchi boblar) mazkur nazariy va metodologik g'oyalarga asoslanadi. III. SHaxs faoliyatiga individual- psixologik va psixofiziologik xususiyatlarni tarkib toptirish va rivojlantirish mahsuli sifatida qarash (Golubeva E.A., Nebilitsin V.D., Klimov E.A., Leytes N.S., Qodirov B.R., Bogdanov V.A., Teplov B.M. va bosh kalar). Bunda, insonning psixologik qiyofasi va faolligi nafaqat ijtimoiy, balki individual-tipologik xususiyatlarining taraqqiy qilishi asosida ham kamol topishi tadqiq qilinadi va ayni paytda faollik-shaxsdagi individual va intellektual taraqqiyot namoyon bo'lishining neyrofiziologik asosi ekanligi e'tirof etiladi. Individual uslub mezonlari asosida shaxs faoliyatining qaror toptirilishini tadqiq qilish jarayoni bilan bog'liq ilmiy-amaliy va empirik xulosalarimiz (ishning ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi boblarida batafsil qayd etilgan) mazkur yunalishdagi metodologik tamoyillarga asoslanadi. IQ. Shaxs faoliyatini ijtimoiy-psixologik yo'nalishlarga asoslangan va emotsional-motivatsion maqomga ega bo'lgan jarayon sifatida talqin qilish (Andreeva G.M., Ctolin V.V., Bodalev A.A., Merlin V.S., Kolominskiy YA.N., Kon I.S., Anufriev E.A., Antsiferova L.I., Shoumarov. G'.B., Tokareva V.A., Fayzullaev A.A.). Bunda,shaxs faolligining mahsuli- turli ijtimoiy - tarixiy va sotsial-psixologik sharoitlarda xulq-atvor va

faoliyat motivatsiyasining yuqori darajada namoyon bo'lishi asosida tushuniladi va tadqiq qilinadi. (tadqiqotimiz davomida ishlab chiqilgan ayrim ijtimoiy-psixologik mezonlar mazkur g'oyalarga qisman bo'lsada asoslanadi)

Shunday qilib, yuqoridagi tadqiqot yo'nalishlarining tahlili 1-dan umumiy tarzda, ilmiy-nazariy jihatdan shaxs faoliyatiga va faolligiga ta'rif berish imkonini bersa, 2-dan tadqiqot maqsadiga mos shaxs faolligi mezonlarini ishlab chiqish va uni psixologik xizmat davomida amaliyotda qo'llash uchun ilmiy-nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Demak, shaxs faoliyati, bu o'z-o'zini rivojlantirish va ijtimoiy ahamiyatga molik o'zgarishlar qilish uchun yuqori darajadagi intilishlar mahsulidir. SHu boisdan, shaxs faoliyatining ijtimoiy psixologik taraqqiyot talablari asosida qaror toptirilishi mazkur shaxsning o'zi uchun ham, ayni paytda, jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi fikr-mulohazalarga asoslanib,psixologik xizmat metodologiyasining markazida turuvchi shaxs faoliyati tushunchasini psixologik muxofaza diapazonida namoyon bo'luvchi bir biri bilan bog'liq va bir-birini to'ldirib turuvchi quyidagi 3 yo'nalish asosida tadqiq qilish mumkin.

Muvaffaqiyatli faoliyat namoyon bo'lishining 1-yo'nalishi- ijtimoiy psixologik "MEN"likka asoslangan harakatlarning namoyon bo'lishi bilan harakterlidir. CHunki,har bir shaxs u yoki bu faoliyat bilan shug'ullanar ekan, avvalo o'z imkoniyatlari,

emotsional irodaviy xususiyatlarining sifatlarini shu faoliyat talablariga mos tomonlari haqida ma'lum darajada mulohaza yurita olishi, o'z " MEN " ligini real tarzda psixologik " oyna " da ko'ra olishi kerak. Ayni paytda, bugungi psixologik muxofazaga asoslangan " MEN " siymosining uch tarkibiy qismi: 1-kognitiv (kishining bilishga asoslangan harakatlari, ongli faoliyat yo'nalishlari);

2-hissiy baholash (o'z-o'zini hurmat qilishi, o'z-o'ziga tanqidiy nuqtai nazardan yondoshishi, o'zini sevishi va hokazo); 3-xulq-atvor (o'z mavqeini kuchaytirish, o'z g'alar hurmatini qozonish, o'z kamchiliklarini anglash va hokazo) o'zaro hamjihatlikda kamol toptirilishi yoki boshkacha qilib aytganda har bir shaxsning o'tmishidagi " MEN " i (o'zlik), hozirgi " MEN " i (o'zlik), bo'lg'usi " MEN " i (o'zlik), ideal " MEN " i (o'zlik) va dinamik " MEN " i (o'zlik) o'rtasidagi ijtimoiy mutanosiblikning ta'minlanishiga jiddiy e'tibor berilishi talab qilinadi (E.G'oziev va boshq. "Xalq ta'limi", N5, 1996).

Psixologik xizmat jarayoni bilan bog'liq shaxs muvaffaqiyatli faoliyatining 2- yo'nalishiga individual-tipologik xususiyatlarga asoslangan harakatlarning namoyon bo'lishi kiradi. Chunki, har bir inson u yoki bu ijtimoiy topshiriqni bajarar ekan, avvalo ushbu topshiriqni qanchalik tez, oson va sifatli qilib bajarish imkoniyatiga ega bo'lsagina mazkur topshiriq shaxs kamolotiga xizmat kila olishi mumkin. Mazkur yo'nalishdagi psixologik muxofazaning moxiyati shundaki, har bir shaxsning faoliyatga nisbatan keragidan bir

necha barobar ortiq kuch sarflashga va osongina turli muvaffaqiyatsizliklarga uchramaslikka qarshi o'laroq shaxs istiqbolini ko'zlashga, qaratilgan tadqiqotlar va tadbirlar ko'lami oldindan belgilanadi.

Psixologik xizmat jarayoni bilan bog'liq shaxs muvaffaqiyatli faoliyatining uchinchi yo'nalishi esa faoliyatga nisbatan faol ijobiy munosabatning tarkib topishi va namoyon bo'lishidir. Bunda shaxsning faoliyatdan qoniqishi, xulq-atvoridagi motivatsion tizimning ijtimoiy qimmatga ega bo'lgan boshqaruvchilikka taalluqli sifatlarini yaqqol namoyon bo'lishi kuzatiladi. Zero, har jihatdan ijtimoiy faollikka xizmat qiluvchi sifatlar namoyon etilmagan joyda (Mehnat jamoalarida, ta'lim muassasalarida va hokazo) shaxs va jamiyat uyg'unligining ta'minlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etuvchi barcha imkoniyatlar qo'ldan boy beriladi. Vaholanki, bunday "imkoniyatlar"ni hamisha "muhofaza" qilish nafaqat ijtimoiy tashkilotlarning, balki har bir fuqaroning muqaddas burchidir. Shunday qilib, psixologik xizmatning metodologik asoslari sifatida talqin qilingan mazkur fikr-mulohazalar ijtimoiy psixologiya fanining quyidagi amaliy-tatbiqiy yo'nalishlariga bugungi kunning eng dolzarb muammolari sifatida qarashni taqozo etadi.

1. Psixologik xizmat har bir shaxsning faoliyatdan ijtimoiy va hissiy qoniqish jarayonini tadqiq qilishga qaratilgan usullar va uslublar majmuasiga asoslanishi lozim;

2. Psixologik xizmat shaxsning faoliyat jarayonidagi o'z-o'ziga, o'zgalarga va faoliyatga bo'lgan munosabatlaridagi ierarxik tizim dinamikasini tadqiq qilishi va shu tizim asosida ijtimoiy psixologik muhitning yaratilishiga zamin hozirlay olishi bilan bog'liq izlanishlar ko'lamini o'z ichiga oladi.

3. Psixologik xizmat jarayoni bilan bog'liq ijtimoiy muhim ko'rsatkichlarning tahlili har bir shaxs faoliyati uchun xarakterli bo'lgan individual farqlanish, individual uslub va ijtimoiy ustanovkaning qaror toptirilishini o'rganish asosida amalga oshirilishi mumkin.

4. Psixologik xizmat jarayonini ijtimoiy psixologik muhofaza vositasi sifatida tadqiq qilish muammosi bugungi kunda ijtimoiy psixologiyaning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi va bu muammoni bartaraf etishda ma'lum psixologik tamoyillarga tayanish talab qilinadi.

Xuddi ana shu yo'nalishlar o'quv qo'llanmaning bosh g'oyasini, vazifalarini, empirik ma'lumotlar ko'lamini bilan bog'liq O'zbekistonda psixologik xizmatning bugungi holati va o'ziga xos istiqbollariga baho berishda ma'lum nazariy, hamda metodologik manba sifatida xizmat qiladi.

II bob. O'ZBEKISTONDA PSIXOLOGIK XIZMATNING BUGUNGI HOLATI VA ASOSIY YO'NALISHLARI.

Psixologik xizmat-ijtimoiy psixologik muammo sifatida talqin qilinar ekan, barcha rivojlangan mamlakatlardagi kabi, O'zbekistonda ham mazkur psixologik xizmat muammosining qay tariqa va qanday ilmiy-tashkiliy asoslarda bartaraf etilayotganligini o'rganish, tahlil qilish va talqin qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, Respublikada psixologik xizmatga oid olib borilayotgan nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy tadqiqotlar ko'lamiga ma'lum tartibda baho bermay turib, O'zbekistonda psixologik xizmatni yanada takomillashtirish va rivojlantirish masalasi haqida fikr mulohaza yuritib bo'lmaydi.

O'zbekistonda psixologik xizmat tarkib topishining dastlabki ildizlari va intihosi asrimizning 30- yillaridagi pedalogiya fani va pedalogik xizmat faoliyatlariga borib taqaladi. Arxivdan olingan ma'lumotlarga qaraganda, mazkur yillarda ta'lim jarayonini tashkil etish va rivojlantirish o'quvchi va o'qituvchi faoliyati bilan bog'liq psixologik omillarga asoslangan va bu talaygina yaxshi natijalar ham bergan. Biroq, afsuski, o'sha davrda SSSR mafkurasi va xalq ta'limi o'rtasida paydo bo'lgan ayrim ob'ektiv va sub'ektiv ziddiyatlar oqimi umumta'lim maktablari uchun muhim ahamiyat kasb etgan pedalogik xizmat ildiziga bolta urdi va uni rasmiy tarzda yo'qqa chiqardi. (Batafsil ma'lumotlarni O'zbekiston Arxivida saqlanuvchi hujjatlardan olish mumkin).

Natijada, pedagogik psixologiya yo'li bilan bajariladigan barcha ishlar maktabda faqat pedagogik yondashuvlar asosidagina amalga oshirildi. SHunday bo'lsa-da, O'zbekistondagi umumta'lim tizimi bilan bog'liq izlanishlar va tadqiqotlar to'xtab qolgani yo'q. Ayniqsa, P. I. Ivanov, V. E. CHudnovskiy, M. G. Davletshin, M. Vohidovlar tomonidan ishlab chiqilgan qator ilmiy va metodik tavsiyalar maktabda psixologik xizmat tatbiqini yaratish uchun ma'lum darajada asos bo'lib keldi. Binobarin, 70-80-yillarda Toshkent Davlat Universiteti psixologiya kafedrasida olimlari tomonidan ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning hayotga tatbiqini amalga oshirish maqsadida talaygina mehnat jamoalarida psixologik xizmat tizimi joriy qilindi va Respublikamizda ilk bor qator mehnat va ishlab chiqarish jamoalarida inson va mehnat faoliyati, shaxs va shaxslararo munosabatlar, ishchi va rahbar, ruhiyat va rentabellik, rahbar va jamoa psixologiyasi bilan bog'liq ilmiy-amaliy ishlar olib borildi. Masalan: " Toshkentigrushka " fabrikasida 165/86 raqamli xo'jalik shartnomasi asosida olib borilgan ijtimoiy psixologik iqlimni tahlil qilish, o'rganish va yaxshilashga qaratilgan ishlar ko'lamini, " O'zbekgazprom " tizimi tashkilotlarida inson omillarini o'rganish va undan ishlab chiqarishda unumli foydalana olish yo'llarni ijtimoiy psixologik jihatdan asoslab berish borasida olib borilgan ilmiy - amaliy ishlar ko'lamini (mazkur ishlar: 154.4 mavjud sifri va 01840083351 raqamli Davlat qaydnomasi asosida

rasmiylashtirilgan), Muborakgazni kayta ishlash zavodi mehnat jamoalaridagi ijtimoiy psixologik xizmatning tashkil etilishi (UDK 152.2 Davlat ro'yxati raqami 000702604) o'rta Osiyo ilmiy tekshirish irrigatsiya instituti (SANIRI - 165/83 raqamli shartnoma va UDK - 154.4 Davlat raqami 01840085628 asosida rasmiylashtirilgan) da bajarilgan kompleks ijtimoiy psixologik ishlar ko'lami shular jumla sidandir. Kafedra olimlari Z. R. Dushaboev, E. G'. G'oziev va V. A. Tokarevalar rahbarligida olib borilgan mazkur ishlar ko'lami nixoyatda keng qamrovli ilmiy-amaliy va ijtimoiy-psixixologik tadkikotlar tatbiqi uchun muhim ahamiyatli ekanligi bilan alohida ajralib turadi. (Mazkur ishlar haqidagi batafsil hisobot beruvchi ma'lumotlarni Toshkent Davlat Universiteti psixologiya kafedrasida saqlanuvchi hujjatlar arxividan olish mumkin).

Shuningdek, 60-70 yillarda O'zbekiston Pedagogik Fanlar Ilmiy Tekshirish instituti xodimlari P.P.Zimin, V.A.Tokareva, M.SH.Rasuleva, M.Dadajonovlar tomonidan maktabda psixologik xizmat tatbiqini o'rganishga oid qator izlanishlar, amaliy tadbirlar olib borildi. Ayniqsa, 1966 yilda CHirchiq shahrida axloqiy tarbiyaga oid, 1973 yilda Andijonda oilaviy tarbiyaga oid, Samarqandda taniqli psixolog N.A.Menchinskaya ishtirokida aqliy taraqqiyot muammolariga oid olib borilgan izlanishlarni alohida qayd etish mumkin (Bu haqdagi batafsil ma'lumotlarni O'zPFITI Arxivida saqlanuvchi shu yillardagi hisobotlar hujjatidan olish mumkin).

Binobarin, mamlakatdagi iktisodiy-ijtimoiy isloxlarning samarali bo'lishini ta'minlash, ishlab-chiqarishda va ijtimoiy hayotning barcha bo'g'inlarida inson omilidan foydalanish, har bir ijtimoiy shaxs imkoniyatlarini to'la-to'kis yuzaga chiqarish masalasi O'zbekiston psixologlari oldiga psixologik xizmat bilan bog'liq quyidagi vazifalarni amalga oshirish mas'uliyatini yukladi:

-Aholi o'rtasida psixologik savodxonlikni oshirishga qaratilgan qator tadbirlarni belgilash va uni amalga oshirish;

-Har bir shaxs imkoniyatini jamoadagi ijtimoiy-psixologik iqlimni O'zbekistonda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va etnopsixologik tamoyillariga moslashtirilgan eng ilg'or testlar, metodikalar, asosida o'rganish, tahlil qilish va bu borada tegishli xulosalar chiqarish;

-Xodimlarni tanlash va psixologik imkoniyatlari asosida turli sohalarga yunaltirishda ma'muriy tashkilotlarga ko'maklashish, shuningdek barcha bulindagi rahbar xodimlarning mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talabiga mos psixologik savodxonligini oshirish maqsadida qisqa muddatli " ijtimoiy psixologiya " kurslarini tashkil etish;

-Fuqarolarning kasbiy yo'nalishlarini aniqlash va mehnat birjalari faoliyatini rejalashtirishda faol yordam ko'rsatish;

-Qator yo'nalishlarda aholiga sotsial-psixologik xizmat ko'rsatilishini ta'minlash:

a). Individual psixologik xizmat;

- b). Ishlab chiqarish va mehnat jamoalariga psixologik xizmat;
- v). Oilaviy hayot tizimida psixologik xizmat;
- g). Xalq ta'limi tizimida psixologik xizmat;
- d). Ichki ishlar tizimida psixologik xizmat;
- e). Sport va sog'lomlashtirish tizimlarida psixologik xizmat;
- j). Tibbiyot tizimida psixologik xizmat;
- z). Transport tizimida psixologik xizmat.

Shuningdek, mazkur sohalarda psixologik xizmatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun " sotsiolog-psixologlar " , " amaliyotchi - psixologlar " tayyorlash mexanizmini ishlab chiqish bugungi kunda eng dolzarb muammo ekanligi yanada sezilmoqda. Yukoridagi vazifalarni amalga oshirish borasida olimlar tomonidan talaygina nazariy-ilmiiy va amaliy uslubiy ishlar amalga oshirildi. Jumladan, Nizomiy nomli Toshkent Davlat pedagogika institutining M. G. Davletshin rahbarligidagi olimlar guruxi, Toshkent Davlat Universitetining E. G'oziev rahbarligidagi olimlar guruxi, A. Avloniy nomidagi respublika pedagogik xodimlar malakasini oshirish markaziy institutidagi G'. B. SHoumarov va N. A. Sog'inovlar rahbarligidagi olimlar guruxi, Respublika iqtidorli bolalarni tanlash Markazi direktori B. R. Qodirov rahbarligidagi olimlar guruxi, Farg'ona Davlat Universitetidagi V. M. Karimova rahbarligidagi olimlar guruxi tomonidan olib borilgan va olib borilayotgan ilmiy amaliy tadqiqot ishlari u yoki bu sohada

psixologiyaning amaliy tatbiqini yaqqol va ravshan namoyon etmoqdakim, bu xayrli ishlar O'zbekistonda tashkil etilajak umumiy psixologik xizmat tizimining dastlabki ilmiy-tashkiliy asosini barpo etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Masala moxiyatiga, ya'ni tadqiqot maqsadiga aniq va konkret yondashadigan bo'lsak psixologik xizmatning aynan ilmiy tashkiliy mazmuni va psixologik xizmat tatbiqining amaliyotdagi faoliyat yo'nalishlari haqida fikr mulohaza yuritishga va mazkur fikr-mulohazalarni O'zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holatini tahlil qilish nuqtai nazaridan talqin qilishga to'g'ri keladi.

Bizningcha, psixologik xizmatning ilmiy - tashkiliy mazmunini quyidagi 2 yo'nalish asosida tasavvur qilish mumkin:

1. Psixologik xizmatning ilmiy- amaliy asoslari.
2. Psixologik xizmatning tashkiliy faoliyat asoslari.

Psixologik xizmatning ilmiy-amaliy asoslariga ilg'or psixologiya fanidagi nazariy-ilmiy, metodologik yo'llanmalar, tamoyillar, mezonlar va xulosalarning amaliyotdagi tatbiqi kiradi. Bu tatbiq esa ilmiy-amaliy ish jarayonining psixologik oqartuv, psixoprofilaktika, psixodiagnostika, psixokorreksiya, psixologik maslahatlar kabi yo'nalishlarida o'z ifodasini topadi. Psixologik xizmatning tashkiliy faoliyat asoslari, deganda, qaysi sohada psixologik xizmatning tashkil etilishiga qarab o'sha soha yo'nalishidagi yuqorii tashkilot (Vazirlik) qarori va shu qarorga muvofiq tashkilot, korxonalar muassasalarda psixologik xizmat

tizimining xududiy psixologik xizmat markazlari faoliyati yoki bevosita amaliyotchi-psixologlar faoliyati orkali tatbiq etilishi tushuniladi.

Yuqoridagi 2 yo'nalish asosida psixologik xizmat tatbiqining bugungi holatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, har holda bu borada ma'lum ishlar bajarilganligining guvohi bo'lamiz. CHunonchi, Respublika Temir yo'l Vazirligining 1991 yil 13 avgust' 41/42 buyrug'iga binoan Respublika xalq ta'limi Vazirligining 1992 yil 17 noyabr' N313 raqamli buyrug'i asosida, O'zbekiston Avtomobil transporti davlat -aktsionerlik korporatsiyasining 1995 yil 25 noyabr' 07 - 3/139 raqamli maxsus xati asosida joylarda psixologik xizmat tatbiqi joriy qilindi. Mazkur ko'rsatmalarga muvofiq Toshkent va Buxoro temir yo'l bo'linmalarida psixologik xizmat joriy qilindi. Bo'linmadagi har bir ishchi- xodimning o'ziga xos psixologik imkoniyatlari va kasbiy layoqati tarkib topganligining psixologik omillari asosida ish faoliyatini tashkil etishga oid talaygina ishlar qilindi va qilinmoqda. Temiryo'l tizimi bo'yicha ancha muvaffaqiyatli tatbiq etilayotgan psixologik xizmatning xarakteri va ahamiyatini tahlil qilish bo'yicha olib borgankuzatishlarimiz va tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatayaptiki, har bir "mashinist" faoliyatida, xodimlarni psixologik tanlov asosida o'z o'rniga quyishda, jamoadagi shaxslararo munosabat muomalasini yuqori saviyaga ko'tarishda har bir xodimning ijtimoiy " MEN " ligini to'g'ri va adekvat tarzda anglashda ancha ijobiy

siljishlar ro'y bergan. (Mazkur joylardagi psixologik xizmat yutuqlari bilan bog'liq batafsil ma'lumotlarni ushbu muassasalarda astoydil faoliyat ko'rsatayotgan amaliyotchi-psixologlarning 1993, 1994, 1995, 1996 yillar mobaynidagi ish faoliyatini ifoda etuvchi yillik hisobot materiallaridan olish mumkin.) O'zbekistonda psixologik xizmatni tashkil etilishi va takomillashtirilishi ma'lum ma'noda Respublika Xalq ta'limi vazirligining qator ko'rsatmalari asosida imkoniyati bor umumta'lim maktablarida psixologik xizmatning joriy qilinishi bilan ham bevosita bog'liq.

Bu o'rinda shuni ta'kidlash joizki, xalq ta'limi tizimida psixologik xizmat tatbiqining bugungi holatini 2 bosqich asosida talqin qilish mumkin.

1-bosqich - maktablarda bevosita psixologlar tomonidan psixologik xizmatning tashkil etilishi, albatta, mazkur yo'nalish buyicha allaqachon, aniqrog'i 80 yillardayok Toshkent shahrining talaygina maktablarida ish boshlangan va o'sha paytlarning o'zidayok psixologik xizmatning qulay va shaxs kamoloti uchun nihoyatda ahamiyatli tomonlari barchaga ma'qul va manzur bo'lgan edi. Lekin, psixologik xizmatning keng targ'ibot qilinishi uchun yuqoridan maxsus rasmiy farmoyishning va amaliyotchi-psixologlarning nihoyatda taqchilligi yoppasiga barcha maktablarda xuddi shunday psixologik xizmatni tatbiq etish ishiga birmuncha to'sqinlik qilib kelar edi. Shukurlar bo'lsinki, 90 yillarga kelib mustaqillik, erk, o'zlikni anglash hislari hukmron bo'lgan

O'zbekiston sharoitida inson va jamiyat kamolotini ko'zlovchi barcha ijtimoiy sohalar singari psixologik xizmat tatbiqining keng quloq yoyishi uchun ham o'ziga xos zamin hozirlandi. Bu esa O'zbekiston uchun xarakterli bo'lgan psixologik xizmat rivojlantirilishining navbatdagi amaliyotchi-psixologlar tayyorlash, bosqichiga o'tishni muqarrar qilib qo'ydi. Chunki, maktabdagi ijtimoiy psixologik iqlimni tahlil qila oluvchi malakali amaliyotchi-psixologlar tayyorlamay turib O'zbekistonda psixologik xizmat tatbiqini muvaffaqiyatli amalga oshirib bo'lmas edi. SHunga muvofiq, dastavval Toshkentda, so'ngra Buxoroda, keyinchalik Navoiy, Andijon, Samarqand va boshqa viloyatlarda umumta'lim maktablari uchun " amaliyotchi-psixologlar " mutaxassisligi bo'yicha qayta tayyorlov kurslari ochildi va bu kurslarni muvaffaqiyatli tugatganlar Respublikamizning talaygina maktablarida psixologik xizmat tashqilotchisi, targ'ibotchisi va tadbiqotchisi sifatida samarali ish olib bormoqdalar. (Bu haqdagi batafsil ma'lumotlarni Toshkent, Buxoro, Navoiy, Samarqand va Andijon viloyatlari Xalk ta'limi boshqarmasi va pedagogik xodimlar malakasini oshirish institutlariga topshirilgan amaliyotchi-psixologlar hisobotidan olish mumkin.)

Qolaversa, umumta'lim maktablarida psixologik xizmatni tashkil etishda va takomillashtirish borasida 1987 yil Buxoroda, 1990 yil Toshkentda, 1993, 1994, 1995 yillarda Buxoroda tashkil etilgan Respublika ilmiy-amaliy anjumanida qilingan barcha

ma'ruzalar, ko'tarilgan muammolar O'zbekistondagi psixologik xizmat tatbiqining tub mohiyatini tushunish, tahlil qilish va bu borada olib borilishi lozim bo'lgan vazifalarni belgilash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. (Bu hakdagi batafsil ma'lumotlarni mazkur yillarda Toshkent va Buxoroda chop etilgan ilmiy-amaliy anjuman materiallaridan olish mumkin.)

O'zbekistonda psixologik xizmatning bugungi ilmiy-tashkiliy holatini tahlil qilar ekanmiz, albatta, Respublika miqyosida psixologik xizmat ko'lamini kengaytirish uchun muhim ahamiyat kasb etadigan amaliyotchi-psixologlar tayyorlash uslubi, printsiplari va o'ziga xos xarakterli xususiyatlari haqida o'z fikr-mulohazalarimizni bayon etishni joiz, deb o'ylaymiz:

Ma'lumki, psixologik xizmat barcha mamlakatlarda, hatto bir - biriga o'xshamagan turli ilmiy-tashkiliy shakllarda amalga oshirilib kelmoqda. (Bu hakdagi batafsil fikrlar 1-bo'limda mavjud.)

Bu, albatta, tabiiy hol bo'lsa kerak. Chunki, har bir davlatning faqat o'z ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy taraqqiyotiga mos tadbirlargina shu davlatda qo'llaniladi va kerak bo'lsa rivojlantiriladi. SHunga muvofiq, O'zbekistonda psixologik xizmatni rivojlantirish uchun malakali va etuk mutaxassislar kamligini xisobga olib, dastlabki qadam maktabning eng ilg'or va iqtidorli o'qituvchilari orasidan amaliyotchi psixologlar tayyorlash tashabbusi bilan boshlandi. Bu borada o'rinli bir savol tug'iladi: Nima uchun " amaliyotchi-psixologlar " kursiga aynan tajribali

o'qituvchilargina jalb qilindi? Darhaqiqat, kursga faqat yuqori malakali pedagoglarning jalb qilinishi bejiz emas. Chunki, maktabda psixolog bo'lish uchun, avvalo o'quvchi shaxsini, o'quv jarayonini ta'lim-tarbiya mezonlarini chuqur va to'g'ri tahlil qila olish malakasi va tajribasi bo'lishi shart, deb o'ylaymiz. SHuningdek, masalaning ijtimoiy tashkiliy tomonlari ham mavjud. Masalan, maktabda ishlab ma'lum tajribaga ega bo'lmagan shaxslar kursga qabul qilinsa, 4-5 oygina muddat ichida maktabdagi pedagogik-psixologik jarayonni to'g'ri va muvaffaqiyatli tahlil qila olish malakasiga ega bo'la olmaydilar. Boshqa tomondan esa, agarda, universitetlar va pedagogika institutlarida " amaliyotchi-pedagog-psixolog " mutaxassisligi bo'yicha fakul'tetlar tashkil qilinganda, kamida 5 - 10 yil, balki undan ham ko'proq kutishga to'g'ri keladi. Mabodo fakul'tetni tugatgan takdirida ham pedagogik tajriba bo'lmasa baribir pedagogik jarayonni psixologik tahlil qilish ishida bir muncha mushkullik tug'diradi.

SHularni hisobga olib O'zbekiston xalq ta'limi Vazirligi tomonidan chiqarilgan farmoyishlar va viloyatlar xalq ta'limi boshqarmalarining tashabbuslari bilan tashkil etilgan " amaliyotchi-psi-

xolog " kurslarining ish faoliyati bugungi kunda O'zbekistondagi psixologik xizmatni rivojlantirish uchun eng optimal tadbir sifatida

muhim ahamiyat kasb etayotganligini alohida ta'kidlamoqchimiz.

Jumladan, Buxoroda bugungi kunda 200 dan ortiq Toshkentda 250 dan ortiq va qolgan viloyatlarda jami 200 dan ortiq, demak, Respublika miqyosida 650 dan ortiq maktablarda amaliyotchi-psixologlar tomonidan psixologik xizmat jarayonining tashkil etilayotganligi fikrimizning yorqin dalilidir.

Yana shuni alohida ta'kidlash lozimki, 1994 yilda tuzilgan "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limida psixologik xizmat, xalq ta'limi tizimida ishlaydigan psixologlarning malakasini oshirish va ularning attetstatsiyasi haqida Nizom"ning Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanishi (1996 yil 5 aprel') amaliyotchi-psixologlarning faoliyatini yanada kengroq ko'lamda tashkil etish, rivojlantirish va takomillashtirish uchun muhim rasmiy asos bo'lib xizmat qildi. "Amaliyotchi-psixologlar " tayyorlash masalasi bayon etilar ekan, bu urinda O'zbekistonda " amaliyotchi-psixologlar "tayyorlashning eng birinchi tashabbuskori bo'lgan Nizomiy nomidagi Pedagogika instituti psixologlari tomonidan tashkil etilgan " amaliyotchi-psixologlar " fakul'teti faoliyatini alohida qayd etish lozim. Chunki, bu fakul'tetni (2- mutaxassislik bo'yicha) muvaffaqiyatli tugatgan yuzlab amaliyotchi psixologlar bugungi kunda psixologiya fanining ilmiy amaliy tatbiqi bilan shug'ullanib, Respublika miqyosida psixologik xizmatning keng quloqch yoyishida o'z xizmatlarini qo'shmoqdalar. (Respublikada psixologik

xizmatni rivojlantirishning dastlabki ilmiy-tashkiliy asosi sifatida ish olib borgan va borayotgan " amaliyotchi-psixologlar " tayyorlash fakul'tetining faoliyat natijalari haqidagi batafsil ma'lumotlarni shu fakultetdagi yillik hisoboti hujjatlari arxividan olish mumkin)

Yuqorida keltirilgan misollar, tahlillar va xulosalardan ko'rinadiki, O'zbekistonda psixologik xizmatni takomillashtirish va rivojlantirishning asosiy shartlaridan biri, bu - amaliyotchipsixologlar tayyorlash mexanizmini har tomonlama puxta va muvaffaqiyatli tarzda ishlab chiqishdir. Chunki, barcha sohalarda malakali mutaxassislardan saralangan va puxta tayyorlangan psixologlar safini ham son jihatdan, ham sifat jihatdan kengaytirmay turib, psixologik xizmat tizimining amaliy faoliyatdagi tatbiqini Respublika miqyosida keng ko'lamda amalga oshirib bo'lmaydi.

Shunga muvofiq, amaliyotchi-psixologlar tayyorlash muammosi bugungi kunda xalq ta'limi Vazirligi tomonidan hal qilinishi lozim bo'lgan eng dolzarb, muammo bo'lib turibdi. Albatta, mazkur muammoni bartaraf etish yo'lida talaygina ishlar qilinmoqda. Masalan, Toshkent, Buxoro, Navoiy, Andijonda va Samarqandda maxsus tashkil etilgan amaliyotchi-psixolog tayyorlov kurslari, maktabda amaliyotchi-psixolog shtatining joriy qilinganligi va unga jiddiy e'tibor berib borilayotganligi kabi tadbirlar shular jumlasidandir. Lekin, tadqiqotchi sifatida bizni masalaning boshka tomoni ya'ni amaliyotchi psixologlar tayyorlashning bugungi dunyoviy ta'lim tsivilizatsiyasi talablariga

har jihatdan javob bera oluvchi ilmiy -tashkiliy jihatlarini o'rganish, tahlil qilish va takomillashtirish jarayoni ko'proq qiziqtiradi va shu ijtimoiy jarayon bilan bog'liq barcha xususiyatlarni tadqiq qilishni asosiy maqsad qilib oldik.

Dastlabki tadqiqot natijalari shuni ko'rsatayaptiki, O'zbekistonda amaliyotchi-psixologlar tayyorlash muammosi juda keng va ko'p qamrovli muammo bo'lib, bugungi kunda qismangina hal qilingan xolos, ya'ni, Respublikada amaliyotchi-psixologlar tayyorlash haqida Nizomning tasdiqlanishi (1996 yil 5 aprel) va mazkur Nizom asosida bugungi kundada atigi 5 viloyatdagina (Toshkent, Buxoro, Andijon, Navoiy,Samarqand) amaliyotchi-psixologlar tayyorlash amalga oshirilayapti. Lekin, masalaning boshka ilmiy-tashkiliy tomonlari hanuzgacha hal qilinmagan. Bularga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlashning Respublika miqyosidagi yagona ilmiy-amaliy o'quv dasturi va standart mezonlari ishlab chiqilmagan.

2. Amaliyotchi-psixolog kursiga qabul qilish mezonlari ijtimoiy va ilmiy-tashkiliy asoslar bilan to'liq mustaxkamlanmagan.

3. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash tizimining samaradorli gini o'rganish, tahlil qilish va tegishli ilmiy-tashkiliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan tadqiqotlarni olib borish rejasi tuzilmagan.

4. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash halq ta'limi tizimining davlat buyurtmasiga to'liq kiritilmagan.

5. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash sifatini nazorat qilib boruvchi maxsus Davlat tashkiloti ta'sis etilmagan. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagilarga jiddiy diqqat e'tiborni qaratish lozim, deb o'ylaymiz.

1. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash kursini tashkil etishga mo'ljallangan yagona o'quv dasturini tuzish va uni barcha o'quv yurtlarida joriy etish.

2. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash jarayoni bilan bog'liq qator tajribalarimiz shuni ko'rsatdiki, mazkur kursga tinglovchilar qabul qilishning ijtimoiy va ilmiy-tashkiliy talablariga javob bera oluvchi standart mezonlarni ishlab chiqish va shu mezonlar asosidagina "amaliyotchi-psixolog" kursiga qabul qilish, Bunda, asosan, ish (pedagogik faoliyat) tajribasining kamida 5 yil bo'lishi; pedagogik bilim (pedagogik jarayonni tahlil qila olish) saviyasining o'rtachadan yuqori darajada bo'lishi; umumiy psixologik bilim va tasavvurning o'rtachadan yuqori darajada bo'lishi; kasbga kizikishi, iqtidori va xoxishining o'rtachadan past bo'lmasligi; yoshning chegaralanishi (27- 40- 45- yoshgacha); shaxsiy sifatlarning talab darajasida bo'lishi kabi mezonlarga rioya qilinishi lozim.

Tinglovchilarni mazkur mezonlar asosida qabul qilish 1-dan kasbga va kursga nisbatan mas'uliyatni oshirsa, 2-dan esa muljallangan o'kuv dasturini tezroq va samaraliroq o'zlashtirish imkonini beradi. CHunki, juda qisqa vakt (5-7-9 oy) mobaynida

juda ko'p psixologik bilimlarga ega bo'lish talab qilinadi. Fundamental bilim, tajriba va malakaga ega bo'lmagan tinglovchi esa buning uddasidan chiqa olmaydi, aniqrog'i, "igna bilan quduq qazadi". Afsuski, bugungi kunda maktablarda faoliyat ko'rsatayotgan amaliyotchi -psixologlar orasida bundaylar mutlaqo yo'q, deb hozircha ayta olmaymiz. Bu esa psixologik muxofaza vositasi bo'lgan psixologik xizmatni endigina kamol topib borayotgan ijtimoiy maqsadiga, moxiyatiga ma'lum darajada salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zbekiston psixologlari esa bunga yo'l qo'ymasliklari kerak.

O'zbekistonda psixologik xizmatning bugungi holatiga tavsif berishga oid yuqorida bayon etilgan barcha tahlillarimiz xotimasi O'zbekistonda psixologik xizmat tizimini yaratish va rivojlantirish bilan bog'liq asosiy yo'nalishlarni belgilashni taqozo etadi.

Chunki, psixologik xizmat tizimining Respublika miqyosidagi keng qamrovli ilmiy-amaliy yo'nali shlarini belgilamay turib Respublika ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga molik ijtimoiy-psixologik muammolarni bartaraf etib bo'lmaydi. Shunga muvofiq, barcha sohalardagi hozirgi zamon ilg'or psixologik adabiyotlarga va tadqiqotlarga tayanib psixologik xizmatning asosiy amaliy yo'nalishlari va uning ilmiy-tashkiliy ish jihatlarini o'rganish borasida ma'lum izlanishlar olib borildi. Shuningdek, barcha yo'nalishlar uchun umumiy va juz'iy bo'lgan ijtimoiy psixologik holatlar, vazifalar va tadqiqotlar ko'lami va

ularni amalga oshirish yo'llari belgilandi. Bugungi kunda qator sohalarda psixologik xizmat tizimining joriy etilishi va rivojlantirilishi uchun ijtimoiy ehtiyojlarning nixoyatda ortib borayotganligi va bu ehtiyojlarni qondirishga nisbatan yuqori tashkilotlardan tegishli qarorlar qabul qilinayotganligini alohida qayd etish mumkin. Masalan, xalq ta'limi tizimida (muassasalarida) psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish borasidagi (1991, 1992, 1995 yil); Ichki ishlar tizimida psixologlar faoliyatini takomillashtirish bo'yicha (1990, 1992, 1994); Temiryo'l transporti tizimida psixologik xizmatni joriy etish va takomillashtirish bo'yicha (1992-94 y); Avtotransport muassasalarida ijtimoiy psixologik xizmatni joriy etish va takomillashtirish bo'yicha (1994-95 y); Tibbiyot va sog'likni saqlash muassasalarida psixologik faoliyatni takomillashtirish borasida (1994-95 y); Sport va sog'lomlashtirish tizimlarida har bir sportchining individual - psixologik holati va imkoniyatlarini o'rganish bo'yicha (1993-95); Qishloq xo'jaligi xodimlari madaniymaishiy, ruxiy ma'naviy faoliyatini yaxshilash bo'yicha (1994-95-96 y); Oilaviy hayotni tashkil etish tizimlaridagi ayrim muassasalar (Toshkent, Angren, Buxoro) da psixologik xizmatni takomillashtirish bo'yicha (1989-90-93); Yirik ishlab chiqarish va mehnat jamoalarida psixologik xizmatni takomillashtirish bo'yicha (Toshkent, 1989-90-92) chiqarilgan qarorlar va belgilangan tadbirlar shular jumlasidandir. Tadqiqot davomida mazkur qarorlarning va tadbirlarning maqsadidan

kelib chiqib va shularga asoslanib O'zbekistonda psixologik xizmatni tashkil etish va rivojlantirishning dastlabki bosqichi quyidagi 7 yo'nalishlar asosida amalga oshirilishi mumkin, degan xulosaga keldik:

1. Ta'lim tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
2. Mexnat jamoalarida psixologik xizmat;
3. Oilaviy hayotni tashkil etish tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
4. Transport muassasalarida psixologik xizmat;
5. Sog'likni saqlash tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
6. Ichki ishlar, huquq- tartibot tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
7. Sport muassasalarida psixologik xizmat.

Demak, bugungi kunda mazkur 7 yo'nalish bo'yicha shaxs psixologi yasi va jamiyat uyg'unligini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy psixologik tadbirlar baholi qudrat amalga oshirilmoqda. Bu esa eng birinchi navbatda mazkur yo'nalishlarda faoliyat ko'rsatayotgan shaxslarning o'z- o'zini anglash, bilish va rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik muxofaza imkoniyatlardan keng ko'lamda foydalana olishlariga, ya'ni ularning faoliyatida qamroq muvaffaqiyatsizlikka uchrashlariga va ko'proq samarali mehnat qila olishlariga benixoya yordam beradi.

Tadqiqot davomida Respublikamizning barcha viloyatlarida va tumanlaridagi umumta'lim maktablarida psixologik xizmat muammosi qanday hal etilayotganligi ham o'rganildi.

Bizdagi ma'lumotlarga qaraganda Respublika xalq ta'limi Vazirligi tomonidan qat'iy va rasmiy ravishda psixologik xizmat tatbiqining zarurligi uktirilgan bo'lsa-da, ayrim viloyatlarda yoki tumanlarda hanuzgacha birorta ham maktabda psixologik xizmat tizimi joriy qilinmagan. Albatta, buning ob'ektiv va sub'ektiv sabablari bor. Ob'ektiv sabablar shundaki, mazkur viloyatlarda malakali psixologlarning (fan nomzodlari va xokazo) yo'qligi va amaliyotchi-psixologlar tayyorlash uchun iqtisodiy muammolarning echilmaganligidir.

Sub'ektiv sabablarning mohiyati shundaki, joylardagi tuman va viloyat xalq ta'limi bo'limi mudirlari bu ishga jiddiy yondoshmayotirlar, aniqrog'i bu ishga panja orasidan qaramoqdalar. holbuki, har qanday sharoitda ham mazkur ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ishni amalga oshirish uchun imkoniyat topish mumkin edi. Lekin, shunga qaramay talaygina tuman va viloyatlarda imkoniyat topilmoqda. Masalan, Andijon viloyatida birorta ham psixologiya fanlari nomzodi bo'lmasa-da, amaliyotchi-psixologlar tayyorlash kursi ochilgan va muvaffaqiyatli olib borilmoqda, mazkur kursga Toshkent, Farg'ona, Buxoro shaharlaridagi malakali psixologlar- fan doktorlari, professorlar, fan nomzodlari, dotsentlar) kelib ma'ruza o'kib, amaliy

mashg'ulotlar olib bormoqdalar. Bu erdagi amaliyotchi-psixologlarning bilim darajasini tekshirganimizda ancha yuqori natijalarga ega ekanligi ma'lum bo'ldi.

Tadqiqot davomida psixologik xizmat Respublika bo'yicha qaysi viloyatda ko'proq- samaraliroq va kengroq ko'lamda olib borilayotganligi bilan ham qiziqdik. Bu o'rinda Toshkent va Buxoro viloyati alohida peshqadamlik qilayotganligi ma'lum bo'ldi. Masalan, Buxorodagi deyarli barcha maktabda psixologik xizmat yo'lga quyilgan. Bu- Respublika bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich. Albatta, bu viloyatlarda nafaqat ishning soniga, balki sifatiga ham jiddiy e'tibor berilmoqda.

Psixologik xizmat tatbiqi borasida Respublika bo'yicha nisbatan yaxshi natijalarga erishayotgan Buxoro tumani xalq ta'limi bo'limining ish tajribasi ham o'rganildi va ma'lum tartibda tahlil qilindi. SHunisi ahamiyatliki, tumandagi talaygina maktablarda tuman xalq ta'limi bo'limining mudiri Z. Abdullaevning tashabbusi bilan 1991 yildayok psixologik xizmat joriy qilingan edi va shundan buyon juda ko'p izlanishlar natijasida bugungi kunda tuman bo'yicha jami 41 ta maktabning 60 % da amaliyotchi-psixologlar mavjud va ularning ish tajribalari alohida taxsinga sazovor. (Buxoro tumanidagi olib borilgan psixologik xizmatning ilmiy-tashkiliy faoliyati, namunali tajribalari erishilgan yutuqlar bo'yicha batafsil ma'lumotlarni tuman xalq ta'limi bo'limining mudiri Z. Abdullaevning 1990-96 yillar davomida

qilgan yillik yaquniy hisobotlari saqlanadigan hujjatlar arxividan olish mumkin).

Psixologik xizmatning bugungi holati tahlilida yuqorida ta'kidlaganimizdek O'zbekiston Avtotransport davlataksionerlik korporatsiyasiga qarashli qator korxonalarda psixologik xizmat joriy qilinganligini ham alohida qayd etishga to'g'ri keladi. Bunda, asosan, xududiy psixologik xizmat Markazlarini, ayniksa, Buxoro xududiy psixologik xizmat markazini faoliyati muhim o'rin tutmoqda. Olib borilgan tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatayaptiki, haqiqatdan ham, boshka sohalar kabi avtotransport tizimida ham psixologik xizmatga bo'lgan zarurat nihoyatda ortib bormoqda. Masalan, korxonada muvaffaqiyatli faoliyati uchun muhim bo'lgan har bir haydovchining o'ziga xos individual xususiyatlarini bilish, uni ayrim "stress" holatlariga tushmaslikdan saqlab qolish, (muxofaza qilish) korxonadagi shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarning oldini olish, har bir ishchi-xodim imkoniyatlaridan kasbiy faoliyat uchun to'la-to'kis foydalanish kabi barcha ishlarni psixologik xizmat tatbiqisiz bajarish ancha mushkullik tug'dirishi ayon bo'lib qolmoqda. Zero, Respublikamiz Avtotransport tizimidagi korxonalarda olib borilgan psixologik xizmat natijalarining tahlili shuni ko'rsatayaptiki, har bir ishchi-xodimning o'ziga xos individual psixologik xususiyatlarini puxta o'rganmay turib shaxs faoliyati va korxonada muvaffaqiyati o'rtasidagi ijtimoiy

uyg'unlikni ta'minlab bo'lmaydi. Uyg'unlik bo'lmagan joyda esa ish ham, yutuq ham bo'lmaydi. (Avtokorxonalarda olib borilgan psixologik xizmat natijalari haqidagi batafsil ma'lumotlarni Buxoro psixologik xizmat markazi va Buxorodagi 2524 N61-avtokorxonada va N8-taksomotor saroyida saqlanuvchi arxivdan olish mumkin.)

Yana shuni qayd etish kerakki, Respublika avtotransport Vazirligi qoshida, Respublika tibbiyot va ichki ishlar Vazirligi bilan kelishilgan holda avtokorxonalarda ishlovchi har bir haydovchining asab va " stress" holatlari bilan bog'liq hissiy zo'riqish holatlarni diagnostika qiluvchi Markaz tashkil etilgan bo'lib, ushbu Markazning faoliyati ma'lum darajada psixologik xizmat faoliyati bilan bevosita bog'liq ekanligi ma'lum bo'ldi. Chunki, diagnostik testlar orkali haydovchi ruxiyatida qandaydir kamchiliklar yoki hissiy zo'riqishlarning tarkib topayotganligi aniqlansa, o'sha zaxoti mazkur haydovchi vaqtincha ishdan chetlashtiriladi. Bu esa ayni paytda o'sha xodimning salomatligi, psixologik kamolotini saqlab qolishda turli ko'ngilsizliklar (avariya va xokazolar) ning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bizningcha, ushbu diagnostik Markaz (ushbu Markazning tashkil etilishi, tajribalari va barcha faoliyat natijalari to'g'risidagi batafsil ma'lumotlarni O'zbekiston avtomobil transporti davlat-aksionerlik korporatsiyasining yillik hisobot hujjatlari saqlanuvchi arxivdan olish mumkin.) xududiy psixologik xizmat Markazlari bilan

hamkorlikda ish olib borsa O'zbekistonda psixologik xizmatni rivojlantirishning yana bir ilmiy-tashkiliy asosi yaratilgan bo'lar edi.

Psixologik xizmatning bugungi holati tahlil qilinar ekan, albatta, ayrim yirik sanoat korxonalarida ham psixologik xizmat joriy qilinganligini qayd etishga to'g'ri keladi.

Tahlillarimiz shuni ko'rsatayaptiki, ushbu zavodlarda eng malakali psixologlar ish olib borganlar va ularning ish tajribalari O'zbekistonda psixologik xizmatni joriy qilishda muhim o'rin tutadi

O'zbekistonda olib borilgan va olib borilayotgan amaliy psixologik ishlar ichida " Oilaga psixologik xizmat ko'rsatish " bo'limlarining faoliyati alohida o'rin tutadi. Oilaga psixologik xizmat ko'rsatish bo'limlarining faoliyatini quyidagi yo'nalishlar asosida qayd etish mumkin:

1. O'spirinlarga oilaviy hayot tasavvurlarini shakllantirish borasida psixologik xizmat ko'rsatish.
2. Nikoh oldi psixologik xizmat ko'rsatish. Bunda asosan yosh oila quruvchilarning oilaviy munosabatlarda namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan individual psixologik xususiyatlari o'rganiladi, sevgi, ishq, muhabbatning biologik, sotsiologik va psixologik tomonlarini tushuntirish asosida tegishli tavsiyalar beriladi.
3. Oilaga psixologik xizmat ko'rsatish jarayonida esa turli yoshlardagi va turli toifalardagi oilalarga oilaviy hayot bilan, oiladagi shaxslararo munosabatlar bilan, turli xil ziddiyatlar

bilan bog'liq barcha vaziyatlarni tahlil qilishda va ma'lum ijobiy tomonga yunaltirishda ko'maklashiladi.

4. Oilasizlarga psixologik xizmat ko'rsatish yo'nalishida bo'ydoq erkaklarga va beva ayollarga o'z tengdoshini topish va oilani avaylash va umuman oilaviy hayot tizimining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari haqida ma'lumotlar beriladi va muvaffaqiyatli oila qurish borasida tegishli tavsiyalar berib boriladi.

5. Ishonch telefonlari orqali oilalarga yoki oiladagi shaxslarga psixologik xizmat ko'rsatish. Bunda, asosan ishonch telefonidagi ma'lumotlar asosida va barcha dalillarni sir tutgan holda ma'lumotning mazmunidan kelib chiqib tegishli psixologik tadbirlar olib boriladi.

Ushbu yo'nalishlar bo'yicha bir necha yillar davomida Toshkent shaxridagi "Semurg" baxt uyi va Angren shahar "Baxt" uyi qoshidagi psixologik xizmat ko'rsatish markazi xodimlari tomonidan olib borilayotgan ishlar, tajribalar va tadbirlarni alohida qayd etish mumkin. (Bu haqdagi aniq dalillar va batafsil tafsilotlarni Toshkent shahri "Semurg" baxt uyi qoshida tashkil etilgan oilaga psixologik xizmat ko'rsatish markazi va Angren shahar hokimiyati qoshidagi " Baxt " markazi arxivi materiallaridan olish mumkin.)

Oilaviy hayot tizimiga bo'lgan psixologik xizmat yo'nalishlarining bugungi holatini tahlil qilar ekanmiz, bu borada maxsus ilmiy

izlanishlar asosida olib borilayotgan amaliy tadbirlarni alohida qayd etishga to'g'ri keladi.

Chunonchi, psixologiya fanlari doktori, professor G'. B. SHoumarov, psixologiya fanlari doktori V. M. Karimova va psixologiya fanlari nomzodi, dotsent N. A. Sog'inovlar rahbarligidagi A. Avloniy nomidagi Respublika pedagogik xodimlar malakasini oshirish Markaziy instituti psixologiya kafedrasini, Farg'ona davlat universiteti ijtimoiy psixologiya kafedrasini tomonidan ishlab chiqilgan metodikalar, yakunlangan dissertatsiyalar shular asosida barcha viloyatlarda olib borilayotgan oilaviy hayot tizimini tahlil qilish bilan bog'liq psixodiagnostik psixokorreksion ishlar ko'lamining tobora kengayib borayotganligi fikrimizning dalilidir. Ayni paytda, katta ilmiy va ijtimoiy potentsialga ega bo'lgan mazkur ishlar Respublika miqyosida oilaviy hayot bilan bog'liq psixologik xizmat tizimini rivojlantirish uchun to'laqonli ilmiy-tashkiliy asos bo'lib xizmat qilsa, ajab emas.

O'zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holatida "Iqtidorli bolalarni tanlash va tarbiyalash" borasida olib borilayotgan ilmiy-amaliy ishlarning ancha keng qamrovli va ijtimoiy ahamiyatli ekanligini o'ziga xos muammanuniyat bilan qayd etish mumkin. Chunki, ilmiy-psixologik mezonlar asosida davlat va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash talablariga mos eng zukko,eng iqtidorli yoshlarni tanlash va

tarbiyalash hamma zamonlarda va hamma davlatlarda ham faqat ijtimoiy yutuqlar keltirgan. SHunga muvofiq, psixologiya fanlari doktori, professor B. R. Qodirov rahbarligida Respublika miqyosida umumta'lim maktablarida taxsil olayotgan o'quvchilar ichidan eng zukko, eng iqtidorlilarini tanlay olish bo'yicha olib borilayotgan ilmiy-amaliy ishlarning tub mazmuni, mohiyati, maqsadi va vazifalari shu yo'nalishdagi psixologik xizmat tizimini rivojlantirishning ilmiy-tashkiliy asoslari sifatida keng quloq yoymoqda va ijtimoiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etmoqda. (Mazkur yo'nalishdagi maxsus tajribalar va ularning natijalari haqidagi ma'lumotlarni Respublika iqtidorli bolalarni tanlash va tarbiyalash markazining hisobot-hujjatlaridan olish mumkin.)

O'zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holatiga ilmiy-tashkiliy nuqtai nazaridan baho berar ekanmiz, bu borada talaygina yutuqlar, kamchiliklar va tez orada bartaraf etilishi muqarrar bo'lgan muammolarga duch kelamiz.

Yutuqlarimizning mohiyati quyidagicha:

1. O'zbekistonda psixologik xizmatni joriy etish, boshqarish va rivojlantirish uchun ma'lum va etarli darajadagi ijtimoiy va ilmiy-tashkiliy asoslar mavjud. Bular jumlasiga,"O'zbekiston Respublika xalq ta'limi tizimida ishlaydigan psixologlarning malakasini oshirish va ularning attestatsiyasi haqidagi"Nizom"ning 5.04.1996 yilda rasmiy tarzda tasdiqlanishi.

2. " Nizom" asosida olib borilayotgan nazariy-ilmiy va amaliy uslubiy ishlar, tajribalar ko'lamining tobora kengayib borayotganligi.
 3. Iqtidorli bolalarni tanlash va tarbiyalash Markazining tashkil etilganligi va uning ma'lum psixologik mezonlar asosida faoliyat ko'rsatayotganligi.
 4. Oilaga psixologik xizmat ko'rsatish bo'yicha talaygina tajribalarning to'planganligi va shu tajribalar asosida ilmiy-amaliy tavsiyalarning ishlab chiqilganligi.
 5. Transport tizimida ma'lum tajribalarning to'planganligi.
 6. Qator olimlar guruhi tomonidan ta'lim va oila tizimlarida psixologik xizmatni rivojlantirishga oid ilmiy izlanish larning olib borilayotganligi va shu izlanish natijalari qisman bo'lsa-da amaliyotda qo'llanilayotganligi.
 7. Respublika ichki ishlar tizimida, sport va sog'lomlashtirish tizimida va ayrim yirik ishlab chiqarish korxonalarida ma'naviyat va ma'rifat bilan bir qatorda psixologik xizmatga ham jiddiy e'tibor qaratilayotganligi, kabi holatlarni bugungi kunda mamnuniyat bilan qayd etish mumkin.
- O'zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holati tahlilidan kelib chiqib, psixologik xizmatni rivojlantirish borasidagi bartaraf qilinishi muqarrar bo'lgan ayrim kamchiliklarni ijtimoiy -psixologik muammo sifatida quyidagicha sharhlash mumkin:

1. O'zbekistonda psixologik xizmat tashkil etilishi, bu boradagi mavjud tajribalar, nazariy-ilmiiy, amaliy uslubiy ishlar ko'lamini umumiy holda ifoda etuvchi va shu asosda ma'lum ijtimoiy-psixologik xulosalar chiqaruvchi tadqiqotlarning nihoyatda taqchilligi;

2. Barcha soha yo'nalishlarini o'zida mujassamlashtirgan rasmiy tarzda yagona psixologik xizmat tizimi" Nizomi"ning yo'qligi;

3. Respublika ravnaqini ta'minlashga muhim ahamiyat kasb etadigan ayrim ijtimoiy-iqtisodiy yo'nalishdagi sohalarda hanuzgacha psixologik xizmat tatbiq etilmayotganligi;

4. Korxonalar, muassasa va tashkilotlar uchun amaliyotchi-psixologlar tayyorlash mexanizmi ijtimoiy talablar asosida ishlab chiqilib, to'la-to'kis yo'lga qo'yilmaganligi;

5. Aholiga psixologik xizmat ko'rsatish markazlarining etarli emasligi va shu markazlar tarkibiga kirishi zarur bo'lgan o'zbek xalqi tarixi, qadriyatlari, ma'naviy qiyofasi bilan bog'liq bo'lgan etnopsixologik xizmatning yo'qligi (rasmiy tarzda faoliyat ko'rsatmayotganligi);

6. Respublika hududida istiqomat qiluvchi barcha fuqarolarning oilada, ish jarayonida va hayotda sodir bo'layotgan ma'lum muvaffaqiyatsizliklarga nisbatan oldindan ijtimoiy-psixologik muhofaza qilishni ta'minlashga rasmiy tarzda etarli e'tibor berilmaganligi; kabi holatlar, bugungi kunda, ayniqsa " Inson

manfaatlari" ustivor yo'nalish sifatida qaror topayotgan bir pallada zudlik bilan hal qilinishi muqarrar, deb o'ylaymiz.

Albatta, yuqoridagi ko'rsatilgan kamchiliklarni bir yilning o'zida yoki bitta tadqiqotda hal qilib bo'lmaydi. Ularni bartaraf etish uchun balki, o'nlab yillar, o'nlab tadqiqotlar kerak bo'lar. SHunday bo'lsa-da, qayd etilgan kamchilik-muammolarni mumkin qadar tezroq va samaraliroq tarzda bartaraf etish O'zbekiston psixologlarining kechiktirib bo'lmas mas'uliyatli va muqaddas vazifasi bo'lishi tabiiy.

III bob TA'LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING TASHKIL ETILISHI .

Boshlang'ich ta'lim tizimida psixalogik xizmat muammosi.

Ma'lumki, barcha rivojlangan mamlakatlardagi xalq ta'limi tizimining muvafaqiyati ushbu tizimda psixalogik xizmatning har tomonlama to'g'ri va samarali tarzda tadbiq etilishi bilan bevosita bog'liq ekanligi ko'pgina maorif xodimlarining diqqat e'tiborini o'ziga qaratmoqda.

Porloq kelajagimiz poydevorini, albatta yuksak ijtimoiy bilimlar majmuasi bo'lmish ta'lim tarbiyasiz va uning ravnaqisiz ko'rib bo'lmaydi.

Ta'limning rivojlanishi barcha fanlar kabi pedagogika va psixologiya fanlari oldiga ham qator vazifalarni qo'yimoqdaki, bu vazifalarni bajarish jarayoni va imkoniyatlari O'zbekiston Xalq Ta'limi Vaziri J.G.Yo'ldoshevning qator ma'ruzalarida o'z ifodasini topgan. Binobarin, ta'lim muammolari insonning bilish, shaxsning ijtimoiy jarayonlarni anglab etishi bilan chambarchas bog'liqdir. Bunday sharoitda pedagogika va psixologiya fani shaxsning tub qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, uni yanada faollashtirish imkoniyatini beradi. "Inson insoniyatning olamidir" "Insonning rivojlanishi uning mavjudligidir" kabi tushunchalar, tafakur amaliyotining o'zaro bog'liqligi, shaxsning olg'a qarab intilishini ta'minlovchi, bunyodkorlik va taraqqiyotning yo'naltiruvchi, ta'limning son va sifat ko'rsatkichlarini belgilab

beruvchi Pedagogika va Pedagogik psixologiya fanlari metodologiyasining falsafiy asosidir.

Boshlang'ich ta'lim jarayoning psixologik tahlilga bag'ishlangan kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning o'quv tarbiyaviy faoliyatlarini tashkil etishda va boshqarishda bugungi kunda psixologik xizmat tizimi hal qilishi va bartaraf etishi lozim bo'lgan qator muammolar mavjud. Fikrimizning dalili sifatida qo'yidagi yo'nalishlarga alohida to'xtalmoqchimiz:

1. Bolalarni ruhiy va intellektual tayyorgarligi asosida maktabga qabul qilish muammosi:

Keyingi kuzatishlarimiz natijasi shuni ko'rsatadiki, olti, etti yoshga kirgan hamma bolalarni yoppasiga maktabga qabul qilish an'anaga aylanib bormoqda. Psixologlar esa hech qachon bunga yo'l qo'ymagan bo'lar edilar. Sababi: har bir bola ham aqliy, ham jismo- niy jihatdan o'ziga xos individual imkoniyatlarga ega. Ba'zi bolalar olti, etti, hatto sakkiz yoshga to'lsalarda maktab ta'limini boshqa o'z tengdoshlari qatori o'zlashtirishga hali tayyor bo'lmaydilar. Biz esa ularni maktab rejasiga qarab, ba'zan ota onasining xohishiga qarab maktabga qabul qilaveramiz, ta'limiy mashg'ulotlarni esa bolaga majbur olib boramiz. Natijada, bola psixik jihatdan turli kasalliklarga yo'liqib, keyingi o'quv faoliyati bosqichlarida muvaffaqiyatsizliklarga uchrashi mumkin. Bu esa bolaning aqliy va intellektual jihatdan tabiiy rivojlanish ildiziga ataylab bolta urish demakdir. Bunday holatlarda zudlik bilan

barham berish, ya'ni har bir maktab ta'limiga ilk bor qadam qo'ygan bolani maxsus va mukammal ishlab chiqilgan psixologik testlardan o'tkazish va uning natijalari asosidagina bolani maktabga qabul qilish haqida jiddiyroq va o'ta mas'uliyat bilan o'ylashimizga to'g'ri keladi. Qolaversa, bunday testlar yordamida allaqachon rivojlangan mamlakatlar AQSH, Yaponiya, Germaniyada ba'zi bolalar 9 yoki 10 yoshdan, ba'zilari esa hatto 4 yoki 5 yoshdan ham maktabga qabul qilinadi va tegishli sharoitlar yaratilgach, ta'lim jarayonida bunday bolalarning barcha shaxsiy va ruhiy imkoniyatlaridan to'liq va unimli foydalanish uchun zamin hozirlanadi.

2. Boshlang'ich ta'limda kuni uzaytirilgan guruhlarni to'g'ri tashkil etish muammosi:

Ko'pgina maktablarda bolalar, aksariyat 1-2sinf o'quvchilari darsdan so'ng yana 4 yoki 5 soatlab maktabda kuni uzaytirilgan guruhlarda qolib o'qishi kerak. Bu bilan biz 6-7 yoshli bolani 7-8 soatlab maktabda ushlab turamiz. Savol beraylikchi, bola shuni xohlaydimi, aniqrog'i, bola psixikasi uchun shu tadbir yaxshi samara bera oladimi Albatta yo'q. Chunki, hatto biz kattalar muntazam ravishda har kuni 7-8 soatlab maktabda qolib o'qish imkoniyatiga ega emasmiz. Axir bolaning ehtiyojlari ko'proq o'yinga va uxlashga moslashganku. Holbuki, 7-8 soatlab o'qish jarayonida bola zerikadi, psixik jihatdan toliqadi, maktabdan beziydi va yuksak darajada ko'tarilishi mumkin bo'lgan o'quv

qiziqishlari so'nadi. Eng achinarlisi shundaki, ko'p hollarda uyga borib, hatto ovqatini ham emay uxlab qoladi. Shunday ekan, kuni uzaytirilgan guruhlar tizimini shakl va mazmuni qaytadan psixologik tahlil asosida o'ylab ko'rish va ishlab chiqish vaqti kelmadimikan.

3. Baholashning psixologik mezoniga rioya qilish muammosi: Tegishli psixologik pedagogik adabiyotlardan ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun eng birinchi motiv bu yaxshi baho olish va shu baho orqali o'z "MEN"ligini ilk bor his etish, o'z ota onasining va kattalarning hurmatiga sazovor bo'lishdir. SHuning uchun hamma boshlang'ich sinf o'quvchilari yaxshi baho olishga intiladilar. Lekin, ko'p hollarda baholash mezonining buzilishi o'quvchi psixikasiga, ayni paytda shaxs sifatidagi taraqqiyotiga salbiy ta'sir etmay qolmaydi. SHuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilaridagi baholashning psixologik mezonlarini ham chuqurroq o'ylab ko'rishga to'g'ri keladi.

4. Uy vazifasi va mustaqil ishlarni psixologik jihatdan to'g'ri tashkil etish muammosi:

Kuzatishlar natijasi shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinflarda ukiydigan barcha o'quvchilarga darslik buyicha bir xil uy vazifasi va bir xil mustakil o'quv topshirigi beriladi. Chunki, darslik xamma uchun bir xil yaratilgan. Lekin, bir sinfdagi barcha o'quvchilarning mazkur o'quv predmetiga yoki o'quv topshirigini bajarishga nisbatan intellektual imkoniyatlari va iktidori bir xil emasku. Shu boisdan bulsa kerak uy vazifasi yoxud mustaqil ishni muntazam

bajarib keluvchi o'quvchilarni kuyidagi ikki guruxga ajratish mumkin:1-guruxga kiruvchi bolalar o'z kuchi etmagan "o'zgalar"(ota-ona,opa-aka va boshkalar) yordamida uy vazifasini shunchaki "bajarib"keladi.SHuning uchun maktabda beriladigan mustakil topshiriqlarni kitobdagidek xammaga bir xil emas,balki har bir o'quvchining psixik imkoniyatiga,kunikma va malakalariga,kobiliyatiga karab bir oz oddiylashtirib,takomillashtirib yoki kerak bo'lsa ba'zi ilg'or o'quvchilar uchun bir oz mukammallashtirib berish vaqti kelmadimikin.

5.O'quvchilar jamoasidagi psixologik muxitni boshqarish muammosi: Sotsialogik tadqiqotlar natijasida shu narsa ma'lum bo'lmoqdaki,o'quvchilar guruhida namoyon bo'luvchi ba'zi bir ziddiyatlar o'quv faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.Turli sotsialogik-psixologik usullar orqali ushbu holatlarni o'rganish,tahlil qilish va bartaraf etishdagi eng samarali yo'llarni izlash ta'limning yana bir asosiy dolzarb vazifasi bo'lib qolmoqda.

6.Maktab va oila hamkorligida psixologik uyg'unlikni ta'minlash muammosi:

Tabiyki, bola kamoloti uchun maktab va oila hamkorligidagi tadbirlar hamisha muhim ahamiyat kasb etadi.Lekin,ba'zi hollarda maktab tarbiyasi bilan oiladagi tarbiya muhiti nihoyatda bir -biriga zid ekanligi bilan bolani qiynab qo'yimoqda.Bola qay biriga moslashishga hayron.Gap shundaki,bolani chuqur o'rganish

uchun uning oilasini ham chuqur psixologik tahlil qilishga to'g'ri keladi. Aftidan, bolaning to'liq psixologik imkoniyatlari haqida otalarga ma'lumot berish bilan birga ota-onalar oldiga ham bola tarbiyasi uchun tegishli tashkilotlar bilan kelishgan holda ma'lum talablar qo'yish va uning ijrosini muntazam nazorat qilib borish haqida jiddiyroq o'ylashga to'g'ri keladi.

7. Bola shaxsini to'g'ri tushunish va taxlil kila olish muammosi: "Xar bir shaxs kaytarilmas temperamentdir",-degan edi buyuk fiziolog I.P.Pavlov. Qolaversa, har bir insonning o'zigagina xos imkoniyatlari mavjudligi va unga hamisha jiddiy e'tibor berish zarurligi haqida O'rta Osiyoning buyuk mutafakkirlari Ibn Sino, Farobiy, va Beruniylar ham o'z zamonlarida alohida qayd etib o'tganlar.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, ta'lim olaetgan har bir individ o'ziga xos bir betakror olamdir. O'qituvchi esa ushbu shaxsni tarbiyalash uchun dastavval uning "betakror olamiga" kira olishi va shunga mos keluvchi tarbiyaviy tadbirlar rejasini tuzmog'i lozim. Bugungi kunda sir emaski, ko'pgina maktablarimizda har bir o'quvchining butun psixologik qiyofasini ifodalovchi ma'lumotlar yo'q. Zero, ta'limning dastlabki kunlaridanoq har bir bola uchun xos bo'lgan iqtidor va qiziqishlarni diagnostika qiluvchi testlar ishlanmasining zarurligiga bo'lgan extiyoj tobora ortib bormoqda. Bu extiyojni qondirish uchun esa Respublika mikyosida yuzlab, minglab psixolog-mutaxassislar tayyorlash muammosi hal qilinmog'i darkor.

Umuman psixologik xizmatga asoslangan ta'lim jarayoni xar bir o'quvchi kamolotiga, undagi barcha iqtidor qirralarini ochishga va rivojlantirishga xizmat qila olishi bilangina axamiyatlidir.

Taniqli ruxshunos olim L.S.Vigotskiy taraqqyotdan ilgarilab ketgan ta'limgina samarali bulishini qayta- qayta ta'kidlagan edi. Bugun bola kattalar yordamida amalga oshirayotgan ishni ertaga o'zi bajarishi kerak. Bunga bolani xar tomonlama rivojlantiradigan, uni fikrlashga urgatadigan, kobiliyatini asta-sekin o'sib borishiga imkon yaratadigan tafakkurning yangi-yangi qirralarini ochadigan ta'lim va tarbiyada, pedagogik usullarga, psixologik xizmat tizimiga ega bo'lingan taqdirdagina erishish mumkin.

O'ylaymanki, yuqorida qayd etilgan barcha muammolar ustida yanada jiddiyroq o'ylash izlanish va psixologik tadqiqotlar olib borish boshlang'ich ta'lim tizimining jamiyatimiz ideallariga va mustaqil Respublikamiz ravnaqiga mos yuqori saviyada bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA PSIXOLOGIK XIZMAT TADBIQ ETILISHINING AYRIM NATIJALARI

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, o'sib kelayotgan yosh, bunyodkor avlod kelajagini har tomonlama takomillashgan va

ijtimoiy taraqqiyot talablariga to'la-to'kis javob bera oluvchi ta'lim tizimining muvaffaqiyatli tatbiqisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ta'limning muvaffaqiyati esa tashkil etilgan o'quv faoliyatining har bir o'quvchi shaxsiga, uning ijtimoiy taraqqiyotiga qo'shgan hissasi bilan belgilanadi. Bu mas'uliyatli vazifani, ayniqsa, bugungi kunda psixologik xizmatsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Qolaversa, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda, o'quv topshiriqlarini takomillashtirishda, o'quvchilarni u yoki bu kasbga yo'naltirishdagi o'ziga xos individual psixologik xususiyatlarini va qiziqishlarini aniqlashda, ularni o'z-o'zini anglashlarida, o'quv jarayoni, o'quvchilar jamoasi, o'quvchi-o'qituvchi faoliyati bilan bog'liq barcha muammolarni bartaraf etish yo'llarini izlashdagi psixolog-olimlarning bugungi yutuqlari haqida etarli dalillar mavjud. Masalan, I.V.Dubrovina tadqiqotlarida maktabda psixologik xizmatni tashkil etishdagi nazariy va amaliy jihatlarining asoslanishi, L.I.Bojovichning o'quvchi shaxsi va uning maktab yoshidagi shakllanish bosqichlarini psixologik tasniflovchi empirik ma'lumotlari; A.G.Asmolovning o'quvchi faoliyati va ustanovka uyg'unligini izohlab beruvchi tadqiqotlari; D.I.Fel'dshteynning ontogenezdagi rivojlanuvchi shaxs ijtimoiy taraqqiyotining psixologik qonuniyatlarini ochib berishga qaratilgan qator ilmiy-tadqiqiy ko'rsatmalari, E.A.Klimovning o'quvchini kasbga yo'naltirishdagi individual uslubni o'zida mujassamlashtirgan psixologik mezonlar ishlanmalari,

B.S.Merlinning o'quvchi shaxsidagi individual va sotsial tipik xususiyatlar psixologiyasini izohlab berishga qaratilgan asarlari, E.G'.G'ozievning ta'lim muassasalaridagi psixologik xizmat vazifalarini qayd etishga bag'ishlangan ko'rsatmalari, M.G.Davletshinning O'zbekistondagi psixologik xizmatning bugungi holati va vazifalarini talqin qilishga qaratilgan ilmiy-amaliy fikr-mulohazalari, V.A.Tokarevaning o'quvchi shaxsi taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan o'z-o'zini bilish va axloqiy rivojlanish imkoniyatlarini ochib berishga qaratilgan ilmiy va empirik ma'lumotlari, G'.B.SHoumarovning Xalq ta'limi tizimida psixologik xizmatning joriy etilishi bilan bog'liq yangiliklar, muammolar va echimlarga

bag'ishlangan nazariy-ilmiy va ijtimoiy-amaliy ahamiyatga molik fikr-mulohazalari, B.R.Qodirovning O'zbekistondagi iqtidorli va iste'dodli bolalarni tanlash va tarbiyalashga qaratilgan qator nazariy-ilmiy va amaliy-uslubiy asarlari shular jumlasidandir.

Ayniqsa, bugungi kunda o'zbekistonlik psixologlar guruhi tomonidan "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimida psixologik xizmat, xalq ta'limi tizimida ishlaydigan psixologlarning malakasini oshirish va ularning attestatsiyasi haqidagi Nizom"ning ishlab chiqilishi va Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanishi O'zbekistondagi psixologik xizmat tizimining rasmiy tarzda "jonlanishi" va taraqqiy etib borishi uchun muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Tabiiyki, ushbu "Nizom" ta'lim muassasalarida

tatbiq etilajak psixologik xizmat tizimining asl maqsadi, mazmuni, mohiyati, ahamiyati, vazifalari va asosiy yo'nalishlari haqida etarlicha tasavvur hosil qilish va shu tasavvur asosida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatish uchun o'ziga xos qo'llanma va yo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Xuddi ana shu "yo'llanma" asosida bugungi kunda Respublikamiz miqyosida talaygina ta'lim muassasalarida psixologik xizmat tizimi tashkil etilgan (bu haqdagi batafsil ma'lumotlar 1-bobning ikkinchi paragrafida berilgan).

Ushbu paragrafda biz psixologik xizmat tashkil etilishining quyidagi jihatlari haqida fikr-mulohaza yuritmoqchimiz:

I. Bugungi kunda Xalq ta'limi tizimida psixologik xizmatning tashkil etilishi bilan bog'liq yutuqlar, kamchiliklar, muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari;

II. Ta'lim tizimidagi psixologik xizmatning asosiy yo'nalishlari;

III. Ayrim umumta'lim maktablarida (shartli ravishda biz ularni "tajriba" maktablari, deb atadik) olib borilayotgan psixologik xizmat tajribasining o'ziga xos xususiyatlari;

IV. Tashkil etilgan psixologik xizmatning psixologik muhofaza vositasi sifatidagi asosiy vazifalari;

V. Psixologik muhofaza ko'rsatkichlarini rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar, usullar, mashg'ulotlar va boshqa amaliy ishlarning mazmuni.

Darhaqiqat, Respublika xalq ta'limi tizimida psixologik xizmatning joriy etilishi, dastavval, o'quvchi shaxsini har

tomonlarga tushunish tahlil qilish va rivojlantirish borasida o'ziga xos yuksak ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Zero, hamma rivojlangan davlatlarda va hamma zamonlarda ham inson omilidan unumli foydalanish muammosi eng dolzarb muammo hisoblangan. Ushbu muammoni bartaraf etish esa eng birinchi navbatda o'quv maskanlaridagi har bir o'quvchi shaxsiga, o'quvchilar jamoasiga bo'lgan psixologik yondashuvning mazmuniga, mohiyatiga va saviyasiga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Umumta'lim maktablarida tashkil etilgan psixologik xizmat tizimi uchun mo'ljallangan "Psixologik xizmat Nizomiga" kiritilgan barcha vazifalarni ma'lum ma'noda psixologik himoyalashni shakllantirish vazifalari ham, deb tushunish mumkin. Chunki, psixologik xizmat jarayonida har bir o'quvchini o'z-o'zini anglashga, o'z-o'zidan unumli foydalanishga, o'z individual imkoniyatlarini namoyon qilishga va rivojlantirishga, faoliyat jarayonida sodir etilishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarga va ayrim tanglik holatlariga yo'l qo'ymaslikka qaratilgan tadbirlar ko'lami muntazam ravishda amalga oshirilib boriladi. Bularning barchasi esa ayni paytda, psixologik muhofaza imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan uslubiy vositalar bilan ham harakterlanadi. Shunga muvofiq, tajriba maktablaridagi maktab amaliyotchi psixologlari o'quvchi faoliyatidagi ijtimoiy-psixologik muhofazani takomillashtirish bilan bog'liq quyidagi vazifalarni amalga oshiradi.

I L O V A L A R

(Psixologik xizmat xonasidan ayrim namunalari)

Psixotrening- 1 (qisqartirilgan matn)

Mashg'ulot maqsadi: Ruhiy dam olish, oliy asab tizimini mustahkamlash, hissiy toliqishni bartaraf etish, kayfiyatni ko'tarish...

(mashg'ulot psixologik xizmat xonasida olib boriladi)

Ko'krak qafasi bo'ylab

Xotirjam bo'ling, bo'shashing. Maslahatim, faqat mening ishoram bilan harakat qiling. Nihoyatda, chuqur-chuqur nafas oling. Yana bir marotaba. Chuqur, chuqurroq, yanada chuqurroq nafas oling. Nafas oling va uni bir oz chiqarmasdan turing...

Marhamat, endi nafasingizni bema'lol chiqarsangiz bo'ladi, bo'shashing. Engil-engil nafas oling, o'z normal holatingizga qayting...

O'ylab ko'ringchi, chuqur nafas olganda ko'krak qafasingizda bir oz og'riq sezdingizmi? Shuningdek, chuqur nafas olganda o'zingizni bir oz engilroq his etdingizmi? Yana bir marotaba shularni eslang... Mashqni takrorlaymiz: chuqur nafas oling, chuqurroq, yanada chuqurroq, butunlay chuqurroq...

Zudlik bilan oldingi normal nafas olish va nafas chiqarish holatiga qayting. Bu safar e'tibor bergan bo'lsangiz ko'krak qafasingizdagi barcha og'riqlar yo'qoldi, o'zingizni bir muncha engilroq his eta boshlayapsiz. Ko'ngilda tugib qo'ygan yaxshi orzularingizni eslang. Yana, batafsilroq eslang...

Endi oldingidek chuqurroq nafas oling, bo'shashing, o'zingizni normal holatda saqlab nafas oling...

OYOQ KAFTLARI.

Kelinglar, oyoq osti kaftlariga bir e'tibor beraylik. Bilasizlar, butun asab faoliyati hujayralari oyoq osti kaftida joylashgan va u juda katta ijobiy imkoniyatlarga ega.

Ruhiy mashqni boshlashdan oldin ikki oyog'ingiz kaftini ham pol ustiga mahkam bosib qo'ying. Asta sekinlik bilan oyoq barmoqlaringiz ustida turib oyoq poshnasini baland ko'taring!, balandroq, yanada balandroq, mumkin qadar balandroq...!

Asta-sekin, yumshoqlik bilan poshnangizni tushiring- normal holatga qayting, bo'shashing... Eslang: oyoq barmoqlari uchida turganda miyangizda bir oz engillik paydo bo'ldi. Sizni qiynab qo'ygan ba'zi og'riqlar butun vujudingizni bir soniya bo'lsa-da tark etgandek bo'ldi... Bo'shashing: ... hech narsani o'ylamang, hech narsani eslamang.

Endigi mashq- ikkala oyog'ingizni polga qo'ying. Oyoq panjalarini baland ko'tarib poshna uchida turing. Poshnada turib oyoq panjalarini balandroq ko'taring, balandroq..., yanada balandroq...

Bo'shashing: normal holatga qayting. Eslang- o'zingizni bir oz yaxshi his etmoqdasiz, qolaversa poshna ustida turganda og'riqlar har tomonga tarqab ketdi. Miyangizdagi ba'zi shovqinlar sizni tark etmoqda. YURak tomirlaringizni tez-tez urishi esa buni tasdiqlamoqda...

Oyoqlarni tez-tez harakatga keltiring, ya'ni dam poshna uchida, dam oyoq panjasi uchida turishni bir necha marotaba takrorlang: 1, 2, 3, va hokazo...

Endi, bo'shashing: o'zingizni erkin tuting, normal holatga qayting, hech narsani o'ylamang, hech narsani eslamang ...

QO'L BARMOQLARI

Endi, mashqni qo'l barmoqlari orqali bajaramiz. Dastavval, sizdan bir vaqtning o'zida ikkala qo'l barmoqlaringizni mumkin qadar mahkam qisishingizni so'rayman...

Tayyormisizlar?! (ha, javabidan so'ng) Boshladik: mushtingizni qattiq qising, qattiq, yanada qattiqroq, yana ham mustahkamroq... xuddi shunday ushlab turing. Sanayman: bir, ikki, uch, to'rt, besh, olti, etti...

Endi, bir oz bo'shashing, ilgarigi normal holatga qayting... Sezyapsiz: yozishdan nihoyatda charchagan barmoqlaringiz bir oz dam olgandek bo'ldi. Ushbu holatni yana bir bor takrorlaymiz: Tayyormisizlar?! (ha, javobidan so'ng) boshladik: ilgarigidek mushtingizni qattiq qisishga harakat qiling, qattiqroq, yanada qattiqroq... Endi bo'shashing... normal holatga qayting. qo'l muskullaringiz dam olishi uchun qarama-qarshi harakat qilishga shaylaning. YA'ni, barmoqlarni ochib bir qo'lingizni boshqasining ustiga qo'yishingiz lozim. Boshladik.(namuna sifatida ko'rsatilib boriladi). Qo'l panjalariningizni mumkin qadar kengroq yozing. Kengroq, yana ham kengroq, mumkin qadar kengroq... bir holatda tuting. Bo'shashing: normal holatga qayting. E'tibor bergan bo'lsangiz barmoqlaringizda issiqlik, taft, hayajonlanish va muskullarning o'zgacha bir holati, harakati namoyon bo'ldi... Bo'shashing: ilgarigi normal holatga qayting. hech narsani

eslamang, hech narsani o'ylamang- o'zingizni nihoyatda erkin his etishga harakat qiling.

KIFTLARIMIZ

Endi, kelinglar, kiftlarimiz bo'yicha ham ishlab ko'raylik. Xammangizga ma'lumki, hayotdagi barcha og'irliklarni va qattiq hayajonlarni inson ramziy ma'noda kiftida, qaddi-qomatida saqlab yuradi. hozirgi mashq kiftlarni quloqqa tomon vertikal holatida harakatga keltirishni talab qiladi. Kift muskullari bilan birga ijobiy his-tuyg'ular ham harakat qiladi. SHunga muvofiq, ayrim muolajalarni olib boramiz. (savollar tug'ilmasligi uchun qo'shimcha tushuntirishlar ham olib boriladi).

Agarda tayyor bo'lsangizlar boshlaymiz: Kiftlarni ko'taring. YAnada yuqoriroq ko'taring, yana ham yuqoriroq, eng yuqori ko'tarishga harakat qiling. Xuddi shunday holatda etti soniya ushlab turing: bir,ikki, uch,to'rt,besh,olti, etti. Bo'shaching: normal holatga qayting. SHu holatni yana bir bor takrorlaymiz. (takrorlanadi). Juda yaxshi, kiftlaringizni o'z holiga qo'ying- mayli ilgaridagidek erkin holatda tursin... Lekin, sizning ruhiy holatingiz nazaringizda ilgaridagidek emas: kiftlardagi charchoq, toliqish, horg'inlik, kuchli bezovtaliklar batamom bartaraf etilgan ko'rinadi- siz buni juda yaxshi his etib turibsiz.

RELAKSATSIYA

(2 qisqartirilgan)

Ko'zingizni mahkam yuming...

Endi, sizni o'rab turgan olamni siz qanday idrok qilayotganingizni va his etayotganingizni bilmoqchiman:

Men birdan o'ngacha sanayman. har bir raqamni aytganimda ongingizdagi o'ylar yanada oydinlashib boradi, jismingiz va ruhiyatingiz esa yanada ijobiy kuchlarga to'lib boradi. O'ngacha sanaganimdan so'nggina ko'zingizni ochasiz. SHunda Siz har kungiga nisbatan bugun o'zingizni nihoyatda yaxshi, engil va tetik his etasiz. hayotga, odamlarga ishonch, go'zallikni his etish, hayotda, ishda va oilada alohida yutuqlarga erishish uchun o'zgacha bir kuch va xohishni sezib turasiz. Tayyorlaning, sanashni boshlayapman:

"1-2" - siz uyg'ona boshladingiz...;

"3-4-5"- sizda ma'lum jarayonlar bilan bog'lik tetiklik, bardamlik, yaxshi kayfiyat va yaxshi dam olish bilan bog'liq holatlar qaror topmoqda;

"6-7"- o'zingizni nihoyatda engil his etmoqdasiz;

"8"- o'z charchoqlaringizni unitgan holda va o'zingizda eng yaxshi kayfiyatlarni uyg'otgan holda hayotga intilmoqdasiz;

"9-10"- endi, ko'zingizni birdan yoki asta-sekin ochishga harakat qiling. Siz yaxshi harakatlar qilish uchun tayyor holda uyg'ondingiz. Sizning miyangiz bir oz bo'lsada engil tortdi - butun vujudingiz miriqib dam oldi.

(mashg'ulot tugadi)

Psixotrening-2 (autotrening) (qisqartirilgan matn)

Ushbu psixoterapevtik usul o'z-o'ziga ta'sir etish va o'z-o'zini idora qilish jarayonini tashkil etish bilan bevosita bog'langan.

Bu SIZga o'z his-tuyg'ularingizni boshqarishga, vujudingizdagi kuch va ishlash qobiliyatini yanada yaxshilashga ruhiy jihatdan yordam beradi- ish faoliyatingizda sodir etilishi mumkin bo'lgan ayrim stress holatlaridan sizni muhofaza qiladi. Binobarin, o'z fikringizni ma'lum yo'nalishga qarata olishni o'rganish, sizga o'z yashirin imkoniyatlaringiz ko'lamidan unumli foydalanishda ko'maklashadi.

Autotrening paytida tinch, xotirjam va osoyishta holat yaratilishi lozim. Kiyimlaringiz shinam, iliq, oddiy va qulay bo'lishi, hamisha erkin chuqur nafas olinishi lozim.

Psixologik xizmat xonasidagi belgilangan o'rindiqlarga qulay tarzda o'tirib oling, qo'lingizni belga tuting. Ko'zingizni yuming (xohlamasangiz yumming). Barcha mushaklaringizni bo'shashtiring. har bir mening aytgan so'zimdagi fikrlarni ichingizda bir necha bor takrorlaysiz va aynan shu fikrlarga mos ravishda ish tutasiz. Tayyorlaning... Boshladik.: Asta-sekinlik bilan o'zingizni nisbatan qulay, shinam, iliq va eng yaxshi sharoitda, deb his qilishga to'liq ishontiring. Juda ham diqqat qilish shart emas, hammasi o'z-o'zidan asta-sekinlik bilan sizning vujudingizda namoyon bo'ladi. Eng muhimi, sizning ichki nigohingiz oldida -

faqat mening fikrlarim o'rnashib olganligini yana bir bor eslang va xotirangizda saqlashga harakat qiling...

Diqqatingiz vujudingizdagi bir joydan ikkinchi bir joyga asta-sekinlik bilan ko'chmoqda...

Ikki-uch daqiqa davomida sekin nafas olishga harakat qiling. Alohida qoniqish bilan nafas olib nafas chiqaring, shu holatni yana bir bor takrorlang, endi o'zingizni engil, xotirjam va ohista his eta boshlang...

Muskullarni bo'shashtirganda butun vujudingiz bo'ylab ularning o'z qiyofasini yo'qotganligini tasavvur qiling.

Yuz tuzilishingizni erkin, xotirjam tutishga harakat qiling, bir oz bo'shashtiring. Qosh, kiprik, lablaringizni asta-sekin bo'shashtiring...

Diqqat! asta sekin pastga qarab boshdan barmoqlargacha harakat qiling, so'ngra pastdan yuqoriga qarab muskul harakatlarini bajaring. Xuddi shu holatni bir necha bor takrorlang...

Endi, issiqlik, iliqlik bosqichiga o'tamiz: O'zingizni asta sekinlik bilan o'ziga xos iliqlik berayotgan vannada yoki quyosh taftida, deb tasavvur qiling. Tomirlaringiz bo'shashtirgani va kengaygani. O'ng qo'lingizda issiqlik taftini his etayapsiz, aniqrog'i issiqlik butun qo'l muskullaringizni qizitayapti... Obrazli qilib aytganda, qo'lingiz - bir idish, unda butun issiqliklar to'planib yotibdi. Issiq vannada dam olyapsiz, sizni bezovta qilgan hislarni shu issiqlik siqib chiqaryapti. har bir og'riq bor joydagi muskullaringiz

kengaymoqda. Ushbu holatga qaratilgan diqqatingiz kuchaymoqda. Diqqat kuchaygan sari u issiqlik bilan og'riq va charchoqni siqib chiqarayotgani aniq. Siz esa buni sezishingiz yoki sezmasligingiz mumkin...

... Asta sekin oldingi holatga qayting. (1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 va shu sonlarning teskarisi sanab turiladi).

O'z-o'zingizga qayta-qayta ta'kidlang: Men yaxshi dam oldim, bir oz hordiq chiqardim, bir oz bo'lsada charchoqlarim yozildi...

O'zingizni xotirjam, bardam, tetik his eta boshlang va bunga erishgach ohistalik bilan ko'zingizni oching...

...Keyingi bosqichga o'tamiz: .(ayrim holatlar to'liq izohlanadi).

Tayyorgarlik ko'ring: Boshladik.

1. Qulay o'rnashib oling;

2. Mumkin qadar qulayroq o'rnashing;

3. Hech qaerga shoshilmang-o'zingizni nihoyatda erkin tuting;

4. Meni yaxshi kayfiyat kutayapti, deb o'z-o'zingizni ishontiring;

O'z-o'zingizga quyidagicha buyruq bering:

1. Men ancha tinchlandim;

2. Men juda xotirjamman, menga xozirgi holat juda ma'qul;

3. Yuz tuzilishim juda yaxshi holatda;

4. Mening butun jismimda xotirjamlik hukmron;

5. Nigohlarimda bir qadar osoyishtalik mavjud;

6. Qo'l muskullarim bir oz bo'shashmoqda;

7. Barmoqlar bo'shashmoqda;

- 8.Vujudimni nihoyatda issiqlik tafti qoplamoqda;
- 9.Kift va ko'kraklarim bo'shashib isib bormoqda;
- 10.Kaftlarim bo'shashib isib bormoqda;
- 11.Sezayapman, qo'llarim butunlay bo'shashgan va o'ziga xos issiqlik tafti bilan qoplangan;
- 12.Butun vujudim tinch- xotirjam;
- 13.Oyoqlarim negadir bo'shashayapti va isib borayapti;
- 14.Oyoq panjalari bo'shashmoqda va isib bormoqda;
- 15.Oyoqlarim o'zini juda yaxshi his etayapti;
- 16.Butun vujudim tinch-xotirjam;
- 17.YUz tuzilishimda tinch-xotirjamlik hukmron;
- 18.Oyoqlarim bo'shashmoqda;
- 19.Belim bo'shashmoqda va isib bormoqda;
- 20.Butun vujudim to'la-to'kis xotirjam bo'ldi va hordiq chiqardi;
- 21.Jismimda o'ziga xos yoqimli hislar va qulayliklar paydo bo'ldi va u dam olyapti.

HOLATDAN CHIQISH:

(vaziyatga qarab boshlanadi)

1. Men nihoyatda 1 yaxshi 0 dam oldim;
- 2.Xis etilgan charchoq, toliqish, ayrim og'riqlar allaqachon qo'llarimdan, belimdan va oyoqlarimdan chiqib ketdi;

3. Boshim dam olgan, hordiq chiqargan va ancha engli tortgan holatga qaytdi;

4. O'zimni nihoyatda yaxshi va baxtiyor his etayapman;

5. Kayfiyatim juda yaxshi;

6. Men xotirjamman, o'zimga o'zim ishonaman;

7. Asta-sekin va bemalol ko'zimni ocha olaman;

... (vaziyatga qarab davom ettiriladi va yakunlanadi)

SHAXS TUZILISHINI BAHOLASH USULI

Usulning maqsadi. SHaxs tuzilishini tashkil etuvchi barcha psixologik xususiyatlar hamda kechinmalarga shartli ravishda baho berish (yoki ball qo'yish) orqali o'quvchi shaxsidagi o'ziga xos psixologik xususiyatlarni son va sifat jihatdan o'rganish bir o'quvchi shaxsiga yanada samaraliroq ta'sir etish yo'llarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, har bir o'quvchidagi psixologik imkoniyatlar darajasini to'g'ri belgilamay turib, uning shaxs sifatidagi kamolotini tasavvur qilish qiyin.

Usulni qo'llash tartibi: Maxsus tuzilgan «SHaxs kartas»dagi barcha savollarga tegishli kursatmalar asosida baho qo'yib boriladi, natijada esa mazkur shaxsning psixologik tuzilishi haqida tegishli ma'lumotlarga ega bo'linadi. Qaydnoma savollariga qo'yiladigan ballar quyidagi uch yo'nalishda amalga oshirilishi mumkin:

1. Har bir qaydnoma savoliga o'quvchining o'z-o'ziga bahosi asosida qo'yadigan bali;

2. O'qituvchining har bir ko'rsatma bo'yicha o'quvchiga bergan bahosi (yoki bali);

3. Mazkur o'quvchidagi u yoki bu sifatni yanada aniqroq va ravshanroq belgilashga xizmat qiladigan qo'shimcha usullar asosida qo'yilgan baholar (ballar).

Kerakli jihozlar: 1. SHaxs kartasi (ya'ni maxsus tuzilgan qaydnoma savollari);

2. Shaxs kartasini to'ldirish bo'yicha ko'rsatmalar bayoni yozilgan varaqa.

Xullas, «Shaxs tuzilishini baholash» usulini qo'llashdan asosiy maqsad shaxsning psixologik tuzilishini tashkil etuvchi barcha imkoniyatlar darajasini o'rganish va mazkur shaxs tarbiyasi bilan shug'ullanishda bu imkoniyatlardan-unumli foydalanishga harakat qilishdir. SHuning uchun har bir o'qituvchida, sinf rahbarida o'z tarbiyalanuvchilarining shaxs sifatidagi tuzilishi ma'lum darajada aks etgan «shaxs kartasi» bo'lishi lozim. Bu mazkur o'quvchini yanada kamol toptirish yo'llarini izlashda tarbiyachiga ko'p jihatdan yordam berishi mumkin.

Quyida «Shaxs kartasi» va uni to'ldirish uchun belgilangan shartlar namuna tariqasida berilgan. Eslatma: mazkur usul K. K. Platonovning «SHaxs strukturasi» usuli asosida va ayrim o'zgartirishlar kiritilgan holda qayta ishlab chiqildi.

«Shaxs kartasini» to'ldirish uchun mo'ljallangan ko'rsatmalar bayoni

Qaydnomadagi birinchidan to'rtinchi savolgacha tushuntirish va baho qo'yish talab kilinmaydi.

5. Sog'lig'ini baholash: 5—«a'lo» darajada; 4—sog'lig'i asosan bezovta qashshaydi; 3— ba'zan tez o'tadigan kasalliklarga chalinib turadi; 2— ishlash va o'qish qobiliyatiga ayrim asoratli kasalliklar ta'sir qiladi; 1— asoratli kasalliklari ko'p va ular ishlash qobiliyaa katta salbiy ta'sir qiladi.

6. Jismoniy chiniqish va unga munosabati quyidagicha baholanadi: 5— sport bilan muntazam shug'ullanadi, «razryadi» ham bor; 4— bola sport bilan muntazam bo'lmasada, qiziqish bilan shug'ullanadi; 3— faqat ertalabki badantarbiya bilan shug'ullanadi; 2—sport bilan juda kam shug'ullanadi; 1—sport bilan mutlaqo shug'ullanmaydi.

7. Oila sharoiti: 5—har tomonlama barkamol; 4 — barkamol, lekin hamisha ham qoniqtirmaydi; 3—mavhum, aniq aytish qiyin (yaxshi ham deb bo'lmaydi, yomon ham); 2—tarbiyaviy iqlim o'rtacha, ko'ngilsiz holatlar uchrab turadi; 1— salbiy vaziyatlar juda ko'p uchraydi va bola tarbiyasiga salbiy ta'sir qila boradi.

8. Sinf jamoasi yoki tengdoshlari orasida tutgan o'rni: 5— sinfda eng yaxshi obro'ga ega. Hamma tengdoshlarn uni hurmat qiladi. Sinfda ijobiy lider hisoblanadi; 4—tengdoshlari orasida yaxshi obro'ga ega; 3— jamoada o'rtacha mavqega ega; 2— ba'zi

tengdoshlari bilan hamisha janjallashib yuradi; 1— ko'pchilik tengdoshlari bilan til topisha olmaydi.

9. Shaxsning muayyan faoliyatini muvaffaqiyatli egallashi, shuningdek uni ijodiy ravishda amalga oshirishning shartlari hisoblangan xususiyatlariga qobiliyat deyiladi. Kishi qobiliyatlari ikkita asosiy turga: maxsus qobiliyatlar va umumiy qobiliyatlarga bo'linadi. Kasbiy faoliyatning faqat ayrim turlarida (masalan, musiqa, matematika, sport va boshqalar) namoyon bo'ladigan qobiliyatlarni maxsus qobiliyatlar deb ataydilar. Intellektual qobiliyatlar (ziyraklik va topqirlik diqqatning taqsimlanishini, biror mavzuni tez esda qoldirish, aqlning o'tkirligi va boshqalar) umumiy qobiliyatlarga misol bo'la oladi.

O'quvchida mazkur sifatlarning bor-yo'qligi va qaydarajada namoyon bo'lishiga qarab ko'rsatilgan har bir yo'nalishga (9.1; 9.2; 9.3; va hokazo) quyidagicha baho berish mumkin:

5— mazkur sohaga oid qobiliyatlarning yaqqol namoyon bo'lishi;

4— qobiliyatlarning qisman bo'lsa-da ifodalanishni bilan boshqalardan ajralib turishi;

3— mazkur sohaga oid qiziqish, ko'nikma va malakalarninggina namoyon bo'lishi;

2— qobiliyatning yo'qligi, malakalarning etarli emasligi;

1— mazkur faoliyatga nisbatan qobiliyatsizlik va qiziqishlarning yo'qligi.

10. Xarakterning umumiy sifatlari. Xarakter shaxsning hayoti jarayonida tarkib topgan intellektual, emotsional va irodaviy xususiyatlari yo'nalishining yig'indisidan iboratdir. Boshqacha qilib aytganda, xarakter — bu shaxsning aniq hayot sharoitlari ta'sirida vujudga kelgan muayyan xulq tarzidir. Qishining xarakterida, odatda, avvalo shaxs xulqining hamma tomonlarida iz qoldiradigan ba'zi bir xilma-xil tartibda birga qo'shilib keladigan umumiy xislatlar ajralib turadi. Xarakterning mukammalligi, barqarorligi, qat'iyiligi va kuchi bunday xislatlar qatoriga tegishlidir. Masalan xarakterning juda kuchli bo'lishi bilan birgalikda uning bir tomonlama va tor ekanligi yoki etalicha barqaror bo'lmagan to'liqligini ham uchratish mumkin.

O'quvchi faoliyatida namoyon bo'luvchi (shaxs kartasida ko'rsatilgan) 10 ta xarakter sifatiga quyidagicha baho qo'yish talab qilinadi:

5— mazkur sifat to'liq va barqaror namoyon bo'ladi;

4— mazkur sifat tez-tez namoyon bo'lib turadi;

3— mazkur sifat ba'zida namoyon bo'ladi;

2— mazkur sifatning o'quvchi xulq-atvorida ifodalanishi noma'lum;

1— mazkur sifat hali shakllanmagan va xulqida ifodalanmagan.

II. O'quvchining shaxs sifatidagi yo'nalishi. Shaxs ning yo'nalishi — ehtiyojlari, motivlari, qiziqishlari, ishtiyoqi, ideallari

yo'nalishning mazmunini tashkil etadi. Xuddi mana shular kishining borliqqa, ijtimoiy voqea va hodisalarga, jamiyatga, jamoaga hamda boshqa kishilarga, shaxs sifatida o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlari xususiyatini belgilaydi. Shaxs yo'nalishini belgilashda, avvalo o'quvchining o'z hayotida qanday maqsadlarga erishishni eng qori va muhim deb hisoblashi, qiziqishlar ko'lami, kasb tanlashga ongli munosabati, mehnatga va o'z o'zini rivojlantirishga munosati haqida tegishli ma'lumotga ega bo'lish talab qilinadi. Baholash tartibi quyidagicha:

III. Umumiy yo'nalish darajasini baholash bo'yicha:

5— e'tiqodi, qiziqishlari va ishtiyoqlarining yuksakligi hamda ularning jamiyat istiqbolini ifodalovchi axloqiy mezonlar bilan to'la mos tushishi;

4—yuqori e'tiqodga ega bo'lish bilan birga ayrim qiziqishlarning axloqiy mezonlarga to'liq to'g'ri kelmasligi;

3—qiziqishlarida ijobiy va salbiy sifatlarning tez-tez namon bo'lib turishi;

2— beqaror qiziqishlar;

1— axloqiy mezonlarga zid yo'nalishning yaqqol ifodalinishi.

II. 2. Yo'nalish kengligi bo'yicha:

5— kasbiy, adabiy, badiiy, musiqaviy, sport, texnika va boshqa shu kabilarga nisbatan qiziqishlarning keng ko'lamda ifodalanishi;

4— bir-biriga bog'langan uch-to'rt xil yo'nalishdagi qiziqishlarning ifodalanishi;

3— ma'lum kasbga oid qiziqishlar va malakalarning ifodalanishi;

2— faqat bir yo'nalishdagina kiziqishlarning namoyon bo'lishi;

1— beqaror qiziqishlar.

II. 3. Yo'nalish barqarorligi bo'yicha:

5— yoshlikdayoq shakllangan qiziqishlar va yo'nalishlarning hali o'zgarmaganligi;

4— yo'nalish hayotda bir martadan ortiq o'zgartirilmagan;

3— yo'nalish ba'zan o'zgarib turadi;

2— yo'nalish bir yilda bir necha marotaba o'zgaradi;

1—yo'nalish hamisha beqaror.

11. 4. Mehnatga va o'z imkoniyatlarini rivojlantirishga munosabat:

5— mehnatsevar, irodali, o'z maqsadi yo'lida qat'iy, o'z imkoniyatlarini rivojlantirishga hamisha intiladi. Uz-o'ziga talabchan. Hamisha har bir ishga ijodiy va mustaqil yondasha oladi;

4— mehnatsevar. Faqat aytilgan va ko'rsatib berilgan ishlarni astoydil bajaradi. Faqat ayrim hollardagina ishga ijodiy va mustaqil yondashishga intiladi;

3— o'zi uchun oson va qiziqarli bo'lgan paytdagina o'quv va mehnat topshiriqlarini bajarishga harakat qiladi. Mustaqil ishlay olmaydi;

2— ishga va o'z-o'ziga loqayd. O'quv va mehnat topshiriqlarini xafsalasizlik bilan bajaradi;

1— dangasa, o'z imkoniyatlarini rivojlantirishga sovuqqonlik bilan qaraydi.

12. Psixik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari

12. 1. Emotsional qo'zg'alish va uning faoliyatga ta'siri:

5— har qanday emotsional harakatlarda va affektiv holatlarda o'zini tuta oladi; Emotsional qo'zg'alish faoliyatga ijobiy ta'sir etadi;

4— murakkab vaziyatdagi kuchli emotsional holatlarda psixik ijobiy harakat yo'nalishi qisman buziladi, bu esa faoliyatga ham ta'sir etadi;

3— ijobiy va salbiy emotsional harakatlar tez-tez namoen bo'lib turadi;

2— psixik harakatlardagi emotsional buzilishlarni bartaraf etish uchun alohida kuch sarflash talab qilinadi;

1— ifodalangan emotsional harakatning buzilishini to'xtatib bo'lmaydi. Bu esa faoliyatga ko'pincha salbiy ta'sir ko'rsatadi.

12. 2. Diqqatlilik:

5— bir vaqtning o'zida turli narsalarga diqqatini to'rri va samarali taqsimlay oladi. Ixtiyoriy diqqat ko'p hollarda barqaror;

4— diqqatni osonlik bilan to'play oladi. Har qanday vaziyatda diqqatni boshqara oladi;

3— diqqatni taqsimlash va yig'ishda qiynaladi;

2— bir vaqtning o'zida faqat bitta narsagagina diqqatni qarata oladi. Diqqatni to'g'ri va unumli taqsimlay olmaydi;

1—diqqatni bir nuqtaga to'play olmaydi.

12. 3. Xotira samaradorligi:

5— Esda saqlab qolish va esga tushirish jarayoni kuchli. Narsa va hodisalarni uzoq muddatga esda saqlay oladi. Mantiqiy xotirasi ancha ustun.

4— har bir hodisani mexanik ravishda esda saqlaydi. Mexanik ravishda uzoq muddatda yodda saqlay oladi;

3— qisqa muddatda yaxshi esda saqlaydi, lekin tez unutadi, ixtiyorsiz xotira ustun;

2— xotira tiplari va jarayonlarida ayrim kamchiliklar mavjud;

1— xotirasi nihoyatda zaif. Parishonxotir.

12. 4. Tafakkur sifati:

5—konkret — amaliy; konkret obrazli; mavhum tafakkur turlari kuchli, narsa, hodisa va tushunchalarni osonlx bilan tahlil va taqrib qila oladi, mazmunli hukm va xulosalar chiqara oladi;

4— tafakkurning ayrim turlari juda kuchli rivojlangan;

3— narsa va hodisalar to'g'risida fikrlash va xulosalash jarayonida ma'lum kamchiliklarga yo'l qo'yadi,

2— ilmiy fikrlash va aqliy faoliyat faolligi ko'rinmaydi;

1—tafakkuri sezgilar va idrok darajasida, ya'ni narsa va xodisalarni bevosita aks ettiradi, xolos. Fikolash jarayoni nihoyatda bo'sh.

12. 5. Ijodiy xayol:

5— xayolini boshqara oladi. Tafakkur orqali yangi - yangi obrazlarni o'ylab topadi, mavhum narsalardan anik narsalarni keltirib chiqaradi. Ayrim fantaziyalardan kichik kashfiyotlarni keltirib chiqarishi mumkin. Aktiv va tasavvur xayoli kuchli;

4— mustaqil ravishda yangi obrazlar yarata oladi;

3— aktiv va passiv (shirin) xayol turlari tez-tez almashinib turadi;

2— xayolidagi salbiy illatlarni boshqara olmaydi;

1— real hayot va real imkoniyatlariga to'g'ri kelmaydigan xayollarga juda ko'p beriladi

13. Shaxs tuzilishining biologik asosi

Shaxs tuzilishining biologik asosi, avvalo oliy asab faoliyatining o'ziga xos sifatlari «kuchi», «harakatchanligi» va «muvozanatlashganligi» bilan bevosita bog'liqdir. I. P. Pavlov o'zining ko'p yillik tadqiqotlarida buni har tomonlama asoslab bergan. Demak, uquvchilarning xulq-atvori, qabul qilishi, odamlarga munosabati va o'quv topshiriqlarini qay darajada bajara olishi ko'p jihatdan ularning asab tuzilishi sifatiga, aniqrog'i yuqorida aytilgan uchta sifatning (kuchi, harakatchanligi va muvozanatlashganligi) shakllanganlik darajasiga ham bog'liq ekan. Uqituvchi esa o'z o'quvchilaridagi bunday o'ziga xos sifatlarni bilish va shu asosda ish tutishi lozim.

13. 1. Asab jarayonlari xususiyatlarining kuchiga, ya'ni asab sistemasining kuchli qo'zg'ovchilariga chegaradan tashqarigi

tormozlanishga uchramasdan, uzoq vaqt bardosh bera olish qobiliyati kiradi. Qat'iy va uzoq vaqt davom etadigan qo'zg'alish jarayoni hosil qiladigan ko'zg'ovchilar kuchli qo'zg'ovchilar deyiladi. Bunda inson narsa va hodisalarni tez qabul qila oladi va uzoq muddatda ular haqida chuqur fikrlay oladi, tegishli xulosalar chiqarishga qodir. Ushbu holat yorqin va hamisha namoyon bo'lib turadigan kishilarga eng yuqori ball—5 ball yoki 4 ball qo'yiladi. Asab faoliyati qo'zg'alishining o'rtacha darajasiga 3 ball, nisbatan past darajada bo'lishiga esa 2 yoki 1 ball qo'yilishi mumkin.

13. 2. Asab jarayonlarining ikkinchi xususiyati —ularning harakatchanligi, ya'ni asab sistemasining, hayot sharoitlarining talabiga ko'ra qo'zg'alish jarayoni tormozlanish jarayoni bilan va, aksincha, tormozlanish ni qo'zg'alish bilan tez almashtira olishidir. Bunda insonning epchilligi, ishbilarmonligi, har qanday va ziyatda sharoit talabiga tez moslasha olishi ko'zda tutiladi. Jarayonni baholashda ham eng yuqorisi 5—4 ball va quyisi 2—1 ball hisoblanadi;

13. 3. Asab jarayonlarining uchinchi xususiyati qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarining muvozanatliligi (barqarorligi yoki o'zgarmasligi)dir. Bunda insondagi qo'zg'alish jarayoni ham, tormozlanish jarayoni ham barobar kuchga ega. Narsa va buyumlar, voqea va hodisalarga nisbatan munosabatda qay darajada qo'zg'alish bo'lsa, shu darajada tormozlanish

namoyon bo'ladi. Eng yuqori baho —5 ball, quyi baho esa 2 yoki 1 ball hisoblanadi.

Shunday qilib, ushbu ko'rsatmalar «SHaxs kartasi»ni shartli ballar (yoki baholar) misolida to'ldirish uchun bir asos sifatida xizmat qilmog'i, o'qituvchi esa har bir qo'yilgan bahoning mohiyatini pedagogik-psixologik jihatdan to'g'ri tushunmog'i va talqin qilmog'i lozim.

BIR SOATLIK DARSNING PSIXOLOGIK TAXLILILI BILAN BOG'LIQ ASOSIY YO'NALISHLAR

DARSNING MAQSADI VA TA'LIM - TARBIYAVIY VAZIFALARI.

1. Darsni tashkil qilish.
2. O'quvchilarning bilim,kunikma va malakalarini tekshirishdan maqsad va uning metodikasi (og'zaki va yozma topshiriqlarning mazmuni va ahamiyati).
- 3.Yangi bilimlarning mazmuni, hajmi, tarbiyalovchilik xarakteri. Bayon etishdagi sistema va iechillik, obrazlilik, bayon etishning o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos kelishi.

O'QUVCHI FAOLIYATINI KUZATISH VA TAHLIL QILISH.

1. O'quvchilarning mazkur fanga kizikish darajasi,ilgarigi mavzu mazmunini o'zlashtirilganligi (yoki o'zlashtirmaganligi).
2. O'quvchilarning o'quv topshiriqlarni bajarishga munosabati (mustakil fikrlay olish,nuqul doskadan ko'chirish,topshiriqlardan qoniqish yoki qoniqmaslik va hokazolar).
3. O'quvchilar faoliyatida "tashqi" va "ichki"ning o'zaro munosabati namoyon bo'lgan aqliy faoliyatining tashqi ko'rinishi (o'quvchilarning aniq va ishonchli javoblari,xarakati,materialni qabul qilishi,tashqi va ichki nutqning namoyon bo'lishi)
4. O'quvchilardagi darsning borishi bilan bog'liq bo'lgan emotsional holatlarning namoyon bo'lishi va o'quvchi faolligiga ta'siri.

5. Munosabatlarning qat'iyiligi va dinamikasi: o'quvchilarning mazkur darsga munosabatini (boshdan oxirigacha bir xilda bo'ldimi yoki o'zgarib turdimi) yunaltiruvchi usullar va holatlar.

6. O'quvchilarda o'quv faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish va rivojlantirish uchun zarur bo'lgan quyidagi komponentlar qaytariqa namoyon bo'ldi.

a) Kognitiv (bilimga asoslangan) komponent-topshiriqlarni ma'lum bilimlar asosida mustaqil bajarish.

b) Emotsional - irodaviy komponent dars mazmunidan va rag'batlantirilishidan qoniqqan holda barcha qiyinchiliklarni engishga harakat qilish) irodaviy sifatlarning namoyon qilinishi.

v) O'z-o'zini baholash komponenti o'z imkoniyatlarini to'g'ri (ob'ektiv) baholashga odatlanish va hokazolar.

7. O'quvchilarning yangi mavzu maqsadini tushunganligi va uni o'zlashtirganlik darajasi.

8. Dars davomida namoyon bo'lgan boshqa barcha ijobiy va salbiy sifatlar.

O'QITUVCHI FAOLIYATINI KUZATISH VA TAHLIL QILISH.

1. O'qituvchining ma'lumot yoki dars mavzusini tushuntira olish malakasini (aniqlik, birin-ketinlik, eng asosiylarini ajrata olish, o'quvchilarning oldingi bilim va malakalarini hisobga olish, metodik mahorati).

2. O'quvchilarning ayrim psixologik holatlarini to'g'ri idrok qila olish malakasi,xulq-atvori,bilimi,yosh va indvidal xususiyatlariga mos munosabatda bo'lish.

3. Tashkiliy vazifalar:o'quvchilar jamoasini boshqara olish dars bosqichlariga rioya qilish, mavzuni hayot bilan o'quvchilarning imkoniyatlari bilan bog'langan holda problemali masalalar,bilimga oid vazifalarni qo'ya olish. Aqliy faoliyatni ijodiylik va mustakillikni rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarni qo'llash.

4. Kommunikativ (nutqiy aloqa o'rnatish)lik xususiyatlari: muomala usuli,nutq tasnifi, so'z boyligi, ohangi va ta'sirchanligi. Xar bir so'zning o'rnida ishlatilishi.

5. O'quvchilar faoliyatini nazorat qila borish (kamchiliklarni tuzatish, yutuqlar uchun rag'batlantirish) O'quvchilar javobiga qo'yiladigan baholarning ob'ektivligi. Ayrim passiv o'quvchilarga e'tiborni qaratish.

6. Pedagoglikka oid barcha muhim sifatlar (qobiliyat elementlari)uning namoyon bo'lishi:

a) Yuksak umumiy madaniyat, ko'p qirrali bilim egasi bo'lish pedagogik takt va pedagoglik nazokati.

b) O'qituvchining emotsionalligi va irodaviy sifatlari.

v) O'qituvchining diqqatini taqsimlay olish va kuzatuvchanlik qobiliyati.

g) O'quv materialini induktiv va deduktiv metodlardan foydalangan holda tushuntira olish.

d) O'qituvchining o'z-o'ziga va o'quvchilarga bo'lgan talabchanligi.

e) O'quvchilarni qiziqтира bilish, ularda tashabbuskorlikka va aktivlikka ixlos uyg'otish va zarur bo'lgan emotsiyani (xis-tuyguni) tarbiyalab muayyan ishga jalb qila olish.

j) Pedagogik muomalaning boshqa barcha muhim sifatleri...

BILISH JARAYONLARINING NAMOYON BO'LISHI VA UNING O'QITUVCHI TOMONIDAN BOSHQARILISHI.

D I Q Q A T !.

Darsda o'qituvchining o'quvchilar diqqatini to'plash usullari: O'qituvchining tashqi ko'rinishi, mimikasi va pantomimikasi, mehribonligi, ko'rgazma qurolining yorqin va yangiligi, o'qituvchi nutqining obrazlilik va mantiqiylic. Darsning turli bosqichlarida o'quvchilar diqqatining namoyon bo'lishi va uning barkaror bulishini ta'minlash, diqqatning bir narsadan ikkinchi narsaga ko'chishi. Diqqatni tarbiyalashda uning bir - biriga zid xususiyatini taqsim qilish va yig'ish (kontsentratsiyalash) ning namoyon bo'lish darajasi.

S E Z G I V A I D R O K.

- Sezgi turlarining namoyon bo'lishi:

O'quvchilar yoshiga kura idrokning xususiyatlari (tulaligi, anikligi) ning namoyon bo'lishi. Ko'rsatmalilik asosida o'quvchilar idrokini rivojlantirish yo'llari.

X O T I R A.

Ilgari egallangan bilimlarni yanada, mustahkamlash Ixtiyoriy va ixtiyorsiz xotira. Esda qoldirilishi lozim bo'lgan materiallarni oldindan to'g'ri rejalashtira olish. Mantiqiy xotira. O'quvchilar xotirasining barcha tiplarini rivojlantirish.

T A F A K K U R.

Dars maqsadining vositali va umulashtirilgan holda o'quvchida aks ettirilishi. Konkret amaliy, konkret-obrazli, abstrakt tafakkur. Yangi temaga oid muhim tushunchalarni analiz sintez qilish, takkoshlash umumlashtirish, abstraktsiyalash, konkretlashtirish, kvalifikatsiyalash va sistemalashtirish. Ilmiy fikrlashni va aqliy faoliyat aktivligini yanada rivojlantirish.

X A Y O L

Ilgari idrok etilgan materiallar va bilimlar asosida yangi obrazlar va g'oyalar yaratish. Tasavvur va ijodiy xayolning namoyon bo'lishi va uni o'stirish. Xayol, orzu va ayrim fantaziyalar orqali kasbga yo'naltirish, ijobiy fazilatlarni shakllantirish.

TA'LIM JARAYONIDA PSIXOLOGIK - PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA QILISH METODLARI VA BOSQICHLARI

Testlash aqliy rivojlanishni baholash metodi sifatida

Testlash individual farqlarni tahlil qilishning obektiv metodi sifatida XX asrning boshlarida vujudga kelgan.

“Test” tushunchasi birinchi bo'lib u yoki bu ruhiy jarayonlarni va shaxs xususiyatlarining rivojlanganligi darajasini obektiv o'lchashga qaratilgan qisqa standartlashtirilgan vazifalar (savollar), topshiriqlar tizimi sifatida ingliz psixologi F. Gal'ton tomonidan kiritilgan. Inson psixik xususiyatlarining irsiyatga asoslanganligi haqidagi g'oyaga tayangan holda, Gal'ton sensomotor sifatlarni, sinaluvchilarning turli xil sezuvchanlik hislatlarini o'lchash ishlarini olib boradi.

Gal'ton g'oyalari keyinchalik amerikalik psixolog D.Kettell tadqiqotlarida rivojlantirildi.

Testlashning rivojlanishidagi keyingi qadam test metodining oddiy sensomotor sifatlarni va xotirani tekshirishdan, “aql”, “intellekt”, terminlari bilan belgilanuvchi oliy psixik funksiyalarni o'lchashga o'tishi bo'ldi. Bu qadam taniqli psixologi A.Bine bilan G.Simonning hamkorligida qo'yildi.

Nazariy negiz sifatida o'sha vaqtda hukmron mavqeli funksional psixologiyaning nazariyasi tanlab olingan bo'lib, unda psixik rivojlanish bir qator tug'ma funksiyalarning son jihatidan o'sishi tushunilar edi.

Bu konsepsiyaga ko'ra, Bine shunaqangi vazifalarni tanlashga harakat qiladiki, ularni echish talimiga, yani olingan bitimlarga asoslangan bo'lmasin, har bir yosh davri uchun shunday testlarning seriyasini topishimiz kerakki, ularning echilishi shu yoshdagi bolalarga xos, mo'tadil xususiyatli hisoblansin. Testlar maktab bilimlariga nisbatan mustaqil bo'lsin, bu yani sinovlarning natijasi bolaning haqiqiy aqliy qobiliyatlarining ko'rsatkichi, vazifasini bajarsin: ular xulosaga oxirgi

natijalarni bersinki, buni biz sinaluvchining umumiy aqliy istedodi sifatida qabul qilaylik.

Bolaning intellekti har qanday vazifani bajarishda namoyon bo'ladi, degan g'oyadan kelib chiqqan holda Bine, o'zi tanlayotgan test topshiriqlarini nazariy asoslash zarur, deb bilmadi va testlarni to'zishda asosan intuisiyaga tayandi. Binening bu masalaga nisbatan munosabati uning quyidagi mulohazalarida aniq ko'rsatib berilgan: "farq yo'q, qanday tekstlar bo'lishidan qati nazar, eng asosiy ular ko'p bo'lsin".

Bine va Simon 3 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan vaqtlarda diqqat, xotira, tafakkurni o'rganishga qaratilgan bir qator eksperimentlarni o'tkazganlar. Statistik metodlar yordamida ishlab chiqilgan natijalar har bir yosh gruppasi uchun norma, yani mezoniy o'lchov, deb qabul qilindi. Bu bilan individual farq belgilash o'z-o'ziga emas, balki bolaning boshiga nisbatan olinib, uning rivojlanishini ko'rsatuvchi normativlarga yo'l ochildi.

Agarda bola o'z tengdoshlarining ko'pchiligi bajargan masalalarni bajara olsa, bu norma deb belgilangan. Biroq bunday masalalar bola uchun juda ham engil yoki aksincha juda ham qiyin bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra "aqliy yosh" (*Mental age (MA)*) tushunchasi kiritilib, u bolaning xronologik yoshiga (*chronological Age (CA)*) mos, kelishi yoki undan farq qilishi ehtimol. Ularning mos kelmasligi yoki aqliy qoloqlikni ($MA < CA$ dan qolyapti), yoki undan ilgarilab ketishi (istetodliylklarni ($MA > CA$ dan ilgarilab ketadi)ning ko'rsatkichi bo'lib xizmat qilishi kerak edi.

Shu narsani ham aytib o'tish kerakki, Bine o'z hayotining so'nggi yillarida ijtimoiy ta'sirning, avvalambor talimining bola intellektual rivojlanishidagi ahamiyati katta ekanligini takidlab o'tgan.

20-yillarda testlari butun dunyoda keng tarqala boshlandi. Biroq, tez orada testologlar o'rtasida intellektual testlar nimani o'lchashi kerak va intellektning o'zi nima? degan savol muammo yuzasidan kelishmovchiliklar yuzaga keladi.

1921 yil "Ta'lim psixologiyasi" jurnali sahifalarida bahs-munozara uyushtirildi, bunda yirik Amerika psixologlari ishtirok etdilar. Ularning har birining intellektiga tarif berish va intellektni aniqlashning eng maqul metodini taxlil qilish so'raladi.

Intellektni o'lchashning (baholashning) eng maqul uslubi sifatida deyarli katta olimlar testni tanlashdi, biroq ularning intellektga bergan tarifi paradoksal tarzda bir-birini inkor qilar darajada edi.

Intellekt "abstrakt tafakkur qilish qobiliyati" sifatida belgilanadi.(L.Termen);

"Rostgo'ylik, haqiqat mezon bo'yicha yaxshi javoblar berish jinoyati" (E.Torndayk);

"Muxitga moslashish imkoniyatini taminlovchi bilimlarning yig'indisi yoki talim oluvchanlik qobiliyati"(S.Kolvin);

"Nerv sistemasining modifikasiyalarga nisbatan qobiliyati"(R.Pinter) va boshqalar.

Ch.Spirmen 20 ga yaqin intellektga berilgan qator hollarda bir-birlarini inkor qiluvchi tariflarni to'plasma va hamma tariflarda testlar haqiqatdan ham aniq bir sifatlarni o'lchamasligini isbotlaydi.

Shunday vaziyat vujudga keldiki, bunda har bir testolog qandaydir psixik funksiya yoki uning yig'indisini tekshirib keyin uni intellektning tadqiq etilishi, deb elon qila boshladilar.

Aynan bir subekt intellekti diagnostikasida turli xil testlardan foydalanish, bir-biridan tubdan farq qiluvchi ma'lumotlarning olinishi mana shu xolat bilan tushuntiriladi.

Hozirgi davrda ham testologiya nazariyasida taxminan 20-40-yillardagi xol saqlanib qolgan.

Angliyalik psixolog G.Ayzenk esa inson intellektini aqliy jarayonlarning kechishi tezligiga tenglashtirib qo'yadi.

Amerikalik psixologlar R.Kettell va D.Karl intellektni tashkil qiluvchi 2 ta tarkibni ajratib ko'rsatadilar.

“Flyuidli” va “Kristallashgan”.

Intellektning “F” tarkibi bilan irsiy alomat belgilangan va inson faoliyatining hamma sohalarida namoyon bo'ladi. hamda o'zining yuqori darajasiga ilk bolalik yoshida o'sib o'tgandan keyin erishadi.

Intellektning “K” tarkibi shaxsning hayoti davomida orttirilgan ko'nikma va malakalarning yig'indisidan iboratdir.

Shuni alohida takidlash kerakki, bu modelda “K” intellekt butunlay irsiy determinasiyaga ega degan tushunchadan o'zoqlashganligini bildiradi.

IQ- *Intellekt* lar *qg'otient*- intellekt koeffisienti xronologiyaga nisbatan aqliy yoshini o'zida mujassamlashtiradi.

hozirgi davrda testologlarning o'zlari turli testlardan olingan IQ ni bir-biri bilan taqqoslash noto'g'ri ekanligini tan olmoqdalar.

Yu.Gutke: "Turli testlardan olingan IQ ni bir-biri bilan taqqoslash qiyin narsadir, chunki har xil testlarning asosida turli intellekt konsepsiyalari yotadi va testlarga esa funksiyalar kiritiladi".

Hozirgi testologiyada yangi sistemadagi testlarning "valid"ligini asoslash uchun ularni mumtoz tizimga taqqoslaydilar. "Eski" va "yangi" testlar bir guruhdagi kishilarga tavsiya qilinadi va agar ular testlardagi natijalar har xil sinaluvchiga mos kelsa, tushganligi aniqlansa, bunday "yangi" test validlikka ega, deb qabul qilinadi. Qadimgi testlar sifatida odatda Bine testlaridan foydalaniladi.

Hozirgi davrga kelib butun intellektual testlash tizimida krizis yuzaga keldi.

Testologiya va psixologiya o'rtasida chuqurlashib borayotgan o'zaro inkor sabablarini tahlil qilish jarayonida 30-yillar psixologiyasidagi A.S.Vigotskiy so'zi bilan aytganda "psixologik krizisni bosib o'tishi maqsadi muvofiqidir."

Krizis sababi-amaliy psixologiyaning rivojlanishi va butun metodologiyaning amaliyot prinsipi asosida qayta qurilishi bilan, yani uning tabiiy fanga aylanishi bilan bog'liqdir.

"Bu prinsip psixologiyaga tazyiq o'tkazib va uni 2 qismga bo'linishiga majbur qiladi"-deb yozadi u, o'z ishlarida. Texnologiyadagi krizis oqibatida monometriyaning mustaqil amaliy tadqiqot sohasiga ajratib chiqishi sodir bo'ladi.

Ayrim testologlar (testdan o'tkazish) prosedurasini yuqori darajaga ko'tarishga harakat qiladilar, bunda ular matematik va statistik metodlardan nafaqat test sistemalarini tashkil qilishda, balki shu bilan

birga bu testlar asosida yozuvchi intellekt modelidan ishlab chiqishda undan keng foydalanishga harakat qiladilar.

SHunday qilib, testlashtirishda, intellektni tushuntirishda va baholashda faktorli analiz metodidan foydalanadigan yo'nalish keng rivoj topdi.

Bu yo'nalishning namoyondalari Spirmenning ishlariga tayanadilar.

Faktorli (analiz namoyondalari) testologiyada shunday ko'zatishlarga asoslanadilarki, natijada ayrim shaxslar bir xil testlarni yaxshi bajarsalar-da, lekin boshqalarini echishda muvaffaqiyatsiz harakat qiladilar.

Demak, turli testlarni bajarishda intellektning har xil komponentlari ishtirok etadi. SHunday qilib, intellektning har bir komponenti yoki faktor, "test yoki malum turdagi vazifani bajarishga zarur bo'lgan o'ziga xos takrorlanmas qobiliyat bo'lib" va har bir "faktor shunday xususiyatlari bilan xarakterlanadiki, natijada ular u yoki bu xildagi testlarda umumiy bo'lib hisoblanadi". Bu holdagi intellekt faktorlarining tushunilishi uni aniqlash usullaridan kelib chiqadi.

Sinaluvchilar guruhiga bir qator testlar beriladi. Bundan keyin turli testlarni bajarish natijalari o'rtasidagi bog'liqlik koeffisienti (koeffisient korrelyasii) hisoblab chiqiladi. Agarda bunda bir nechta testlar o'rtasida yuqori darajadagi bog'liq mavjud bo'lsa, bu testlarni bajarishda yagona faktor qobiliyat ishtirok etganligi haqida fikr bildiriladi. Bundan keyin esa ajratib ko'rsatilgan faktorga malum nom beriladi.

Agarda bir nechta faktorlar o'zaro yuqori korrelyasion bog'liqlikka ega bo'lsa, u holda ularni ikkinchi bor faktorli analizga qo'yishadi.

Olingan "ikkinchi qator faktori" deb ataluvchi Spirmenning general faktoriga to'g'ri keladi.

hozirgi davrda Gil'ford tomonidan yuqorida berilgan usul yordami bilan eksperimental tarzda intellektning 120 dan 90 faktori ajratib ko'rsatilgan.

Sinaluvchining intellektual rivojlanganligi haqidagi ma'lumotni olish Gil'ford bo'yicha, intellektni tashkil qiluvchi hamma faktorlar shakllanganlik darajasini aniqlash lozim. Buning uchun ularga bir qator testlar havola qilinib, ularning har qaysi faktorlardan bittasi rivojlanganlik darajasini o'lchash uchun belgilangan.

Gil'fordning intellekt xarakteristikasi va uni o'lchashishga yondoshishini tahlil qilgan, ko'pgina tadqiqotchilar uning pozitiv tomonlarini takidlaganlar. L.I. Ansiferova ko'rsatgandek, "faktorli analiz intellektual faoliyatning yangi tomonlarini ilgari suradi, bu esa oldin shakllangan tushunchalarga psixologik tadqiqotlar doirasida yana ham chuqurroq yondashishga imkon beradi.

Bundan tashqari, Gil'ford ishlari hozirgi testologiyadagi, inson intellekti modelini yaratuvchi unchali ko'p bo'lmagan qiyinchiliklardan biri hisoblanib, intellektual testlarni yaratishda asos bo'lib xizmat qiladi.

SHu bilan birga bu intellekt analizi va diagnostikasi metodini tashkil qiluvchi komponentlarining ko'pgina zaif tomonlari mavjuddir.

Avvalo, Gil'ford yondashishining empirizmini takidlash joiz. Intellektni faktorlarga ajratib turib, Gil'ford sinaluvchilarning turli xil intellektual testlar bajarishi natijalarining korrelyasiyasiga asoslanadi. Bunga esa Nebilisin takidlaganidek, subektivizm muqarrardir, u

boshlang'ich testlarni tanlashda ham, olingan natijalarni tahlil qilishda ham namoyon bo'ladi.

Buning isboti sifatida testologiyadagi faktorli yondashishning yirik namoyondasi L. Terstounning tadqiqotlari xizmat qilishi mumkin.

Terstoun Gil'ford foydalangan matematik metodlardan foydalangan holda intellektning modelini yaratdi. U Gil'forddagidek 120 emas, balki 7 faktordan iboratdir:

1. Fazoviy qobiliyat.
2. Idrokning tezligi.
3. Sonli materialni o'zlashtirish engilligi.
4. So'zlarni tushunish.
5. Assosiativ xotira.
6. Nutqning o'ynoqiligi.
7. Tushunish yoki mulohaza qilish.

Shunday qilib, Gil'ford to'zgan intellektning modeli ko'p jihatdan ihtiyoriy xususiyatga ega.

Hatto shuni Gil'fordning o'zi tan oladiki, "obrazli elementlarni bilish" deb ajratilgan faktor aslini olganda o'ziga xos 3 xususiyatdan tashkil topgan: kinestetik formalarni tanish, tovush obrazlarini idrok qilish, tanish obrazlarni qayta tanish.

Boshqa tomondan, Gil'ford ajratgan faktorlar amalda bir qobiliyatni namoyish qilishi mumkin.

Gil'fordning tafakkur "faktor" larini o'lchash uchun yaratgan testlari ham ko'p darajada subektiv xarakterga egadir, chunki inson intellektining yaqqol ajratilmagan xarakteristikani o'lchaydi. haqiqatdan Gil'ford testlari divergent tafakkurga Toranson va

Djeksonlar tomonidan ishlab chiqilgan shu kabi testlarga bilan juda sust korrelyasiyaga ega.

Shunday qilib, Gil'ford yondoshishidagi asosiy kenglik, bu o'z "intellekti strukturasini" matematik hisoblash yordamida aniqlangan bo'lib, tashqi korrelyasiyalar asosida qurib, topilgan intellekt "faktor"larning o'ziga xosligi, mohiyatini, uning ichki psixologik bog'ligini ochib berishga harakat qilmaydi.

Shunday qilib, faktorli yondashish testologiyada ko'p uchraydigan kamchiliklarini bartaraf qila olmaydi, chunki ularda eng asosiy intellekt tushunchasining nazariy jihatdan ishlab chiqilmaganligidir.

Ko'pgina g'arbning progressiv psixologlari test to'zishning statistik metodlarini yaxshilash va ularni ishlab chiqishning metodlarini mukammallashtirish bilan cheklanib qolmasdan, balki testlarning nazariy asoslarini tubdan qayta ko'rib chiqishni taklif qiladilar.

Bu o'rinda M. Koul va S. Skribnerlarning ishlari katta qiziqish uyg'otadi. Turli madaniy sharoitlarda yashayotgan odamlarni bilish faoliyatining o'ziga xosligini o'rgana turib, mualliflar bu ularning bilish qobiliyatlarini baholashda testlardan foydalanmaslikni maqul ko'radilar.

Ular ayni bir xil masalalarning muvaffaqiyatli bajarilishi, sinaluvchilar yashayotgan real sharoitga bog'liq ekanligini ko'rsatib beradilar. Avtorlar u yoki bu masala echilganligining natijasini emas, balki uni echish jarayoni o'zini, subektning muammo hal qilish jarayonida qo'llaydigan usullarni o'rganish muhim, deb bilishlari prinsipial jihatdan alohida ahamiyatga egadir.

Testologiyani qamrab olgan krizis uning asosida yangi yo'nalishlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Avvalo kognitiv pozisiya doirasida vujudga kelgan yo'nalishni aytib o'tish kerakki, uning namoyondalari (R.Gleyzer, Dj.Kerrol, S.Lansberg, D.R..Peligrino, N.Frost, E.Xant, V.Estes va boshqalar.) intellektual testlarning har biri individning qobiliyati va bilimiga qo'yadigan talablar nuqtai nazaridan tahlil qiladilar.

Bu bilan testning haqiqiy validligi, uning diagnostika qilishiga qaratilgan mazmun aniqlanadi. Bu yo'nalish namoyondalarining takidlashicha, ishning muvaffaqiyatli ketishida bu kabi izlanishlar psixometrik xulosalarning tabiatini o'zgartirish imkoni tug'iladi. Statistik baholarning o'rniga korreksion amallar qilish borasida muayyan talablar ilgari suriladi. Shu vaqtgacha bir qancha tadqiqotlar o'tkazilgan bo'lib, ularda bir qator intellektual testlarning asosida yotuvchi qobiliyatlarning mashqlar asosida erishilishi mumkinligini ko'rsatilgan:

Bu ishlar intellektual testologiyaning kriterial-orientir (mezoniy mo'ljal) uning qayta qurilishida birinchi qadam bo'lib hisoblanadi. Bu tipdagi testlashning farq qiluvchi tomoni shundaki, bunda qandaydir muhim mazmunli soha (bilimlar va ko'nikmalar) va test to'zilmasi tiklab olinadi, undagi vazifalarining har biri- bu mazmunli sohaning malum tomonini diagnostika qilishga yo'naltirilganligidir.

Kriterial-orientirlangan testlash individning bilimlarni o'zlashtirish darajasini aniqlashga qaratilgan pedagogik testlarda keng qo'llaniladi.

Kriterial-orientir yondashish asosida yaratilgan test individ aqliy darajasi bilan boshqa odamlar orasida qanday o'rin egallaganini ko'rsatibgina qolmasdan, balki individ aqliy rivojlanishi haqida ahamiyatga molik tushuncha berishi mumkin.

Testologiyadagi yangi bir yo'nalish qiziqarli va kelajagi porloq, deb qaraladiki, ularning namoyondalari intellektual testlar sistemasini aqliy rivojlanishning ontogenezdagi psixologik nazariyasiga asoslangan holda yaratishga harakat qiladilar. Bunda J.Piaje nazariyasi asos qilib olinadi. Oldindan shuni aytish kerakki, bu harakatlar muvaffaqiyatsiz tugadi.

Jumladan, amerikalik tadqiqotchi R.Taddenxem J.Piajening operasiyagacha bo'lgan intellektdan konkret operasiyalar darajasiga o'tishdagi bir qancha vazifalarni standartlantirish bo'yicha ish olib bordi va ularni bajarish uchun bolalarga havola qilindi. Olingan natijalarni baholash jarayonida u quyidagilarni takidlaydi: "O'ta qarama-qarshilik, yoinki vazifalar o'rtasidagi mustaqillikni ko'rib, biz juda hayron qoldik..., bu vazifalarning hammasi rivojlanish uchun berilgan bosqichiga qabul qilingan bo'lsada, lekin ular o'rtasida bog'liqlikning yo'qligi qonun sifatida qaralardi. Vazifalarning formal tafakkurda ishlatilganligida bu xildagi natijalar Britaniya intellekt maktabida va bir qancha boshqa tadqiqotlarda ham olingan.

Gorizontal dekolyar faktlarini analiz qila turib, Taddenxem fikricha, ular "aqliy yoshga xos, yagona rivojlanish bosqichida turgan har bir bolani qarab chiqish va uning ko'rsatkichlari asosida har qanday vazifaning echilishini oldindan aytib berish haqidagi o'ylarni puchga chiqaradilar.

Biz yuqorida aytib o'tgan hamma testologiyaning rivojlanishidagi hozirgi zamon yo'nalishlari ijobiy xarakterga egadir, chunki ular yoki bu darajada testologiyaga xos bo'lgan empirizmdan intellektual rivojlangan, manoli, sifatli psixologik talqinga o'tganligi bilan tavsiflanadi.

Biroq sanab o'tilgan ijobiy tendensiyalar bilan bir qatorda, unga qarama-qarshi bo'lganlari ham borki, ularning namoyondalari aslini olganda testologiya bilan psixologini butunlay ikkiga ajratishga chaqiradilar. Bunday tendensiyaning yirik namoyondalaridan biri-G.Ayzenkdir. Uning urni quyidagilardan iborat:

Individ aqliy rivojlanish darajasining 80% i genetik jihatdan va faqatgina 20% i talim va tarbiya bilan belgilanadi.

Genetik jihatdan berilgan odamlar orasidagi intellektual farqlar fikriy jarayonlarning tezligini ifodalaydi:

“Oddiy IQ-test bilan talab qilinadigan odamlar o'rtasidagi bilim va malakalar miqdorining farqi, ularning tashqi dunyodan informasiya olish va foydalanish tezligi farqi bilan tushuntiriladi”.

G.Ayzenk bir qator tadqiqotlarni ko'rsatadiki, ularda individ EEG potentsiali uning intellekt rivojlanishi darajasi bilan tushuntirishga harakat qilinadi. Jumladan, F.CHalke va Dj.Ertp tadqiqotlarida ko'rish stimuli yuzaga keltirgan latent davri (aqliy rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, latent davri shunchalik qisqa) va sinaluvchilarning aqliy darajasi o'rtasida bog'liqlik aniqlangan.

Xuddi shu kabi natijalar D.Xendrikson tadqiqotlarida eshitish stimullaridan foydalanilganda olingan: bundan tashqari, kutilmagan stimulgacha kelgan amplitudaning intellekt rivojlanish darajasi

bilan ijobiy bog'liqligi mavjud ekanligi aniqlangan. SHu bilan birga, Ayzenk shuni tan olishga majburki, boshqa tadqiqotlarda (E.Beks, R.Dastmen, R.Injel, L.Roudes, N.Xenderson va boshqalar) o'zgacha natijalar olinganki, ayrimlari yuqoridagilarga butunlay qarama-qarshidir. Biroq u yoki bu natijalarni eksperimental tadqiqotlarning engil-elpi o'tkazilganligi natijasi deb tahlil qilgan holda tashlab yuboradi.

Aqliy rivojlanish darajasi va yuzaga kelgan potensial tasdiqlovchi, hamda bu bog'liqlikni neyron mexanizmlari darajasida tushuntiruvchi 3 ta konsepsiya diqqatni jalb qiladi. E.SHafer konsepsiyasi, M, quyidagilardan iboratdir:

Atrof-muxit stimuliga "javob" berishda ko'p bo'lmagan neyronlar harakatga keladiki, bunda stimul tanish bo'lsa, aksariyat neyronlar harakatga keladi. SHunday qilib, "adaptasiyaga yuqori neyronli qobiliyatli" individ (va bundan, yuqori intellektga ega) kutilgan stimulga yuzaga kelgan potensialning nisbatan kam amplitudasi va kutilmagan stimulga yuzaga kelgan potensialning odatdagidek amplitudasini beradi.

Psixologik-pedagogik diagnostikaning o'ziga xos, xususiy metodlari hozirgi bosqichda unchalik shakllanmagan. Buning asosiy sababi pedagog-diagnost, o'zining amaliy psixologik diagnostik faoliyatida shu vaqtgacha psixologiyada ko'llanib kelayotgan psixodiagnostik metodlardan va pedagogikaning tadqiqot va o'quvchilarni o'rganish metodlaridan foydalaniladi. Ijtimoiy muxit, ijtimoiy omillarni o'rganishda esa sosiologiyada, iqtisodiyotda mavjud bir qancha metodlardan foydalanish mumkin. Keyingi yillarda psixologik-pedagogik diagnostik

foydalanishi mumkin bo'lgan metod va metodikalar soni ko'paymoqda, shu bilan birga uning o'ziga xos maxsus metodlari ham shakllanmoqda. Bunga misol qilib "Psixologik-pedagogik konsilium" metodikasini keltirish mumkin (bu metodikani hozirgi vaqtgacha metodikada qo'llanilib kelayotgan pedagogik konsilium bilan adashtirmaslik lozim).

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqqan holda, biz psixologik-pedagogik diagnostikaning metodlariga batafsil to'xtalib o'tmaymiz, faqat ularning bazilarining nomlarini ko'rsatib o'tish bilan cheklanamiz. Ularga quyidagilar kiradi:

1) turli reja, dastur, maqsad va mezonlarga ega bo'lgan ko'zatish metodlari guruhi;

2) diagnostik suhbatlar;

3) diagnosik surovnomalar;

4) diagnostik interv'yu;

5) barcha tipdagi anketalar;

6) turli psixodiagnostik testlar;

7) o'quv guruhining xususiyatlarini o'rganish metodlari;

8) pedagogik testlar, shu jumladan didaktik testlar;

9) o'quv hujjatlarini tahlil qilish, shu jumladan kontent-analiz metodi;

10) turli xildagi jamoatchilik fikrini o'rganishga mo'ljallangan metodlar va hokazo.

Hayotiy va pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, diagnostik faoliyat bilan shug'ullanmoqchi bo'lgan pedagog, bazi hollarda amaliyotchi-psixolog ishni o'zida mavjud metodikalardan kelib chiqib,

shu metodika yordamida tadqiqot, tekshirish o'tkazish, malumot yig'ishdan boshlaydi. Keyin esa olingan natijalarni hayotga moslashtirishga harakat qilib, o'z ishining amaliy ahamiyatini ko'rsatishga harakat qilinadi. Bunda ish uslubining asosiy kamchiligi shundaki, bazida juda mukammal, o'ta ilmiy, amaliy asoslangan metodikalar aniq pedagogik faoliyatning maqsad va vazifalariga mos kelmasligi, ulardan yiroqligi sababli kutilgan natija bermaydi. Pedagogning diagnostik faoliyatining samaradorligi, muvaffaqiyati tanlangan va qo'llanilgan metodikaning "noyobligi" bilan emas, balki bu metodikaning shu muhitga, shu davrda o'rganilayotgan aniq maqsadga, vazifaga mosligi bilan belgilanadi. Shuning uchun ham har qanday diagnostik faoliyat nimani yoki kimni, qaysi maqsadlarda o'rganish, olingan natijalardan qanday foydalanishimizni anglashdan boshlanishi shart. Boshqacha qilib aytganda, pedagogning diagnostik faoliyati quyida ko'rsatilgan bosqichlarda, ketma-ket olib borilishi kerak.

Pedagogning diagnostik faoliyati bosqichlari

1. Diagnostik faoliyat obekti, maqsadi va vazifalarini aniqlash.
2. Diagnostika obektini o'rganishning mezonlari va ko'rsatgichlari (indikatorlari)ni belgilash.
3. Diagnostik faoliyat vazifasini bajarish uchun zarur bo'lgan metodikalar tanlash.
4. Tanlangan metodikalar yordamida informasiyalar yig'ish (tadqiqot o'tkazish).
5. Olingan natijalarni sifat va miqdor jihatdan qayta ishlash.

6. Pedagogik diagnoz ishlab chiqish va xulosalar chiqarish.
7. Pedagog prognoz ishlab chiqish.
8. To`zatish va yordam berish yo'llari, usullari va rejasini yaratish.

Psixologik-pedagogik diagnostika pedagogik jarayonning barcha sohalarida qo'llaniladi uning tarmoqlari, sohaları, qo'llash metodlari turli-tumandir. SHu sababli kichik hajmdagi qo'llanmada uning barcha tomonlarini qamrab olishning imkoni yo'qligini hisobga olgan holda biz psixologik-pedagogik diagnostikaning masalalaridan biri, o'quvchilarning mehnat malakalari va ko'nikmalarini o'rganish masalalariga to'xtalib o'tamiz.

AQLIY TARAQQIYOT KO'NIKMALARINI O'RGANISH MASALALARI

Ko'p yillik ko`zatishlar va pedagogik tajribalar, ilmiy adabiyotlar taxlili shuni ko'rsatadiki, o'quvchining aqliy rivojlanish darajasini pastligi yoki ularda malum o'quv malakalarning rivojlanmaganligi, past o'zlashtirishga, o'quvchining kasbga, ilmga qiziqishining pasayishiga olib keladi. SHuning uchun o'quvchining intellektual rivojlanish darajasini, ularda mavjud o'quv malakalarini o'rganish, kamchiliklarni to`zatish, maxsus o'quv va mehnat malakalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan ishlar o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi. hozirgi vaqtda pedagoglar va pedagogik psixologiya mutaxassislari oldida ikkita o'zaro o`zviy bog'liq muammo-o'quvchining talim olishga

bo'lgan qobiliyatini va o'zlashtirishning pastligi sabablarini, ular orasidagi bog'lilik o'rganish dolzarb bo'lib turibdi.

Agar o'quvchining talim olishga bo'lgan qobiliyatini alohida o'quv fanlari bo'yicha o'quv materialini asosida to'zilgan metodika yordamida aniqlansa, uning faqat shu o'quv predmeti (fizika, geometriya, chet tili) bo'yicha talim olishga bo'lgan qobiliyati aniqlanadi. Masalan vazifalarning barchasi matematika fanidan to'zilsa, o'quvchining matematika fanidan qanday bilimga egaligini, ehtimol unda qanchalik shu fanni o'zlashtirishga imkoniyat va bilim borligini ko'rish mumkin. Bunday metodikalarning qo'llanilish sohalari, chegaralari va qo'llanilish muddatlari cheklangan. Diagnostikaning asosiy vazifasi faqatgina bir fandan emas, balki bir qancha fanlardan o'zlashtirishini, yomon o'zlashtirish sabablarini (agar shunday hol ro'y bergan bo'lsa) topishdangina iborat emas. Pedagog uchun o'quvchining haqqoniy o'quv imkoniyatlarining barcha qirralarini iloji boricha to'liq ochib berishga xizmat qiluvchi, har qanday sharoitda, qaysi predmetdan qanday mavzu o'tilganidan qat'iy nazar qo'llash mumkin bo'lgan metodikalar zarur.

Talim olishga bo'lgan qobiliyatni o'rganish metodlarida uchraydigan yana bir kamchiliklardan biri, ko'pchilik mavjud metodikalar o'quvchilarning talim olishga bo'lgan qobiliyatini o'rganish uchun ularning barchasi bir xil darajadagi dastlabki, boshlang'ich bilim darajasiga ega bo'lishini taqozo qiladi.

Ammo hayotda barcha o'quvchilar bir xil bilimga ega emas, ular turli tayyorgarlik darajasiga ega va bundan boshqacha bo'lishi ham mumkin emas. SHu sababli berilgan materialni bilmaslik past

o'zlashtirishning asl sababini ko'rsatmasligi mumkin. Bu boradagi muammolarni echish bevosita bizning vazifamizga kirmasa ham ularga bir oz to'xtalib o'tish lozim.

Malumki, ko'pchilik pedagoglar o'quvchilarning aqliy rivojlanishini baholashda qiynaladilar va buning oqibatida ularning ish faoliyatida talim jarayonida hisobga olinishi lozim bo'lgan muhim omil go'yoki chetda qolib ketadi.

Avvalombor shuni takidlab o'tish kerakki, o'quvchilarning aqliy rivojlanish darajasi ulardagi nazariy yoki amaliy bilim olishga bo'lgan qobiliyat yoki bilimning mavjudligi bilangina aniqlanmaydi. O'quvchining aqliy rivojlanish darajasi tafakkur jarayonlarining rivojlanganligi, o'quv materialining muhim va asosiy larni ajrata olishi, olgan bilim yoki hosil qilingan, o'zlashtirilgan ko'nikmani boshqa faoliyatga ko'chira olishi, turli nazariy bilimlarni amalda qo'llay olishi, mustaqil fikrlashi, xulosa chiqara olishi, texnik vazifalarni echa olishi (texnik tafakkur) kabi bir qancha belgilar bilan aniqlanadi. Shu sababli pedagoglar o'quvchining o'rganayotgan kasbi, qaysi o'quv predmetining muhimligidan kelib chiqqan holda uni baholashlari osonroq bo'ladi. Masalan, o'quvchining texnik tafakkurini baholashda uning tafakkurining obrazli komponentlari, predmet va vazifalarni fazoda idrok qila olishi, turli chizma, grafiklarni, sxemalarni tasavvurda tiklashi va real hayotda qanday ko'rinishga, qanday ishlashini tushunishi ko'p ahamiyatga egaligigiga etibor berish kerak. Texnik tafakkurning asosiy komponentlari tushunchalar, obrazlar, obrazli-harakatli va abstrakt (mavxum) tafakkurdir. Boshqacha qilib aytganda, pedagog o'quvchining o'quv malakalarni o'rganishda o'z faninig

xususiyatlaridan kelib chiqishi lozim. SHu bilan birga ular psixologiya fanida qo'llanilib kelayotgan oddiy, ammo samarali metodlardan foydalanishlari juda yuqori natija beradi. Quyida shundan metodikalardan bir guruhiga to'xtalib o'tamiz.

O'QUVCHINING O'QUV VA MEHNAT KO'NIKMALARINI O'RGANISH

O'quvchining o'quv va mehnat ko'nikmalari o'z ichiga uning o'z ishini rejalashtira olishi, o'z faoliyatini o'zi nazorat qila olishi, faoliyat suratini boshqara olishini oladi.

O'quvchining aqliy rivojlanish darajasini aniqlashda quyidagilarga etibor berish lozim:

- a) tafakkur jarayonlarining rivojlanganlik darajasi;
- b) tafakkur texnik faoliyatida yuzaga chiqadigan maxsus xususiyatlari;
- v) o'z faoliyatini rejalashtirishi va boshqara olishi;
- g) texnik vazifalarni echishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlarning mavjudligi.

O'quvchilarning aqliy rivojlanish darajasi, mehnat malakalari va ko'nikmalarini o'rganish uchun, qo'llash mumkin bo'lgan oddiy metodikalarga quyidagilar kiradi:

1. ORTIQCHA PREDMETNI TOPISH (VA OLIB TASHLASH).

Bu metodika o'quvchini tafakkurini analitik-sintetik xususiyatlarini, tahlil qilinayotgan materialni umumlashtira olish malakasining mavjudlik darajasini o'rganishga mo'ljallangan. Metodikani o'rganish uchun maxsus ravishda to'zilgan rasmlar majmuasidan foydalaniladi. Rasmlar majmuasini pedagogning o'zi ham o'z predmetiga moslab tayyorlashi

mumkin. Rasmda to'rtga predmet (masalan, soat, torozi, ko'zoynak, termometr) aks ettirilgan. Tekshiriluvchining vazifasi aks ettirilgan predmetlarning eng muhim belgilarini topish va shuning asosida "ortiqcha", boshqalarga mos kelmaydigan predmetni topish, qolgan uch predmetga esa umumiy nom berishdan iborat. Bizning misolimizda "ortiqcha" predmet-ko'z oynak. Qolganlari esa o'lchash asboblari.

2. ORTIQCHA TUSHUNCHANI TOPISH.

Bu metodika yuqorida qo'rsatilgan metodikaning verbal (so'zlar yordamida ifodalanadigan) varianti bo'lib o'quvchining mavhum va so'z-mantiq tafakkurini, abstrakt materiallarni umumlashtira olish malakasini o'rganishda qo'llaniladi. O'quvchiga bir qancha so'zlar majmuasi beriladi. So'zlar abstrakt so'zlar bo'lishi mumkin. Masalan: oliyjanoblik, to'g'riso'zlik, kamtarlik, ko'rolmaslik, botirlik. SHuningdek, vazifa narsa va hodisalarning nomlaridan iborat bo'lishi ham mumkin (soat, barometr, samolyot, termometr, sekundomer).Pedagogning o'zi ham o'z predmetiga oid so'zlardan vazifalar to'zishi mumkin. Bu holda fanga oid terminlar, fanda uchraydigan eng muhim predmet, detallarning nomidan foydalanish maqsadga muvofiq. Tekshiriluvchining vazifasi berilgan beshta so'zlar orasidan boshqalarga to'g'ri kelmaydigan "ortiqcha" so'zni topish, qolgan so'zlarga umumiy nom berishdan iborat. Vazifani to'g'ri bajarish uchun o'quvchi berilgan tushunchalarning eng muhim va umumiy belgilarini topishi, shu belgilar asosida ularni umumlashtirishi va ularga umumiy nom berishi lozim. SHundan keyingina o'quvchi ajratilgan (topilgan) muhim belgiga ega bo'lmagan, yani "ortiqcha" so'zni topadi.

Ortiqcha tushunchalarni topish bo'yicha misollar va uning bayoni.

Sizga beshta so'z berilgan. Ularning to'rtasi umumiy belgilari bilan birlashgan. Beshinchi so'z ularga to'g'ri kelmaydi. Uni topib tagini chizish kerak. Faqat bitta so'z ortiq bo'lishi mumkin xolos.

Misol.

A) tarelka, b) piyola, v) stol, g) kastyulka, d) choynak.

Uchinchi so'z esa mebelni bildiradi, shuning uchun tagiga chiziladi.

Keyingi misol.

A) yurmoq, b) saqramoq, v) o'ynash, g) o'tirish, d) yugurish.

To'rtta so'z xarakatni bildiradi. "o'tirish" esa tinchlik holatini bildirgani uchun tagi chiziladi.

Topshiriqlar to'plami:

1. a) old qo'shimcha, b) predlog, v) suffiks, g) qo'shimcha, d) ildiz.

2. a) to'g'ri chiziq, b) romb, v) to'g'ri burchak, g) kvadrat, d) uchburchak.

3. a) barometr, b) flyuger, v) termometr, g) kompas, d) azimut.

4. a) quldor, b) qul, v) dehqon, g) ishchi, d) kosib.

5. a) maqol, b) sher, v) poema, g) hikoya, d) povest'.

6. a) sitoplazma, b) ovqat, v) o'sish, g) ta`sirlanish, d) ko'payish.

7. a) yomg'ir, b) qor, v), qirov, g) do'l.

8. a) uchburchak, b) bo'lak, v) o`zunlik, g) kvadrat, d) aylana.

9. a) peyzaj, b) mozaika, v) but (ikona), g) freska (devorga solingan rasm), d) mo'yqalam.

10. a) ocherk, b) roman, v) hikoya, g) syujet, d) povest'.

11. a) paralel', b) karta, v) meridian, g) ekvator, d) qutb.

12. a) adabiyot, b) fan, v) rassomlik, g) memorchilik, d) badiiy xunarmandchilik.
13. a) o`zunlik, b) metr, v) vazn, g) hajm, d) tezlik.
14. a) karbanad angidrid gazi, b) yorug'lik, v) suv, g) kraxmal, d) xlorofil.
15. a) kirish, b) kul'minasiya, v) informasiya, g) yakun, d) xotima.
16. a) tezlik, b) tebranish, v) kuch, g) og'irlik, d) zichlik.
17. a) Kuba, b) YAponiya, v) V'etnam, g) Buyuk Britaniya, d) Islandiya.
18. a) tovar, b) shahar, v) yarmarka, g) natural xo'jalik, d) pul.
19. a) tasvir, b) taqqoslash, v) xarakteristika, g) ertak, d) kesatish.
20. a) aorta, b) vena, v) yurak, g) arteriya, d) kapillyar.

Topshiriqlar to'plamining kaliti.

1-b	5-a	9-d	13-b	17-v
2-v	6-a	10-g	14-g	18-g
3-d	7-v	11-b	15-v	19-g
4-a	8-v	12-b	16-b	20-v

O'quvchining o'quv materialini yaxshi tushunishi va o'zlashtirishi tafakkurning taqqoslash jarayonining rivojlanganligiga ham bog'liq. Uy vazifalarini mustaqil ravishda muvaffaqiyatli bajarilishida analiz, umumlashtirishdan tashqari, tafakkurning taqqoslash jarayoni ham katta ahamiyatga ega. Taqqoslash predmet va narsalar orasidagi o'xshashliklar va farqlarni topishni taqozo qiladi. Shu sababli pedagog o'quvchida taqqoslash jarayonining qanchalik darajada rivojlanganligini o'rganishi lozim. Buning uchun quyidagi oddiy metodikalardan foydalanishni tavsiya qilamiz.

3. TUSHUNCHALARNI TAQQOSLASH

Bu metodika o'quvchidagi elementlar fikrlash ko'nikmasining mavjudligini aniqlash imkonini beradigan sodda metodikalar. Metodika taqqoslash orqali berilayotgan so'zlardagi o'xshashlik va fikrlarni aniqlashga yo'naltirilgan. O'quvchiga bir qancha taqqoslash imkoniyati bor so'zlar beriladi. So'zlar majmuasining orasida taqqoslash mumkin bo'lmagan, yani umumiy belgiga ega bo'lmaganlari ham qo'shiladi. Masalan: "ko'l-daryo", "daraxt-yog'och", "ruchka-qalam", "qayiq-ko'prik", "temir-sut". O'quvchining vazifasi berilgan so'zlarning umumiy, o'xshash tomonlarini va ular nimasi bilan bir-biridan farq qilishini ko'rsatish.

1. Topshiriq bo'yicha misollar va uning bayoni. Topshiriqlar savol xarakteridagi gaplardan iborat. Ularning har birida bittadan so'z etishmaydi. Siz tavsiya etilgan bosh so'zdan berilgan gapga mos keladiganning tagini tizishingiz kerak. Faqat bitta so'zning tagiga chiziladi.

Misol.

Mazmun jihatdan "biografiya" so'zi bilan qaysi so'z bir xil?

a) tasodif, b) qahramonlik, v) tarjimai hol, g) kitob, d) yozuvchi.

Bu erda "tarjimai hol" so'zi to'g'ri hisoblanadi. SHuning uchun ham uning tagiga chiziladi.

YAna misol.

"salbiy" so'ziga qaysi so'z teskari (zid) ?

a) muvaffaqatsiz, b) baholi, v) muhim, g) tasodifiy, d) ijobiy.

Bu o'rinda to'g'ri javob "ijobiy" so'zi bulgani uchun, uni tagiga chiziladi.

1 “a” topshiriqlar to'plami?

1. Ism va sharifning bosh harflari nima deyiladi?

a) to'g'ri, b) inisial, v) dasxat, g) indeks, d) anagramma.

2. Insonparvar degani bu:

a) jamoatchi, b) odamiy, v) yuksak kasbli, g) tajovo`zkorlik, d) kalondimog'lik.

3. Tabiyat va jamiyat haqidagi qarashlar tizimi nima deyiladi?

a) orzu, b) baholash, v) dunyoqarash, g) saviya, d) illyuziya (aldanish)

4. Mazmun jihatdan “demokratiya” so'zi bilan qaysi so'z bir xil..

a) bosh-boshdoqlik, b) yakka hokimiyatchilik, v) xalq hokimiyati, g) sulola, d) sinflar.

5. Eng yaxshi hayvon zoti va o'simliklar navini yaratadigan fan nima deyiladi?

a) bionika, b) ximiya, v) seleksiya, g) bataniqa, d) fiziologiya.

6. Kitob, maro`za, nutqning qisqacha bayon etish, yozib olish nima deyiladi?

a) abzas, b) sitata, v) rugin, g) parcha, d) konspekt.

7. O'qimishli, chuqur va keng bilimlik nima deyiladi?

a) ziyolilik, b) tajribalilik, v) bilimdonlik, g) talantlilik, d) o'zini aqilli hisoblash.

8. Borliqqa qiziqishning yo'qligi unga aralashmaslik nima deyiladi?

a) mulohazakorlik, b) sustlik, v) kiborlik, g) zidlik, d) shavqatsizlik.

9. Inson hayoti va faoliyatining biron-bir sohasiga taaluqli qonunlar majmuasi nima deyiladi?

a) revalyusiya, b) qaror, v) tradisiya, g) kodeks, d) loyixa.

10. “Ikkiyuzlamachi” tushunchasiga qarama qarshi bo'lgan so'z bu:

a) samimiylik, b) zid, v) soxta, g) xushmuomala, d) qatiyatli.

11. Agar bahs bir-biriga yon berish bilan tugasa, uni nima deyiladi?

a) kompromiss, b) muloqat, v) birlashish, g) mo`zokara, d) zid fikr.

12. Ijtimoiy ongda ruhiy hodisani aks etilishi nima?

a) psixika, b) axloq, v) tabiat, g) jamiyat, d) sanat.

13. "Birday" tushunchasiga qaysi so'z teskari?

a) bir xil, b) yagona, v) salobatli, g) har xil, d) ajratilgan.

14. Qaramlikdan, hurofotdan qutilish, huquqqa tenglashish nima deyiladi?

a) qonun, b) muxojirlik, v) maslik, g) harakat, d) ozodlik.

15. "Oppozisiya" degani:

a) qarshi harakat, b) kelishish, v) faqr, g) siyosat, d) qaror.

16. "Sivilizasiya" degani bu:

a) farmasiya, b) ibtidoiy, v) ishlab chiqarish, g) madaniyat, d) muloqat.

17. Mazmun jihatdan etakchilik so'zi bilan qaysi so'z bir xil?

a) ixtiro qilish, b) g'oya, v) tanlash, g) birinchilik, d) rahbarlik.

18. Koalisiya degani bu:

a) raqobat, b) siyosat, v) dushmanlik, g) munosabatni o`zish, d) birlashish.

19. Mazmun jihatdan "al'turizm" so'zi (boshqalarga g'amxo'rlik ko'rsatuvchi kishi)

a) insonparvarlik, b) o'zaro aloqa, v) xushmuomalalik, g) xudbinlik, d) odoblilik.

20. Taraqqiyotga ishonchsizlilik bilan qaraydigan odam nima deyiladi?

a) demokratik, b) radikal, v) konservativ, g) liberal, d) anarxist.

1-topshiriqlar to'plamiining kaliti.

1-b	6-d	11-a	16-g
2-b	7-v	12-b	17-d
3-v	8-b	13-g	18-d
4-v	9-g	14-d	19-a
5-v	10-a	15-a	20-v

2-topshiriq misollar va uning bayoni

Blankaning chap tomonida turgan so'zga tavsiya etilgan to'rtta so'zdan mazmun jihatdan mos keladiganini, yani sinonim so'zini toping. Uni tagini chizishingiz kerak. Faqat bitta so'zni tanlash mumkin.

Misol.

Asr-- a) tarix, b) yuz yillik, v) voqea, g) jrayon.

To'g'ri javob "yuz yillik". SHuning uchun uni tagi chiziladi.

Yana misol.

Oldindan aytish - topshiriqlar to'plami.

1. Progressiv-a) zukko, b) ilg'or, v) chaqqon, g) qoniqtirish.

2. Anulerivanie-a) imzolash, b) bekor qilish, v) xabar, (annulyasiya)

g) kechiktirish.

3. Ideal-a) fantaziya, b) kelajak, v) donolik, g) mukammallik.

4. Argument-a) dalil, b) kelishib olish, v) baxs, g) jumla.

5. Mif-a) ibtido, b) ijod, v) rivoyat, g) fan.

6. Amoral-a) barqaror, b) murakkab, v) yoqimsiz, g) axloqsiz.

7. Analiz-a) faktlar, b) taxlil, v) tashqid, g) maxorat.

8. Etalon-a) nusxa, b) shakl, v) asos, g) namuna.

9. Sferik-a) o`zunchoq, b) sharga o`xshash, v) bo`m-bo`sh, g) hajmiy.
10. Sosial-a) yoqimli, b) ozod, v) rejalashtirilgan, g) ijtimoiy.
11. Gravitasiya-a) tortish, b) itarish, v) vaznsizlik, g) ko`tarish.
12. Sentimental-a) shoirona, b) ta`sirchan, v) quvnoqlik, g) g`alati.
13. Eksport-a) sotish, b) tovarlar, v) chetga chiqarish, v) savdo.
14. Effektivno`y-a) zarur, b) ta`sirli, v) qatiyatli, g) o`tkir.
15. Odob-a) etika, b) taraqqiyot, v) qobiliyat, g) huquq.
16. Modifikasiyalash-a) ishlash, b) ko`zatish, v) o`rganish, g) o`zgartirish.
17. Radikal-a) tabdan, b) javoban, v) oxiri, g) qoloq.
18. Negativ-a) muvaffaqiyatsiz, b) yolg`on, v) salbiy, g) extiyotsiz.
19. Subektiv-a) amaliy, b) iqtisodiy, v) shaxsiy, g) yashirin.
20. Agrar-a) mahalliy, b) xo`jalik, v) shaxsiy, g) dehqonlarga oid.

2- topshiriqlar to`plamining kaliti.

1-b	6-g	11-a	16-g
2-b	7-b	12-b	17-a
3-g	8-g	13-v	18-v
4-v	9-b	14-b	19-v
5-v	10-g	15-g	20-v

3- topshiriqlar bo`yicha misollar va uning bayoni.

Sizga uchta so`z tavsiya etiladi. Birinchi va ikkinchi so`z o`rtasida malum bog`lanish mavjud. Uchinchi so`z bilan tavsiya etilayotgan besh so`zning bittasida ham xuddi shunday bog`lanish mavjud. Ana shu so`zning tagini chizishingiz kerak.

Misol.

Qo'shiq-: kompozitor-samolyot.

a) aeroport, b) uchish, v) konstruktor, g) yoqilg'i, d) istemolchi.

To'g'ri javob "konstruktor" so'zi. SHuning uchun shu so'zning tagiga chiziladi.

Keyingi misol.

Yaxshilik: yomonlik-kun?

a) quyosh, b) tun, v) xafta, g) chorshanba, d) kecha-kundo`z.

Bu erda to'g'ri javob "tun" bo'lib, shu bois uning tagi chiziladi.

3 "a"- topshiriqlar to'plami.

1. Fel: tuzlamoq - ot?

a) o'zgartirmoq, b) yaratmoq, v) qo'llanmoq, g) turlamoq, d) yozmoq.

2. Sovuq: issiq-xarakat?

a) inersiya, b) osoyishtalik, v) molekula, g) xavo, d) o'zaro ta`sir.

3. Kolumb: sayoxat-zilzila?

a) kashshov, b) tog'larni xosil bo'lishi, v) vulkanning otilishi, g) qurbonlar, d) tabiiy xodisa.

4. Qo'shiluvchi: yig'indi-ko'paytiruvchilar?

a) farqi, b) bo'luvchi, v) ko'paytma, g) raqam.

5. Qoldiqlar: burjuaziya-qullar?

a) quldorlar tizimi, b) burjuaziya, v) quldorlar, g) yollanma ishlar, d) asirlar.

6. Qirqquloq: sporalar (kulsiz o'simliklarning urchish organi) qarag'ay?

a) shishka, b) tupgul, v) o'simlik, g) urug', d) qoraqarag'ay.

7. SHer: poeziya-hikoya?

a) kitob, b) yozuvchi, v) qissa, g) gap, d) proza.

8. Tog'lar: cho'qqi-iqlim?

a) rel'ef, b) temperatura, v) tabiat, g) geografiya, d) tenglik e) o'simliklar.

9. O'simlik: poya-xujayra?

a) yadro, b) xromosoma, v) oqsil, g) faerman, d) bo'linish,

10. Boylik: kambag'al-krepastnoy qaramlik?

a) krepastnoy dehqonlar, b) shaxsiy erkinlik, v) tengsizlik, g) xususiy mulk, d) feodal tizim.

11. Start: finish-muqaddima?

a) sarlavha, b) kirish, v) kul'minasiya, g) harakat, d) xotima.

12. CHaqmoq: yorug'lik-tortishish xodisasi?

a) tosh, b) harakat, v) og'irlik kuchi, g) og'irlik, d) er.

13. Iptidoiy jamoa to`zumi: quldorlik tizimi?

a) sosializm, b) kapitalizm, v) quldorlik, g) davlat, d) feodalizm.

14. Roman: bo'lim-sher?

a) poema, b) qofiya, v) band, g) ritm, d) janr.

15. Issiqlik: tirik organizm faoliyati-kislorod?

a) gaz, b) suv, v) o'simlik, g) taraqqiyot, d) nafas olish.

16. Figura: uchburchak-moddalar holati?

a) suyuqlik, b) harakat, v) temperatura, g) suv, d) molekula.

17. Atirgul: gul-kapitalistlar?

a) ekspluatasiya, b) ishchilar, v) kapitalizm, g) sinf, d) fabrika.

18. Atmosfera bosimining kamayishi: yog'ingarchilik-antisiklon?

a) ochiq, b) siklon, v) iqlim, g) namgarchilik, d) hizmat.

19. To'g'ri burchak: tekislik!-kub?

a) bo'shliq, b) qirra, v) balandlik, g) uchburchak, d) tomonlar.

20. Urush: o'lim-xususiy mulk?

a) feodallar, b) kapitalizm, v) tadbirkorlik, g) qullar, d) krepastnoy dehqonlar.

21. Son: miqdor-fel?

a) yurmoq, b) harakat, v) sifatdosh, g) nutq bo'lagi, d) tushamoq.

22. SHimol: janub yog'ingarchilik?

a) sahro, b) qutb, v) yomg'ir, g) qurg'oqchilik, d) iqlim.

23. Diametr: radius-doira?

a) yoy, b) segment, v) bo'lak, g) chiziq, d) aylana.

24. Epiteliy: (organizm sirtidan qoplab turuvchi to'qima):-sorta?

a) yurak, b) ichki organ, v) arteriya, g) vena, d) qon.

25. Bolg'a: qoqish-generator?

a) bog'lanish, b) ishlab chiqarish, v) ulamoq, g) o'zgartiramoq, d) isitish.

3 "a"-topshiriqlar to'plamining kaliti.

1-g	6-g	11-d	16-a	21-b
2-b	7-d	12-v	17-g	22-g
3-d	8-b	13-d	18-a	23-a
4-v	9-a	14-v	19-a	24-v
5-d	10-b	15-d	20-v	25-b

5-topshiriq bo'yicha misollar va uning bayoni

Sizga ikkita so'z tavsiya etiladi. Ular o'rtasida qanday umumiylik borligini aniqlash kerak. har bir misolda umumiy so'zlarning eng muhim umumiy belgilarini topishga harakat qiling. Berilgan juft so'zlarning yoniga o'zingizning javobingizni yozing.

Misol.

Qoraqarag'ay-qarag'ay.

To'g'ri javob "ignabargli daraxtlar" bo'ladi. SHu so'zni berilgan juft so'zlar yoniga yozish kerak.

Keyingi misol.

YOmg'ir-do'l.

To'g'ri javob "yog'ingarchilik bo'ladi." SHu so'zni yozish kerak.

5" a"-topshiriqlar to'plami

- 1.Osiyo-Afrika.
- 2.Bataniqa-Zoologiya.
- 3.Feodalizm-Kapitalizm.
- 4.Ertak-Doston.
- 5.Gaz-suyuqlik.
- 6.YUrak-arteriya.
- 7.Kopengagen-Magapura.
- 8.Atom-molekula.
- 9.Yog'lar-oqsillar.
- 10.Fan-sanat.
- 11.Barqarorlik-mardlik.
- 12.Amper-vol't.
- 13.Kanal-suv ambori.
- 14.Mazaika-(but) Ikona.

15. Bulutli-yog'ingarchilik.
16. Yig'indi-asar.
17. Kesatik-tarif.
18. Klassisizm-realizm.
19. Sunami-bo'ron.

5''a''-topshiriqlar to'plamining kaliti

1. Osiyo-Afrika, qit'a.
2. Botaniqa-Zoologiya. Triq tabiat haqidagi fan , biologiya.
3. Feodalizm-Kapitalizm, to`zum.
4. Ertak-doston. halq og'zaki ijodi, adabiyotshunoslik.
5. Gaz-suyuqlik, modda.
6. YUrak-arteriya. Qon aylanish organlari.
7. Kopengagen-Magapura. poytaxtlar.
8. Atom-malekula, zarra.
9. YOg'lar-oqsillar. Organiq moddalar.
10. Fan-sanat. madaniyat.
11. Barqarorlik-mardlik. Xususiyat.
12. Amper-Vol't. elektr o'lchami.
13. Kanal-suv ombori. Suv havzasi
14. Mozaika-ikona. Tasviriy sanat.
15. Bulutli yog'ingarchilik. iqlim.
16. Yig'indi-asar (proizvedenie) matematik faoliyat natijasi.
17. Kesatik-tarif taqqoslash (leteraturnoe priemi)
18. Klassisizm-realizm. davr.
19. Sunami-bo'ron. tabiiy ofatlar.

6-topshiriqlar bo'yicha misollar va uning bayoni

Sizga malum qoidalarga ko'ra tartib bilan berilgan qator raqamlarni tavsiya qilamiz. Sizning vazifangiz, mazkur qatorining davomi bo'ladigan raqamni aniqlab, uni yozishingiz kerak. Ayrim topshiriqlardagi yozilish tartib qoidasini topishingiz uchun ko'paytirish, bo'lish va boshqa amallardan foydalanishingizga to'g'ri keladi.

Misol

2, 4, 6, 8, 10 . . .

Bu qatordagi har bir raqam oldingisidan 2 ta ortiq. SHuning uchun keyingi raqam 12 bo'ladi. Uni yozish kerak.

Keyingi misol

9, 7, 10, 8, 11, 9, 12 . . .

bu qatorda navbati bilan ikki ayrilib, 3 qo'shiladi. Keyingi raqam 10 bo'lishi kerak. Uni yozishingiz zarur.

6 "a"-topshiriqlar to'plami

1!6	9	12	15	18	21
2!9	1	7	1	5	1
3!2	3	5	6	8	9
4!10	12	9	11	8	10
5!1	3	6	8	16	18
6!3	4	6	9	13	18
7!15	13	16	12	17	11
8!1	2	4	8	16	32
9!11	2	5	10	17	26
10!1	4	9	16	25	36

11! 1	2	6	15	31	56
12! 31	24	18	13	9	6
13! 17	171	57	54	18	15
14! 54	19	18	14	6	9
15! 301	294	49	44	11	8

6''a''-topshiriqlar to'plamining kaliti

- bunda sonlar ketma ketlikda har bir son boshlang'ich songa 3 sonini qo'shish bilan ortib boradi
- 1 ! 24
- 2 ! 3 -bu ketma-ketlikda boshlang'ich sondan undan oldingi juft sonini ayrib va bu juft songa oldingi juft son qo'shiladi.
- 3 ! 11 -bu sonlar ketma-ketligida songa avval 1 qo'shiladi, keyin hosil bo'lgan songa 2 qo'shiladi.
- 4 ! 7 -bu ketma-ketlikda avval 2 soni qo'shiladi va hosil bo'lgan sondan 3 soni ayriladi.
- 5 ! 36 -bu sonlar ketma - ketligida avval boshlang'ichsonga 2 qo'shiladi va chiqqan natijaga 2 ko'paytiriladi.
- 6 ! 24 -bu sonlar ketma-ketligida boshlang'ich sondan boshlab, avval 1, keyin 2 va hokazo ketma-ketlikda sonlar qo'shiladi.
- 7 ! 18 -bu sonlar ketma-ketlikda juft sonlar ketma-ketligi ayrilib toq sonlar qo'shib boradi.
- 8 ! 64 -bu sonlar ketma-ketligida har bir son 2 ga ko'paytirilib bormoqda.
- 9 ! 37 -bu sonlar ketma-ketligida har bir songa keyingi toq son

navbatma-navbat qo'shib bormoqda.

- 10! 49 -Avval 3. Keyin 5, 7, 9 . . . toq sonlar navbatma-navbat qo'shiladi.
- 11! 92 -Avval 1^2 keyin 2^2 va 3^2 navbatma-navbat sonlarning kvadrati qo'shiladi.
- 12! 4 -bu sonlar ketma-ketligida avval 7 keyin 6, keyin 5, 4, 3, 2, 1 sonlari ketma-ket ayrilib bormoqda.
- 13! 5 -Avval 3 soni ayrilib, chiqqan natija 3 ga bo'linadi va shunday davom etadi.
- 14! 2 -interpretasiya Sizga havola qilindi.
- 15! 4 -bu ketma-ketlikda 7 toq soni ayrilib 6 juft songa bo'linadi, keyin 5 ayrilib, keyin 4 ga bo'linadi.

O'quvchining mantiqiy fikrlashi va taqqoslashini o'rganish uchun esa quyidagi "Murakkab analogiya" metodikasi qo'llaniladi.

4. MURAKKAB ANALOGIYA

Bu metodika narsalar va xodisalar orasidagi murakkab mantiqiy bog'lanishlar va munosabatlarni tushunish darajasini aniqlashga yo'naltirilgan. Metodikada bir-biri bilan malum munosabatda bo'lgan so'zlar juftligi qo'llaniladi. Masalan: "yorug'lik-qorong'ulik", "qo'rqish-qochish", "dushman-raqib" va hokazolar. Barcha vazifalar ikki guruhga bo'linadi. Birinchi guruh-misol tariqasida juftliklar. Ikkinchi guruh esa-tekshiriluvchi baxolashi lozim bo'lgan juftliklardan iborat bo'lib, ular birinchi guruhdagi juftliklardagi munosabatlarni o'zida aks ettiradi. Ish quyidagi tartibda olib boriladi:

Ish boshida eksperimentator (pedagog) o'quvchi bilan birgalikda birinchi guruhdagi juftliklar orasidagi bog'lanishlarni tahlil qiladilar. Masalan; "yorug'lik-qornog'ulik"- qarama-qarshi tushunchalar, "qo'rqish-qochish"-sabab oqibat bog'lanishiga ega, "dushman-raqib"- sinonimlar va h.k. Vazifa tushunarli bo'lgach, o'quvchiga ikkinchi guruh juftliklar beriladi. O'quvchi berilgan ikkinchi juftliklar birinchi guruhdagi juftliklarning qaysi biriga mos kelishini ko'rsatish va tushuntirishi lozim. Masalan: "issiq-sovuq", "yaxshi-yomon", "o`zun-kalta" qarama-qarshilik xususiyatiga ega juftliklar bo'lib, "yorug'lik-qorong'ulik" juftligiga mos keladi, "dushman-raqib" juftligiga esa "juft-ikkita" kabilar kiradi. Agar tekshiriluvchi vazifalarni qiynalmay echa olsa, u narsa va xodisalar orasidagi murakkab bog'lanishlarni topa oladi.

5. ODDIY ANALOGIYA

Metodika oldindan berilgan (ko'rsatilgan) fikrlash usulidan foydalanib tushunchalar orasidagi mantiqiy bog'lanishlarni topishga yo'naltirilgan.

Metodika quyidagi toifadagi vazifalardan iborat bo'lishi mumkin:

elektr toki

bug'

sim

qozon, bug'lanish, suv, quvur, qaynash

Tekshiriluvchi chapda berilgan tushunchalar orasidagi bog'lanishni topishi va shu asosda o'ng tomonda, yuqori qatorda berilgan tushunchaga pastdan mos keladiganini topishi lozim.

Bizning misolimizda vazifaning to'g'ri echimi quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi; elektr tok bug` sim quvur

6. O'QUVCHINING O'QUV MATERIALIDAGI MUHIM va ASOSIY BELGILARNI AJRATA OLISHI

O'quvchining o'quv materialidagi muhim va asosiy belgilarni ajrata olish malakasi quyidagi usul yordamida aniqlanadi:

Tekshiriluvchiga ma`lum so'zlar qatori beriladi, masalan:

SHAXAR (avtomobil, bino, odam, ko'cha, velosiped);

KUB (burchaklar, chizma, tomonlar, tosh, yog'och);

BO'LISH (sinf, bo'linuvchi, qalam, bo'luvchi, qog'oz);

O'YIN (o'yinchilar, jarima, qoida, jazo, o'yingoh).

O'quvchining vazifasi qavs ichida berilgan beshta so'zlardan qavs tashqarisidagi katta harflar bilan yozilgan tushunchaning eng muxim, ajralmas xususiyatini aks ettiruvchi ikkitasini topishdan iboratdir.

7. O'QUVCHINING O'QUV MALAKALARINI O'RGANISH

O'quvchilarning o'quv malakalarini o'rganish quyidagi usullardan foydalanib amalga oshirilishi mumkin:

- a) "O'quv materialiga sarlavha qo'yish va asosiy ma`nosini qisqacha tushuntirib berish;
- b) "Matnni o'rganib unga reja to`zish";
- v) "Og'zaki javob rejasini yaratish";
- g) "Aniq mehnat faoliyatini rejalashtirish".

Biz yuqorida to'xtalib o'tgan barcha metodikalar bir-birini to'ldiruvchi metodikalar bo'lib, ularni ketma-ket yoki almashtirgan holda qo'llab borilsa, ular bir vaqtning o'zida ham diagnostik instrument, hamda o'quvchining tafakkurini rivojlantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Veksler metodi va uning moslashtirilgan varianti.

Intellekt va uni o'lchash

Intellekt tushunchasi sobiq sovet psixologiyasida umumtan olingan emas. Lekin S.L.Rubinshteyn (1973 y) fuqarolik huquqlarni bu termin orqali tushuntirgan. Uning mazmuni ham turlicha qabul qilinadi. Ba`zilar uchun bu shaxsning umumiy iqtidorlik ekvivalenti bo'lsa, (Rubinshteyn, Spirmen), boshqalar uchun yangi amaliy va teoretik bilimlarni egallash ramzi. (A.Bine, D.Veksler, L.M.Termin, R.L.Torndayk) va uchinchilar uchun barcha darajalardagi harakatlarning umumiy regulyatori (J.Piaje).

Intellekt tushunishda B.G.Anan'ev tomonidan original yondashuv taklif qilingan. B.G.Anan'ev inson rivojlanish potentsiallarining umumiy yig'indisida institutga alohida ahamiyat bergan. Intellektni u, bilish kuchlarining ko'p darajali tashkillanishi sifatida ko'rgan. Bu esa psixofiziologik jarayonlarni, shaxs holatlari va xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

Biz tomondan o'rganilgan aqliy harakatlar yig'indisini o'rgatish jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan intellektual faoliyat effektivligini aniqlash uchun etarli deb hisoblash mumkin. Ularni o'rganish ananaviy tarzda psixologiyada mentimetrik yo'nalishlar bilan bog'liq va konkretroq L.Bine, L.Termen, D.Veksler nomlari bilan bog'liq. Bu metodikalar nafaqat psixodiagnostik ahamiyatga, balki, o'lchash texnikasining taqqosiy portativligiga ham ega. Buni dala sharoitlarida keng qo'llash mumkin va o'z navbatida metodikani ajratib olishda ko'zga ko'rinarli rol o'ynaydi. Intellektga metodika tanlashda asosiy kriteriy bo'lib, ishonchlilik va D.Veksler (1955 y) metodikasining validligi.

Bu metodik eksperimental ma`lumotlarga taqqoslanish bilan isbotlangan. Ma`lumotlar boshqa kattaroq metodikalar va tekshiriluvchilarimizni. Oliy o`quv yurtida o`qishlari davomida davomiy ko`zatishlar orqali bizning kompleks tadqiqotlardan olingan.

Intellektga standartlashtirilgan Vekslarning metodikasi 11 ta turli-xil vazifalardan iborat, ulardan har-biri alohida metodikani ifodalaydi va ilgaritdan sobiq sovet va chet el psixologiyasida qo`llanilib kelingan, oxirgi paytda esa injener va mehnat psixologiyasida keng qo`llanilmoqda.

Veksler metodikasi katta yoshdagilarni butun kattalik davri (16 yoshdan 15 yoshgacha) mobaynida intellekt xususiyatlarini va o'zgarishlarini aniqlash uchun belgilangan.

Veksler umumiy intellektni ikki guruhda mavjudligini tan oladi: Verbal-6 va noverbal-5.

Verbal maktab

1. Umumiy xabardor bo'lishning subtesti.

Bu erda nisbatan sodda ma`lumotlar va bilimlar zaxirasi o'rganiladi, bunga muvofiq esda saqlab qolishning to'g'riligi, turg'unligi. Ma`lum darajada mazkur subtest savollari yordamida qiziqishlarni aniqlash mumkin. Eksperimental ma`lumotlar shuni ko'rsatadiki, umumiy xabardor bo'lish yoki o'tishi bilan susayishi qiyin bo'lar ekan hammasi bo'lib 29 ta savol taklif etiladi. To'g'ri javob uchun 1-ball.

Misollar:

- Rezina nimadan qilinadi?

- Nimaga, quyoshda to'q kiyimda och kiyimga nisbatan issiq bo'ladi?

- Gnoseologiya nima?

Funksiya:

Materialni o'zoq vaqt davomida xotirada saqlab turish. Assosiasiyalar va malaka tashkillanishi.

Natijaga ta'sir etuvchi faktorlar:

Madaniy muhit, qiziqishlar.

2. Umumiy tushunishlikning subtesti.

Subtest ifodalar ma'nosini tushunish qobiliyatini, fikr-mulohaza yuritish qobiliyatini, "sog'lom fikrni" o'lchaydi. Yana ijtimoiy, ma'naviy normalarni tushunish darajasi(ni) ifodalanadi. Tekshiriluvchidan berilgan holatni bir necha gaplar bilan adekvat echilishi talab etiladi. Veksler "sog'lom fikr" mukammal kompleksli funksiya, va bu erda nafaqat intellektual, balki emosional faktorlar ham ishtirok etadi. Yosh o'tishi bilan bu subtestga ko'ra ahamiyatli natijalar o'zgarishi ko'zatilmaydi, 14 ta savol taklif etiladi. Baho javobning to'g'riligiga ko'ra qo'yiladi: 0,1,2.

Misollar:

- "Temirni issig'ida bos" qanday ma'noni bildiradi?

- Nimaga kar bo'lib tug'ilgan odam gapirolmaydi?

Funksiya:

Abstrakt tafakkur. Bilimlar tashkillanishi. Tushunchalar shakllanishi.

Natijaga ta'sir etuvchi faktorlar:

Real holatlarga reaksiya. Diqqat hajmi.

3. Arifmetik subtest.

Bu subtestda arifmetik vazifalar seriyasini og'zaki echish talab etiladi. Vazifalarni echishiga qarab diqqatni konsentrasiyalash qobiliyati, sonli materialni qo'llashini engilligi haqida fikr yuritish mumkin. Arifmetik operasialarni miyada bajarish qobiliyati yosh o'tishi bilan keskin yomonlashmaydi. Baholashda faqat javobning aniqligiga qaralmaydi, vazifani echish uchun sarflangan vaqtga ham ahamiyat beriladi.

Misollar:

- Ikkita olma konservalangan bankalar narxi 31 tiyin. 12 ta bankaning narxi qancha bo'ladi?

- Sakkizta odam ishni 6 kunda bajara oladi. Ishni yarim kunda bajarish uchun nechta odam kerak bo'ladi?

Funksiya:

Xotirada (arifmetik operasialarni) saqlanib qolishi.

Natijaga ta'sir etuvchi faktorlar:

Asosiy arifmetik operasialarni egallash imkoniyati.

4. O'xshashlik o'rnatish subtesti.

Tekshiriluvchining vazifasi - bir qator tushunchalar umumiyligini o'rnatish. Tushunchalarni shakllantirish qobiliyatiga qarab baholanadi. Idrok etilgan materialni klassifikasiyalash, tartiblash, abstraktlash, taqqoslash, o'xshashlik va farqlarni ajratish qobiliyati ko'rinadi. Bu subtest natijalari, vaqt chegaralanmaganligiga qaramay yosh o'tishi bilan pasayadi. Baho 0 va 2 ballar orasida vazifalanadi va tekshiriluvchining tashqi taqqoslanmaydigan tushunchalarni birlashtiruvchi umumiylikni qanchalik yaxshi topilishiga bog'liq. Javoblarning quyidagi darajalari ajratiladi: konkret, funksional va

konstitusional. Masalan: “libos-pol'to” juftligi o'rtasida umumiylikni o'rgatishda quyidagi javoblar bo'lishi mumkin:

1. Bir xil matodan qilingan va tugmali.
2. Biz ularni kiyib yuramiz, issiqlik beradi.
3. Ustki kiyim.

Javoblarning bunday variantlari yuqorida berilgan 3 ta darajalarga muvofiq, tushunchalarning 13 ta juftligi taklif etiladi.

Misollar:

- apel'sin-banan; havo-suv.

Funksiya:

Aloqa va o'zaro bog'liqliklarning analizi.

Verbal tushuncha shakllanishi.

Natijaga ta'sir etuvchi faktorlar:

Madaniyatga yondashishning minimal imkoniyatlari.

5. Sonli qatorlarni qaytarish subtesti.

Diqqatni va operativ xotirani tadqiqot qilish uchun mo'ljallangan bo'lib, ikki qismdan iborat: sonlarni teskari va to'g'ri tartibda qaytarish. Gerommi ko'rsatishcha sonlarni to'g'ri tartibda qayta tiklash yosh o'tishi bilan susayadi. Sonlarni teskari tartibda qayta tiklash nisbatan yaqqolroq ko'rinadi. Eksperiment tekshiriluvchi sonli qatorlarni xatosiz tiklay olishning susayishiga qadar davom etadi. Birinchi seriyada maksimal ball-9. Ikkinchi seriyada maksimal ball-8.

To'g'ri tartibda eslab qolinadigan sonlar:

6439 42731 619473 5917423 58192647

7286 75836 392487 4179387 38295174.

Teskari tartibda eslab qolinadigan sonlar:

283 3279 15286 539418 8122936

415 4968 61943 724856 4739128.

Funksiya:

Tezkorlik bilan qayta tiklash. Eshituv obrazlari. Ba`zan ko`ruv obrazlar.

Natijaga ta`sir etuvchi faktorlar;

Diqqat hajmi.

6. Lug`aviy subtest.

So'zlar ro'yxati, ular ma`nosini tushuntirish vazifasi bilan taklif qilinadi. Bu subtestda so'z boyligi baholanadi. So'z boyligi olingan ta`lim darajasiga bog'liq hammasi bo'lib 40 ta so'z bor, birinchi 10 ta so'zlar keng tarqalgan, har kuni ishlatiladiganlar, ikkinchi o`ntalik-o`rtacha qiyinchilikka ega bo'lgan so'zlar, ularni adekvat traktovka qilish uchun ma`lum darajada ma`lumotli bo'lish kerak bo'ladi, va nihoyat mukammal so'zlar, ularni ma`nosini anglatish uchun chuqur bilimga ega bo'lishi kerak. Subtest natijalari qarshi jarayonida oz miqdorda o'zgaradi. Baholash u yoki bu so'zni aniq tushuntirishga nisbatan baholanadi, 0 dan 2 gacha bo'ladi.

Misollar:

1 guruh so'zlari: olma, stol, nonushta, qish.

2 guruh so'zlari: hukm, mikroskop, ibodatxona.

3 guruh so'zlari: urush, geoid, ballast.

Funksiya:

Til rivojlanishi. Tushunchalar shakllanishi.

Natijaga ta`sir etuvchi faktorlar:

Madaniyatga o'rgatish imkoniyatlari.

Noverbal maktab.

7. Sonlar shifrofkasi (b) subtesti.

Sonlarning bir necha qatori beriladi, har bir sonning tagida unga muvofiq simvolni chegaralangan muddat davomida yozib chiqmoq kerak. Ko'ruv harakat malakalarni o'zlashtirish darajasi, ko'ruv harakatli stimullarni integrasiyalashga bo'lgan qobiliyat tadqiqot qilinadi. Subtestni muvaffaqiyatli bajarish 40 yoshdan boshlab susayib boradi. Baho belgilangan vaqt ichida to'g'ri shifrlangan sonlar miqdoriga muvofiq.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	Baho
-]]	L	V	O		X	q	

Funksiya:

Takror tarzda qayta tiklash. Vizual-motorli integrasiya. Ko'ruv obrazlar.

Natijaga ta'sir etuvchi faktorlar;

harakatli faollik darajasi.

8. Yetishmayotgan qismlarni topish subtesti.

Testli vazifa 21 ta suratlardan iborat bo'lib, ularning har birida qandaydir qismi etmaydi yoki muvofiqsizlik mavjud. Ko'ruv idrokning xususiyatlari ko'zatuvchanlik muhimlardan ahamiyatsiz qismlarni ajrata bilish qobiliyati o'rganiladi. 20 sekund vaqt davomida berilgan to'g'ri javob 1 ball bilan baholanadi.

Funksiya:

Ko'ruv idroki: analiz. Ko'ruv obrazlar.

Natijaga ta`sir etuvchi faktorlar:

O`rab turgan atrof muhitni idrok etish malakasi. Ba`zan ko`rish o`tkirligi.

9. Kossa kubiklar subtesti.

Subtestdagi vazifa - 10 ta rasmlarni ketma-ketlikda har xil rangli taxta kubiklardan (har bir kubik diagonal bo'yicha ikkita rangga bo'lingan: oq va qizil) qayta tiklash. Bu erda avvalombor motorsensorli kordinasiya, materialni osonlik bilan monipulyasiya qilish, qismlardan butunni sintez qilish qobiliyat o'rganiladi. Vaqt har bir vazifaga ko'ra chegaralanadi. Baho bajarishining aniqligi va sarf etilgan vaqtga bog'liq.

Funksiya:

Shaklni idrok etish. Ko'ruv idroki: sintez.

Vizual motorli integrasiya.

Natijaga ta`sir etuvchi faktorlar:

harakatli faollikning darajasi. Rangli ko'ruvning minimal darajasi.

10. Ketma-ket rasmlar subtesti.

Rasmlarning 8 ta seriyasi taqdim etiladi, seriyalarning har biri syujet bilan birlashtirilgan va tekshiriluvchi namoyish etmayotgan hodisalarni ularning davriy ketma-ketligiga muvofiq tarzda tartibga solish kerak. Fragmentlarni mantiqiy butunlikka keltirish qobiliyati o'rganiladi. Situasiyalarni tushunish qobiliyati. Vekslarning ta`kidlashicha taqdim etiladigan situasiyalarni tushunish uchun hazilkashlik bo'lishi kerak. Baho ilgari subtestdek to'g'ri bajarilishi va sarflangan vaqtga bog'liq. Alohida vazifalarga baho har xil. 4 balldan 6 ballgacha. Vazifalar borgan sari murakkablashadi.

Funksiya:

Munosabatlarning ko'ruv idroki (vizual intuisiya, munosabatga kirishish).

Natijaga ta'sir etuvchi faktorlar:

Madaniyatga kirishishning minimal imkoniyatlari. Ba'zan ko'ruv o'tkirligi.

11. Figuralarni to'zish subtesti.

Tekshiriluvchiga ma'lum ketma-ketlikda to'rtta figuraning qismlari taqdim etiladi. ("Inson", "profil", "qo'l", "fil") qismlardan nimalarni to'zish. Kossaning kubiklar subtestida o'rganiladigan faktorlar o'rganiladi. Avvalombor, ko'ruv motorli koordinasiya. Subtest vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish yoki o'tish bilan ko'rinarli susayadi, lekin ilgari keltirilgan 3 ta subtest singari emas. (Kossaning "kubiklari etishmayotgan qismlar" va "ketma-ket rasmlar"). Baholashda sarflangan vaqt va to'g'ri bajarilganlik inobatga olinadi.

Funksiya:

Ko'ruv idrok: sintez.

Vizual motorli integrasiya.

Natijaga ta'sir etuvchi faktorlar:

harakat faollikning darajasi.

harakatli faollikning aniqligi, yaqqolligi.

Aqliy taraqqiyotni o'rganishda Kettel testi kullash uslubi

Tavsiya etilayotgan testning muallifi Shin universitetining professori amerikalik psixolog Raimand Berner Kettell. Bu test u tomonidan 1958 yilda yaratilgan bo'lib, u bir necha marta takomillashtirilgan. Bu test bolalar va kattalarning umumiy intellektual

qobiliyatlari darajasini aniqlashga mo'ljallangan. Test muallifining fikricha, bu test ma'lum ma'noda madaniy, ruhiy, intellektual va tarbiyaviy jihatdan muxim ahamiyat kasb etadi. R.Kettel, o'z testini to'zar ekan, o'zi ishlab chiqqan intellekt topshiriqlarning xotira qabul qilinishida madaniyatdan "ozod"lik xissi mavjud deb hisoblagan. Shuni ham takidlash joizki, R.Kettelning testida ta'lim, madaniyat va tarbiyaga qaraganda, masalan R.Amtxaur testi xatto D.Vekslerning testlarida, oz bo'lsa ham bu xislatlardan butunlay xoli, deb qarash ham notug'ri bo'lar edi. Ta'lim jarayoni aslida intellektual rivojlanishning turli tomonlarini qamrab olgan bo'ladi. Ayrim joylarda testlarning intellektual taraqqiyotini baxolashga jiddiy e'tibor berilmaydi. Xuddi shu nuqsonni bartaraf etishda Kettel testi muxim ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, Kettelning testi ham ma'lum darajada o'rganishning madaniylik darajasiga shartli ravishda ta'sir etishi mumkin. Quyida Kettelning ikkita testi tavsiya etilmoqda, bularning bittasi bolalarga, ikkinchisi esa oliy ma'lumotli bo'lgan katta yoshli kishilarga mo'ljallangan.

Test ikki qismdan iborat, har bir qism o'z navbatida 4ta subtestni o'z ichiga oladi. Xamma topshiriqlarning o'ziga xos formasi bor. Ular qiyinchilik darajasi va xarakteri bilan farq qiladi. Birinchi subtest "qismlar"-figuralar qatoridagi o'zgarishlar davomidir. Ikkinchi subtest "klassifikasiya"-figuralarning umumiy xususiyatidagi aniq chiziqlari. Uchinchi subtest matrisalar komplekslarda qo'shimchasi.

To'rtinchi subtest "Shart" figuralarning qay xolatda joylashuvi, birinchidan tartibda joylashuvi. Berilgan namunaga qarab, shartga amal qilingan xolda berilgan rasimlardan biriga nuqta bilan belgilash

talab qilinadi. Kettel testini bu "tezlik testi" yani mashq bajarilishi vaqti qat'iy ta'minlangan. Lekin ayrim xollarda vakiti belgilangan xolda xam o'tkaziladi.

Test AKSHda standart tekshiruvdan o'tgan. Test metodining ishonchli koeffisienti 070-092 % ni tashkil etadi. Mazkur test boshqa testlarning natijalari bilan xam uyg'unlikda taxlil qilinishi mumkin.

II Testninig qiskacha mazmuni: Testni qo'llash bo'yicha tegishli ko'rsatmalar aniq bayon etilgan. Psixolog xar bir testning boshlanishi oldida test formasi (A va B) va uning xar bir qismi (1 va 2 qismi) bilan quyidagilarni tushuntiradi.

A) Xamma javoblar,javoblar varaqasiga kiritiladi.

B) fakat birta javob to'g'ri

V) javoblar xarfining o'chirilishi bilan javoblar blankasiga qayd etiladi.

G) Xatoni fakatgina X bilan belgilash mumkin.

D) Xar bir topshiriq belgilangan vakt bilan chegaralanadi.

E) Agar u boshqalardan ko'ra bir vaqtda tugatgan bo'lsa,unda o'zining javoblarini boshqatdan tekshirsa bo'ladi.

J) varaqni respondentning o'zi o'zgartirishi mumkin emas, agar bu haqida so'ralmasa hamma testlarning " Masalalari" bor va shu uchun xam test bilan ishlash oldidan tekshiriluvchi masalalarni echishni bajarishdan boshlaydi. O'quvchining har-bir test masalasi ustida bir vaqtda ish boshlanishini psixolog ko'zatib va "vaqt"ni belgilab boradi. Varaqa javoblarni bir chetga qo'ying" ko'rsatmasi bilan test mashqlarni to'xtadi.

Test mashqlarning ikki xil formada bajarilishi vakti (1 min)

-----_2-----_0-----_2-----_0-----_2-----

_2:_0 _2test 1 : test 2 : test 3 : test 4 :

-----_21 Qism : 4 : 4 : 4 :
4 :

_22 Qism : 3 : 3 : 3 : 3 :

ning boshlanishini sanab turishdan oldin bolaga yoki gurux bolalariga tushuntiriladi. Xar bir o`quvchi imkon qadar ko`p masala echishga xarakat qilishi kerak.

Yana shu erda tushuntiriladiki xar bitta masala faqatgina bitta to`g`ri javobga ega va bu uchun belgilangan vaqt ko`rsatilgan. Shu boisdan ham masalalarni o`z vaqtida echishga xarakat qilishi kerak. Agarda kim oldinrok echib ulgurgan bo`lsa, u xolda qolgan vaqtini javoblarni tekshirish bilan o`tkazsa bo`ladi.

III Natijalarni ishlab chiqish va izoxlash

Test o`tkazib bo`lingandan so`ng psixolog maxsus kalit asosida umumiy to`g`ri javoblarni belgilab chiqadi va taxlil qilinadi. Testning integrasiyasi natijalariga ham miqdor, ham sifat jihatidan yondashishi kerak.

Miqdorli yondashishda norma (me`yor) tushunchasidan kelib chiqqan xolda o`quvchining qobiliyatli ekanligi haqida guvoxlik beradigan natijalar 100dan 130 ballgacha va 145 hamda undan yukori ekanligi aniqlanadi.

IV Aqliy rivojlanishi past bo`lgan bolalar bilan Kettel testi asosida olib boriladigan tashkiliy korreksiya (tuzatish) ishlari.

Kettel testi natijalariga ko`ra past o`zlashtirilgan o`quvchilar bilan korreksiya ishlarini quyidagicha olib boriladi.

1-bosqichda o`quvchining rivojlanishi haqida to`liq axborotga ega bo`lishi kerak. Bu uchun iloji boricha qo`shimcha usullardan ham foydalanish maqsadga muvofiqdir. Kettel testini qayta tekshirishi uchun Raven testidan xam foydalansa bo`ladi.

2-bosqichda shuni tushuntirilishi keraki qaysi faktorlar hisobidan bunchalik bilimning rivojlanishi pastga tushib ketadi. Rivojlanishning xar xil varianti bo`lishi mumkin. Korreksiya ishining 3-bosqichi maxsus koreksion topshiriqlarni o`z ichiga oladi. Bunday xolatlarda rivojlanishi qobiliyatli disproporsiyalanadi. Bu uchun bola xar xil ko`shiqlar figuralar tasvirlar bilan shug`ulanishi kerak.

Rivojlanishning yaxshi metodlardan biri bu monteshor metodi yoki B.P. Nikitinning rivojlantirish o`yinlaridir.

Bir tomonlama bo`lgan o`quvchilar xar xil badiiy mashg`ulotlar - rasm chizish, musiqa, test va boshqa narsalar bilan shug`ulansa foydalidir.

Asosiy qiyinchilikni fikrlash qiyin bo`lgan o`quvchilar tu`diradi, yani bular aqli past rivojlanganlardir.

Korreksion ishlarda Kettel testini qo`llash mumkin. Psixolog yoki o`qituvchi ishtirokida o`quvchi berilgan testni taxlil qila oladi. Kettel o`qituvchi tekshirishi uchun testning boshqa formasini berib xatolarni taxlil qila oladi. Bu testni qo`llash o`quvchi bilimining maydonini

rivojlanishda juda ham qo`l keladi va rivojlanishga katta xissa qo`shgan bo`ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Xalqimizning yo'li mustaqillik,ozodlik va tub islohotlar yo'lidir .-**
Toshkent .:O'zbekiston ,1996. - 158 b.
2. Karimov I.A. O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari.-T.:O'zbekiston,1995-73 b.
3. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin.-Toshkent.: O'zbekiston.,1994. -301 b.
4. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida.-Toshkent.:O'zbekiston,1997. -326 b.
- 5.Karimov I.A.Barkamol avlod -O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.-Toshkent.:O'zbekiston.,1997
7. Abul'xanova-Slavskaya K.A. Razvitie lichnosti v protsesse jiznedeyatelnosti.-V kn.: Psixologiya formirovaniya i razvitiya lichnosti- M.:Nauka, 1981 -B. 97-115 Abu.Ali.Ibn.Sino. Tibbiy o'quv qo'llanmalar. -T.:Fan, 1987.
8. Ayzenk G.YU.Prover'te svoi sposobnosti: per.s ang. - M.: Pedagogika, 1992. -176 b.
9. Anastazi A. Psixologicheskoe testirovanie/ Pod.red. K.M.Gurevicha, V.I.Lubovskogo.-M., 1982. 1-2 tomlar.
10. Andreeva G.M. Sotsial'naya psixologiya:-Uchebnik.-2-e izd. - M.:Izd-vo MGU,1988.- 432 b.
11. Asmolov A.G. Lichnost' kak predmet psixologicheskogo issledovaniya.- M.:MGU, 1984. - 104 b.
12. Barotov SH.R. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari - T.:O'qituvchi, 1995.-56 b.

13. Barotov SH.R. Kichik yoshdagi o'quvchilar faoliyatini baholash.-T.: O'qituvchi,1992 -48
14. Barotov SH.R.Boshlang'ich ta'lim tizimida psixologik xizmat muammosi/ Boshlang'ich ta'limning dolzarb muammolari. Resp. ilmiy-amal.anjum.ma'ruzalarining tezislari.-Buxoro,-1995.-B.15-21.
15. Bojovich L.I. Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozroste. - M. Proshenie, 1968. - 468 b.
16. Davletshin M.G.Sostoyanie i zadachi psixologicheskoy slujby v Uzbekistane.// Nauchno metodicheskie osnovi i opit organizatsii shkol'noy psixologicheskoy slujbi. Tezisy dokladov respublikanskiy nauchno- prakticheskoy konferentsii.Buxara,15-16 sentyabrya 1989 goda. Chast' 1. Tashkent,1988 -B. 3- 5.
17. Davletshin M.G. Psixologiya texnicheskix sposobnostey.Tashkent.1975.
18. Dubrovina I.V.Obsie voprosy organizatsii i deyatel'nosti shkol'noy psixologicheskoy slujbi.//Rabochaya kniga shkol'nogo psixologa.- M.:Prosvesenie, 1991,chast' 1 - B.6-64.
19. Dubrovina I.V. Predmet i zadachi shkol'noy psixologicheskoy slujby //Voprosi psixol.1988. N 5 - B.47-54
20. Dubrovina I.V. Teoreticheskie osnovi i prikladnie aspekti razvitiya shkol'noy psixologicheskoy slujbi. Avtoref.dokt.psixol. nauk. - Tibilisi, 1988 y. -39 b.
21. Juchok P.M. Otsenka effektivnosti obucheniya metodami matematicheskoy statistiki// Sovetskaya pedagogika,1965

22. Karimova V.M. O'zbek yoshlarida oila to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar shakllanishi. Diss: Psixol. fanl. dokt. Farg'ona. - 1994. -282 b.

23. Karimov V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. -T.:O'qituvchi, 1994. -95 b.

MUNDARIJA

KIRISH	6
I bob PSIXOLOGIK XIZMATNING METODOLOGIK VA NAZARIY ASOSLARI.....	10.
II bob. O'ZBEKISTONDA PSIXOLOGIK XIZMATNING BUGUNGI HOLATI VA ASOSIY YO'NALISHLARI.....	43.
III bob 2. TA'LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING TASHKIL ETILISHI	68.
IV ILOVALAR	53.
ADABIYOTLAR	143

СОДЕРЖАНИЕ

Вводная часть.....	6
Методологические и теоритические основы психологической службы.....	10
Состояние и основные направления психологической службы в Узбекистане.....	43
Организация психологической службы в учреждениях образываниях.....	68
Список литературы.	142

0